

אף החוכה ואף הילון

בהודיה לה' שזיכנו, אנו מגישים למורים וללומדי התנ"ך את החוברת על חלקו הראשון של ספר מלכים. חוברת זו הינה מהדורה מחודשת של החוברת שיצאה לאור בשנת תשנ"ה, והיא מכילה שני חלקים:

- מבואות כלליים לספר מלכים כולו,
- עיסוק מפורט בפרקים שמתחילת ספר מלכים ועד סילוק אליהו (מלכים א' א' - מלכים ב' ב').

כפי שכתבנו בדברי המבוא לחוברת הראשונה, ספר מלכים מהווה אתגר קשה ללומדי התנ"ך ולמלמדיו. הספר מקיף תקופה ארוכה ורבת תהפוכות, ומציג תמונה רצופה של האירועים לאורכה. על חלק מן המלכים המידע קצר ומועט ועל חלק התמונה רחבה יותר; ולעיתים התמונה מתרחבת תוך עיון בספר דברי הימים. התרשימים והטבלאות עם דברי ההסבר שבצידם פותחים פתח להתמודדות עם האתגר שבלימוד ספר מלכים והוראתו. חוברת זו פותחת פתח גם ללימוד פרקים של נביאים אחדים, העוסקים בסוגיות הקשורות לספר מלכים, וראוי ללומד ולמלמד לשלבם הן בלימוד ספר מלכים ובהוראתו והן בלימוד ספרי הנבואה ובהוראתם. כדי שהתמונה תהיה שלמה, כללנו בחוברת זו גם דברים כלליים, שנתפרסמו כבר בחוברת על חלקו השני של ספר מלכים, שיצאה לאור בשנת תשס"ה (עמ' 5, 10-13).

ניסינו גם הפעם להגיש את דברינו ללומד, למעיין ובעיקר למורה המלמד בכיתה, באופן בהיר ותמציתי, תוך שימוש באמצעים גרפיים, בטבלאות ובתרשימים. אמצעים אלה מושכים את ליבו של הלומד, מקילים על ההבנה והזיכרון, ויכולים לסייע במלאכת ההוראה.

בהעתיקנו פסוקים מן המקרא - שמרנו על הכתיב על פי המסורה. ציון הפרק מופיע עם גרש או גרשיים (גי י"ח וכד'), ואילו ציון הפסוקים מופיע ללא תוספת (ג, יח וכד'). בכל פעם שישנה הפניה לפרק ללא ציון הספר - הכוונה לספר מלכים א'.

ברצוננו להודות לגרפיקאית, מיכל קוטנר, על עיצוב החוברת, ועל המאמצים שהשקיעה על מנת לשוות לחוברת את צורתה הנאה.

כמו כן עלינו להודות לחברינו ממרכז ההדרכה בתנ"ך שהיו שותפים בכתיבת החוברות הקודמות על ספר מלכים - הרב יואל בן נון, דוד נתיב והרב יהושע רייס - שרוחם שורה גם על חוברת זו ודבריהם משולבים בה בקטעים שונים.

תודה מראש לכל מי שישלח לנו תגובות, הערות והארות.

בברכת התורה

צוות מרכז ההדרכה בתנ"ך

אלון שבת, סיוון תשס"ח

כותבי החוברת -
צוות מרכז ההדרכה בתנ"ך:
יואב ברזלי
עמרם ינאי

עיצוב גרפי: מיכל קוטנר

אלון שבות תשס"ח 2008

כל הזכויות שמורות
הוצאת תבונות
מכללת הרצוג-גוש עציון
ליד ישיבת הר-עציון
אלון שבות 90433
טל. 02-9937333
פקס. 02-9932796
דוא"ל: herzog@herzog.ac.il
ISBN 978-965-7086-40-7

מזכרון העליונים

5	ספר מלכים - מבנה כללי
9-6	ספר מלכים - מבנה מפורט
13-10	ישראל יהודה והמעצמות
17-14	בין מלכים לדברי הימים
21-18	בעיות בכתובות של ספר מלכים
25-22	עליות וירידות של מלכויות ישראל ויהודה
27-26	מרד אדניהו והמלכת שלמה (פרק א')
29-28	צוואת דוד ומעשי שלמה (פרק ב')
33-30	מלכות שלמה (פרקים ג' - י"א)
39-34	בניין בית ה' ובית המלך (פרקים ו' - ט')
43-40	ירידתה של מלכות שלמה (פרקים ט' - י"א)
45-44	פילוג המלוכה (פרקים י"א - י"ב)
47-46	חטאות ירבעם בן נבט (פרק י"ב)
49-48	הנבואה על חורבן בית אל (פרק י"ג)
53-50	מלכות רחבעם (פרק י"ב, י"ד כא-כב)
57-54	מלכות אסא (פרק ט"ו)
61-58	מלכות יהושפט (פרק כ"ב)
63-62	בית עמרי - התייצבות ממלכת ישראל (מל"א ט"ז - מל"ב ט')
65-64	מאבקו של אליהו בעבודת הבעל (פרקים י"ז - י"ט)
67-66	נדודי אליהו בשנות הבצורת (פרק י"ז)
69-68	מעמד הר הכרמל (פרק י"ח)
71-70	אליהו בהר חורב (פרק י"ט)
73-72	מלחמות אחאב בארם (פרקים כ', כ"ב)
75-74	כרם נבות (פרק כ"א)
77-76	קווים מתחלפים בדמותו של אחאב (פרקים ט"ז - כ"ב)
81-78	אליהו מול אחזיה (מל"ב א')
83-82	סילוק אליהו (מל"ב ב')

מבנה ספרי מלכים

חזקות שלמה (40 שנה)

ביסוס חזקות שלמה	בית ה' ובית המלך	החזקת הבית	מפעלי בנייה	יחסי חוץ ומסחר	אי ציות למצוות המלך	קראת פילוג המלוכה	פילוג החזקה
<p>המלכת שלמה</p> <p>דוד בקונתו - הבאת אבישג (א-ד) הניסיון להמלכת אדוניהו (ה-ו) מאמצי נתן ובת שבע להמלכת שלמה (יא-לא) המלכת שלמה (לב-מ) פיוור אדוניהו ואנשיו (מא-נג)</p>	<p>ההכנות לבנייה</p> <p>ההסכם עם חירם: עצים מלבנון (טו-כ) ארונו כוח האדם לבנייה (כו-ל) הכנת העצים והאבנים (לא-לב)</p>	<p>חזקת הבית</p> <p>בית ה' - תיאר המבנה (א-י) דבר ה' לשלמה (יא-יג) בית ה' - פנים הבית והחצר הפנימית (יד-כה) בית המלך (א-ג) החצר וכללה [העמודים, הים, המכונות וכו'] (נג-נא)</p>	<p>מפעלי בנייה</p> <p>שינויים בהסכם עם חירם (י-יד) הערים שגבנו ברחבי הממלכה (טו-כג) הבנת שגבנה לבת פלעה והמילוא (כד) תרומות שלמה לעבודת בנית ה' (כה)</p>	<p>יחסי חוץ ומסחר</p> <p>הצגת של שלמה (כו-כח) ביקור מלכת שבא (א-ג)</p>	<p>אי ציות למצוות המלך</p> <p>ריבוי כסף וזהב - כיסא המלכות (יד-כה) ריבוי רכב ווסוסים (כו-כט) ריבוי נשים ופולגשים - עבודה זרה (א-ג)</p>	<p>קראת פילוג המלוכה</p> <p>הנזרה - קריעת הממלכה (יא-יג) הנזרה ורכיבים, מאדום ומארים (יד-כה) מדת ריבוע בנייני נבואת אחיה (כו-מ) מות שלמה וסיוכום מלכותו (מא-מג)</p>	<p>פילוג החזקה</p> <p>הניסיון להמלכת רחבעם ששמש (א-טו) המלכת ירבעם על ישראל ורחבעם על יהודה (כ-כז) החזקת רחבעם למלכות בישראל ונבואת שמש (כז-כח) הניסיון להמלכת רחבעם למלכות (כא-כד)</p>
א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	ח

[מאז שהומלך שלמה לא מופיעים נביאים עד ערב הפילוג.]

← נתן |

אחיה |

מפיוץ מחזיקה ועל מצרכי הוא (98 שנים)

בית ירבעם (24 שנים)

בית
ירבעם
(26 שנים)

בית אחרון (48 שנים)

ירבעם	נדב	בעשא ואלה	זמרי ותבני	עמרי ואחאב	מעשי אליהו	מלחמות אחאב וסיפור כרם נבות	סיום מעשי אליהו	מעשי אלישע
<p>חטאות ירבעם - הפילוג הדתי (כה-ל) נבואת איש האלהים מיהודה וניסיון הנביא לפסל את דבריו (א-לד) נבואת אחיה אל [אשת] ירבעם (א-יח) סיכום מלכות ירבעם (יט-כ)</p>	<p>מלכות נדב - מרד בעשא והיסול בית ירבעם (כה-לא)</p>	<p>מלכות בעשא (לב-לד, א-ז) מלכות אלה מרד זמרי והיסול בית בעשא (ח-יד) מלכות אלה מרד זמרי והיסול בית בעשא (ט-כד) מלכות אלה מלחמתו בבעשא בעזרת בן החד (ט-כד)</p>	<p>ניסיון זמרי למלוך ומותו (טו-כ) חלוקת העם בין תבני לעמרי (כא-כב)</p>	<p>מלכות עמרי (כג-כד) מלכות אחאב וחסאותו (כט-לד)</p>	<p>גזרת הפצרות - אליהו בנחל כרית ופצרת (א-טו) מות חילד וחיאתו (יז-כד) המפגש של אליהו ואחאב (א-יח) המעמד בכרמל וירידת הושם (יט-מ) בריחת אליהו אל המדבר והתנגלות בחורב (א-יח) משיחת אלישע לנביא (יט-כא)</p>	<p>מצור בן החד על שומרון וניצחון אחאב בסוכות (א-כב) ניצחון אחאב על בן החד באפק (כג-ל) הסכם אחאב עם בן החד ותוכחת הנביא (לא-מג) סירוב נבות למכור את כרמו וחריטו (א-טו) תוכחת אליהו ונביעת אחאב (יז-כט) דברי דקיה ונבואת מיכיתו לפני המלחמה בגלעד (א-כח) המלחמה נגד ארם בגלעד - מות אחאב (כט-מ)</p>	<p>מלכות אחזיה, נפילתו ודרישתו כבעל זבוב (נב-נד), מל"ב, א, ב, יח) אליהו ושליחי אחזיה (ג-יז) עליית אליהו לשמים (א-יב)</p>	<p>מלכות יהורם כמנוא (א-כז) מעשי אלישע (יז, יג - יח, טו)</p>
יג	יד	טו	טז	יז	יח	יט	כ	כא

שמעיה | אחיה | יהוא בן חנני | אליהו | מיכיהו | יהוא בן חנני | יחזיאל | אליעזר בן דודוהו | אליהו | אלישע

*מעשי אלישע מפורטים בחוברת מלכים ב' עמ' 14-17; חלק מניסי אלישע נעשו בימי בית יהוא.

מחבר 3 יפוא 38 מוכרן שומרון (143 ע'מ)

בית יפוא (כ-100 ע'מ) מחבר ישראלי האחרונים (כ-40 ע'מ)

יהוא	יהואחז ויהואש	ירבעם	זכריה	גלות שומרון
<p>משיחת יהוא בבלד והמלכתו (א-יט) שובו של יהוא ליזראל והריגת יהורם ואחיה (יד-כח) הריגת איזבל (כס-לז) הריגת בני אחאב (א-ד) הריגת עובדי הבעל והריגת בית הבעל (טו-כט) חתומת מלכות יהוא (ל-לז)</p>	<p>מלכות יהואחז - לחץ כבד של ארם (א-ט) מלכות יהואש - נבואת אלישע על השיעור מארם (י-ט) מות אלישע (כ-כא) מות חזאל והשבת ערי ישראל לירי יהואש (כב-כה) מות חזאל והשבת ערי ישראל לירי יהואש (כב-כה)</p>	<p>מלכות ירבעם בן יואש (כג-כד) הרחבת גבול ישראל והשיעור מארם (כה-כז) מות ירבעם בן יואש (כח-כט)</p>	<p>מלכות זכריה (ח-ט) המרד נגד זכריה ומותו - סוף בית יהוא (י-יג)</p>	<p>גלות שומרון מלכות הושע בן אלה (א-ב) נפילת שומרון בידי שרמנאסר (ז-י) דברי סייכוס על מלכות ישראל (ז-כ) יישוב הנכרים בערי שומרון ומעשיהם, ערי אריות (כד-מא)</p>
ט	יג	יד	טו	יז
י	יא	יב	יט	יח

*מעשי אלישע מפורטים בחוברת מלכים ב' עמ' 14-17; חלק מניסי אלישע נעשו בימי בית יהוא.
 יונה | עמוס | הושע | ישיעיהו | מיכה

חזכי ירוצה האמונים (140 ענים)

חלקיפו (29 ענים)	חנה ואחון (75 ענים)	יאליפו (31 ענים)	ני יאליפו (23 ענים)
<p>ח מלכות חזקיהו - פעלו הדתי וכיבושיו בפלשת (א-ח) חגליית ישראל בידי שלמנאסר (ט-כ) מסע סנחריב ליהודה - התשלום הכבד ששילם לו חזקיהו (גי-טז) ניסיונו של רבשקה להביא לכניעת חזקיהו (זי-כז) פנייתו של רבשקה לעם [בלשון יהודית] (כח-ל) משלחת חזקיהו אצל ישעיהו - הפסקת המצור (א-ח) איימי רבשקה ותפילת חזקיהו (ט-י) נבואת ישעיהו על מפלת סנחריב וצבאו (כ-לד) מות רבבות חיילי אשור ונסיגת סנחריב (לה-ל) מחלת חזקיהו ותפלתו (א-ג) נבואת ישעיהו - חזקיהו יסדף לחיות (ד-יא) ביקור שליחי מלך בבל (יב-יג) תוכחת ישעיהו על התנהגות חזקיהו כלפי חבבלים (יד-יט) מות חזקיהו (כ-כא)</p>	<p>כא מלכות מנשה וחטאיו - עבודה זרה בירושלים (א-ט) נבואה על חורבן ירושלים ויהודה (י-טו) סיכום מלכות מנשה ומותו (טז-יח) מלכות אמון (יח-כו)</p>	<p>כב מלכות יאשיהו (א-כ) תיקון בית ה' ומציאת ספר התורה (ג-י) תגובת יאשיהו - קריעת בגדיו ודרישת ה' (יא-ד) נבואת חילדה (טו-כ) כריית ברית בין העם לה' (א-ג) טיהור המקדש מן השיקוצים (ד-ז) טיהור ארץ יהודה וירושלים (ח-ד) טיהור בית אל והשומרון (טו-כ) עשיית הפסח (כא-כב) סיכום מלכות יאשיהו ונזרת החורבן (כד-כה) מות יאשיהו במגידו בידי פעה נכה (כט-ל)</p>	<p>כד מלכות יהואחז והחלפתו בידי פעה (לא-לה) כז מלכות יהויקים ומעשיו הרעים (לו-לז; א-ז) כח מלכות יהויכין והגלייתו לבל עם השרים והחוש והמסגר (ח-יז) כט מלכות צדקיהו (יח-כ) המצור על ירושלים והבקעתה, אחרית צדקיהו ובניו (א-ז) חרבת ירושלים והמקדש (ח-כא) מינוי גדליה למושל ורציחתו, ירדת שארית העם למצרים (כב-כז) נשיאת ראש יהויכין בבבל (כז-ל)</p>
<p>ישיעיהו</p>	<p>חולדה ירמיהו אפניה</p>	<p>יחזקאל</p>	

ישראל ירוצה והתעבות

התרשים מציג את בתי המלוכה של ישראל ויהודה ולצידם את המעצמות ששלטו באזור לאורך תקופת הבית הראשון. התרשים מצביע על התפתחות המעצמות ועל נפילתן, ועל מערכות היחסים העיקריות בינן לישראל. מימין לתרשים כתבנו אירועים חשובים, שהיוו ציוני דרך משמעותיים בתמורות המדיניות בתקופה זו. המציאות הגיאופוליטית במזרח התיכון בתקופת המלוכה מהווה גורם משמעותי בהתרחשויות המתוארות בספר מלכים. מציאות זו השפיעה על היקף השלטון של מלכי ישראל ויהודה ועוצמתו ועל המצב הכלכלי, התרבותי והרוחני ששרר באזור. התרשים מסייע להבין את הנסיבות המדיניות והפוליטיות, שהשפיעו על ההתרחשויות בישראל וביהודה, והוא יכול לשמש רקע להבנת המסרים הנבואיים של ספר מלכים ולהבנת דברי הנביאים שליוו את המלכים לאורך התקופה, לעיתים תמכו ולעיתים ביקרו את תפיסתם המדינית, החברתית והמדינית.

י"ג/מ

ישראל השארנו ללא צבע כדי לבטא את חוסר היציבות שבשלהי ימי הממלכה). התרשים מראה, שממלכת ישראל היא זו שעמדה מול הממלכות הצפוניות עד לנפילתה, לאחר מכן, יהודה הייתה בחזית מול המעצמות. חוסר היציבות בממלכות ישראל מוסבר בכתובים על פי עקרון הסיבתיות הכפולה: הסיבה הריאלית לחילופי השלטון היא המהפכות הפנימיות, שהתחוללו בממלכת ישראל, והחלישו את הממלכה. הסיבה האידיאולוגית-דתית לכך היא הליכת מלכי ישראל בדרך העבודה הזרה והתרחקותם מדרך ה' (ראה מלכים ב' י"ז).

א"כ

התרשים מראה, שהמלחמות בין ארם לישראל נמשכו כשלוש מאות שנה, החל מימי דוד ועד סוף בית יהוא. בימי דוד ושלמה הייתה ארם תחת שליטה ישראלית (שמ"ב ח' י' מל"א ה' א). עם פילוג הממלכה והיחלשות ממלכות יהודה וישראל התעצמה ארם, וברבות השנים הפכה לגורם המשמעותי באזור.

לעיתים שימשה ארם גורם מפריד בין ישראל ליהודה (כגון בימי בעשא ואסא, מל"א ט"ו), ולעיתים התאחדו שתי הממלכות (ישראל ויהודה) אל מול האויב המשותף, ארם (כגון במלחמות אחאב ויהושפט, מל"א כ"ב). המאבק בין ישראל לארם נחלש בעקבות התעצמות אשור, והסכנה שאיימה על ישראל וארם הביאה אותם לכריתת ברית בכדי להילחם באשור [עדות היצונית לכך קיימת בכתובת שלמנאסר, שמתארת את קרב קרקר, בו נלחמו אחאב וכן הדד כנגד שלמנאסר (ה-III) מלך אשור, והיא עולה בקנה אחד עם התיאור התנ"כי על כריתת הברית בין אחאב ובן הדד, מל"א כ' לד].

נפילתה של ארם בידי האשורים הביאה לרווחה זמנית בימי ירבעם השני, שהרחיב את גבול ישראל לתוך שטח ארם (י"ד כה), [יש המפרשים את המונח "מושיע" (מלכים ב' י"ג ה:) כמתייחס לאשור].

התרשים מבליט את היקף ממלכת בית דוד, שהייתה שושלת אחת במשך כארבע מאות שנים (למעט שנות מלכות עתליה). התרשים מציג גם את השינויים העיקריים שחלו במעמדה של ממלכת יהודה לאורך השנים (בסעיף זה הכללנו גם את ימי הממלכה המאוחדת). א. הממלכה המאוחדת הייתה בשיאה בימי דוד ושלמה, הן מבחינת היקף שלטונה בארץ ובמרחב (שכלל את ארם ואת מדינות עבר הירדן המזרחי), והן מבחינת מעמדה בעיני מצרים (נראה לקמן בסעיף על מצרים).

ב. לאחר פילוג המלוכה התחלקה ממלכת יהודה עם ממלכת ישראל בשלטון על הארץ. הפילוג התיש את כוחן במלחמות פנימיות, ושתייהן נפלו במעמדן ממעמדה של הממלכה המאוחדת. ג. לאחר חורבן שומרון התחזקה מעט מלכות יהודה, בייחוד בימי יאשיהו, אך היא לא חזרה למעמדה בזמן הממלכה המאוחדת. לטיב הקשר שבין ממלכות ישראל ויהודה הייתה השפעה חשובה על חוסנן של הממלכות, כפי שהדגשנו בחוברת על מלכים א' (עמ' 20).

א"ל

שינוי הגוונים בין בתי המלוכה מדגיש את חילופי הבתים בממלכת ישראל, ואורך המסגרות מצביע על משך שנות השלטון של כל אחת מהשושלות. לצד הבתים ציינו את מספר שנות השלטון של כל בית (במספרים מעוגלים כדי להקל על הזיכרון).

הכפלת שנות השלטון של בתי המלוכה בישראל מודגשת בתרשים, והיא יוצרת רושם, לכאורה, שהממלכה הלכה והתחזקה עד לבית יהוא (בימיו התעצמה ממלכת ישראל בפעם האחרונה בתולדותיה, ראה: מל"ב י"ד כה). אלא שגם בית זה נכשל כקודמיו, ולאחריו התפוררה הממלכה במהירות עד לחורבנה בידי האשורים (את התקופה האחרונה בממלכות

12K

ממלכת אשור צמחה למעצמה עולמית הרחק מעיני ישראל ויהודה. שלב אחר שלב החריבה אשור את ממלכות האזור, והגלתה את תושביהן בשיטתה האופיינית - הגליית תושבים מארצם והחלפתם עם תושבי ארץ אחרת שהוגלו מארצם (שיטה זו חיזקה את אחיזת האשורים בכל המרחב).

בתרשים מובלטת השתלטות האשורים על ארם וישראל. בתחילה חרבה ממלכת ארם, "אחריה ממלכת ישראל [עשרת השבטים הוחלפו בכותים ובשאר יושבי ארצות הפרת והחידקל (מל"ב י"ז)].

ממלכת יהודה עמדה גם היא בפני הסכנה האשורית בימי חזקיהו, בזמן מסע סנחריב: "לולי ה' צ-אות... כסדם היינו לעמורה דמינו" (ישעיהו א' ט). רבים ממעשי חזקיהו ורבות מנבואות ישעיהו נוגעות למסע זה. דעיכת המעצמה האשורית (במקביל לפריחתה ולצמיחתה של המעצמה הבבלית) הביאה רווחה זמנית לממלכת יהודה בימי יאשיהו.

123N

עוצמתה של ממלכת שלמה התאפשרה בין השאר בעקבות היחלשות המעצמה הבולטת באותה תקופה, מצרים. מערכת היחסים בין שלמה למלך מצרים, נישואי שלמה עם בת פרעה ומתנת השילוחין, גזר, (מל"א ט' טז) מעידים על עוצמת מלכות שלמה מול מצרים. חילופי השושלות במצרים חוללו תפנית משמעותית באזור. מסע שישק, מלך מצרים, ליהודה ולישראל (שעל היקפו לומדים גם מדה"ב י"ב ב, ובעיקר מכתובת שישק המצרית) פגע פגיעה אנושה בשתי הממלכות, וכל זאת שנים בודדות לאחר מות שלמה המלך ולאחר פילוג הממלכה. לאחר מכן ירדה מצרים מן הבמה הבינלאומית, והופיעה לעיתים כמעצמה משנית בלבד מול הממלכות הצפוניות. ההופעה המצרית עוררה לעיתים אשליות מדיניות בקרב מלכי יהודה, אולם היא נתגלתה בדרך כלל כ"משענת קנה רצוף" (מל"ב י"ח כא; ירמיהו ל"ז ז).

ההופעה הבולטת של מצרים בשנייה הייתה בזמן שקיעת הממלכה האשורית, כשמצרים ביקשה למלא את החלל שנוצר במרחב (התרשים מבליט את התחזקות השלטון המצרי בין המעצמה האשורית ובין המעצמה הבבלית). יאשיהו ניסה לעצור כוונות אלו, ונהרג בקרב במגידו מול פרעה נכה (מל"ב כ"ג כט), ומצרים מימשה את שלטונה ל-4 שנים והחליפה את יהואחז ביהויקים. אחד הסמלים לשליטה המצרית ביהודה הוא שינוי השם של המלך אליקים ליהויקים על ידי מלך מצרים (מל"ב כ"ג לד).

122

בשנה הרביעית למלך יהויקים (שנה הראשונה לנבוכנאצר מלך בבל) הביסה בבל את מצרים בקרב כרכמיש, וחיסלה את שלטונה על הארץ (ירמיהו מ"ו). משנה זו החל להתחזק השלטון הבבלי במרחב כולו, ומכאן ואילך תהליך החורבן הלך והתעצם. עליית המעצמה הבבלית מופיעה בדברי הנביאים (מזכירה את התייחסות הנביא ישעיהו לעליית האשורים), והיא מתוארת כהגשמת

רצון ה'. הנביא ירמיהו הרבה להינבא על הצורך להשלים עם הכיבוש הבבלי (כגון: ירמיהו כ"ז-כ"ח). אי ההשלמה של ממלכת יהודה עם השתלטות זו (מתוך תקווה לעזרה מצרית) החישה את תהליך החורבן והעצימה את היקפו.

השלטון הבבלי על המרחב במשך שבעים שנה (עד לנפילתו בידי פרס) ציין את סופה של התקופה (ראה למשל: ירמיהו כ"ה יא; עזרא א' א; דהיי"ב ל"ו כא). שלטונו הזמני של גדליה בן אחיקם לאחר החורבן היה שלטון מקומי תחת ידה הארוכה של בבל, ולא היווה המשך לבית דוד שגלה מן הארץ. סופה של המעצמה הבבלית סימל את תחילתו של העידן שפתח את תקופת הבית השני תחת שלטון פרס, (שלא כמו האשורים והבבלים, הפרסים שלטו תוך נתינת זכויות לנתיניהם).

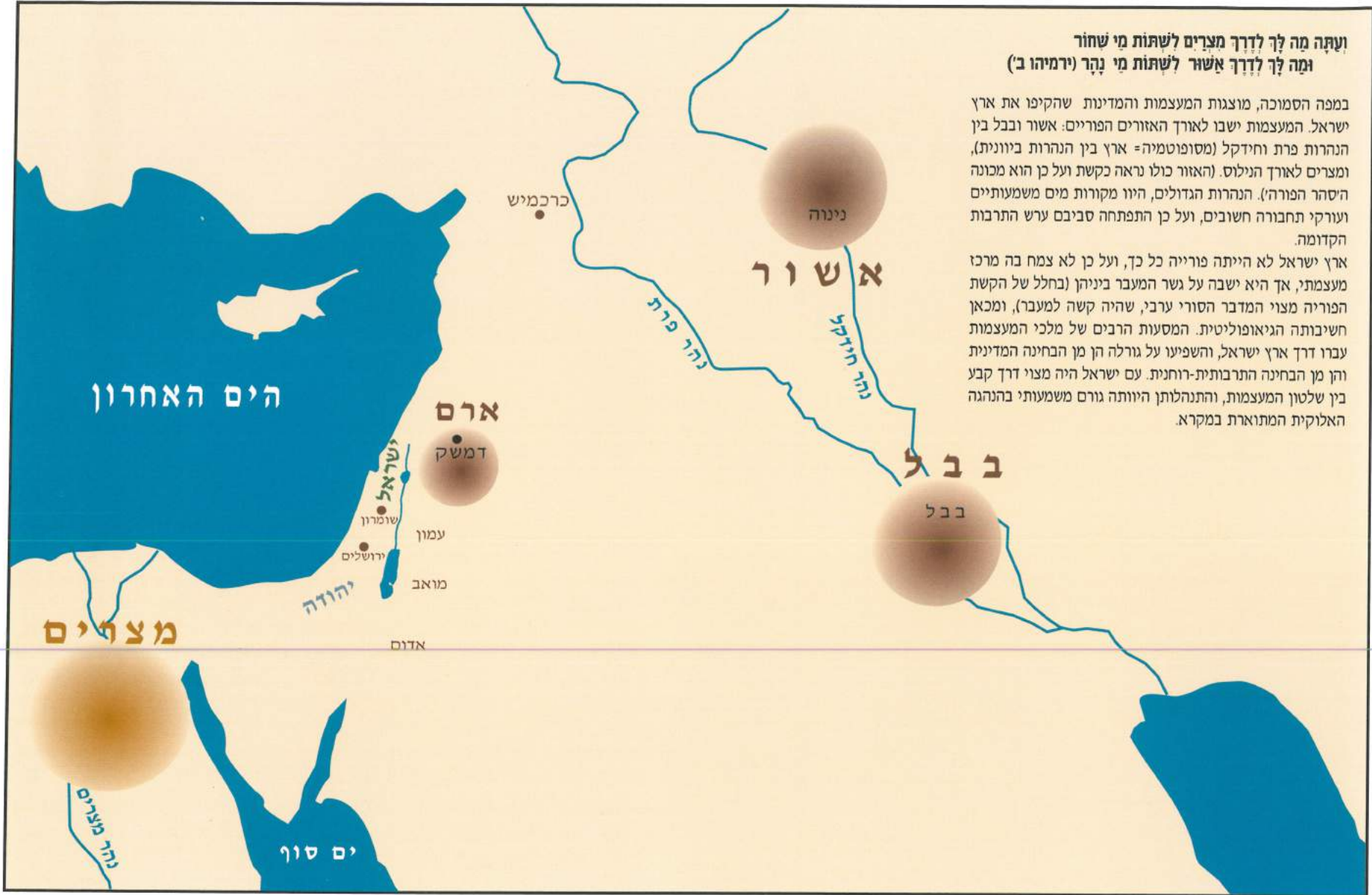
■ אין בדף זה התייחסות מפורטת לדברי הנביאים בסוגיות המדיניות. על דברים אלו כתבנו בדפים נפרדים.

■ דף זה מדגיש את הצדדים ההיסטוריים והריאליים במהלך האירועים בתנ"ך, מתוך תפיסה שהתנ"ך מבליט את הצדדים הריאליים, לצד הסיבות הרוחניות והערכיות. כפילות זו מכונה הסיבתיות הכפולה. סיבתיות כפולה היא אחד מעקרונות הכתיבה ההיסטורית בתנ"ך, לפיה, גורמים ריאליים (כגון מעצמות ומלכים) מחוללים את המציאות, ומשמשים שליחים בידי ההשגחה העליונה להעניש את ישראל או לסייע בידם. עיקרון זה נוסח על ידי פרופ' י אליצור ז"ל (ראה "תפיסת ההיסטוריה במקרא", ישראל והמקרא, רמת גן, עמ' 254-260).

**ועתה מה לך לדרך מצרים לשמות מי שחור
ומה לך לדרך אשור לשמות מי נהר (ירמיהו ב')**

במפה הסמוכה, מוצגות המעצמות והמדינות שהקיפו את ארץ ישראל. המעצמות ישבו לאורך האזורים הפוריים: אשור ובבל בין הנהרות פרת וחידקל (מסופוטמיה = ארץ בין הנהרות ביוונית), ומצרים לאורך הנילוס. (האזור כולו נראה כקשת ועל כן הוא מכונה היסרה הפורה). הנהרות הגדולים, היוו מקורות מים משמעותיים ועורקי תחבורה חשובים, ועל כן התפתחה סביבם ערש התרבות הקדומה.

ארץ ישראל לא הייתה פורייה כל כך, ועל כן לא צמח בה מרכז מעצמתי, אך היא ירשה על גשר המעבר ביניהן (בחלל של הקשת הפוריה מצוי המדבר הסורי ערבי, שהיה קשה למעבר), ומכאן חשיבותה הגיאופוליטית. המסעות הרבים של מלכי המעצמות עברו דרך ארץ ישראל, והשפיעו על גורלה הן מן הבחינה המדינית והן מן הבחינה התרבותית-רוחנית. עם ישראל היה מצוי דרך קבע בין שלטון המעצמות, והתנהלותן היוותה גורם משמעותי בהנהגה האלוקית המתוארת במקרא.

בין מלכים לנביאים

ספר מלכים נכתב בדור החורבן, ולפי מסורת חז"ל - על ידי נביא החורבן, ירמיהו (בבא בתרא י"ד). עניינו העיקרי הוא בשאלה 'על מה אבדה הארץ', וכיצד הגיעה מלכות עם ה' משיא תפארתה בימי דוד ושלמה לשפל המדרכה של החורבן. הסיבות העולות ממהלכו הן הצטברות החטאים, שהחלו כבר בימי ראשית הממלכה, והעדר יחס של כבוד מצד המלכים לקדושת בית ה', לבואה ולעבודת ה' הראויה.

ספר דברי הימים נכתב בתקופת שיבת ציון, ולפי מסורת חז"ל - על ידי עזרא הסופר. מטרתו לחזק את תהליך השיבה והשיקום של העם לאחר הגלות. הוא מרבה לתאר את גדולתה ותפארתה של מלכות בית דוד, שנקבעה לדורות, ואת תפקידים המרכזיים של הנביאים שהיו בה. הוא מדגיש, שכל דור נדון לפי מעשיו, ויש יכולת לתקן את חטאי העבר. כך ניתן להתגבר על משבר החורבן ולבסס את ההכרה והביטחון בזכותם וביכולתם של שבי הגולה להעמיד את המקדש על מכונו ולהקים מחדש את המלכות המובטחת.

בדף זה נעסוק רק בספר דברי הימים ב' (להלן: דהיי"ב) שבו מתוארים האירועים המקבילים לספר מלכים. שני הספרים עוסקים בתולדות ממלכת יהודה מימי תפארתה בתקופת שלמה המלך ועד נפילתה. האישים והמאורעות המוכרים לנו מספר מלכים, חוזרים ומתוארים בספר דהיי"ב מנקודת זמן מאוחרת, וממילא מנקודת מבט שונה. לעתים קרובות התיאור בדהיי"ב דומה מאוד לזה שבספר מלכים, אך כמעט תמיד ישנם הבדלים בין התיאורים: בלשון, בסגנון, בפרטים ובהערכה כלפי אישים ואירועים. לפיכך, לימוד תולדות מלכי יהודה בתקופת המלוכה אינו שלם ללא התבוננות גם בדהיי"ב, וללא ניסיון להבין את פשר השינויים.

בחוברת זו (ובחוברת מלכים ב') צוינו פעמים רבות ההבדלים בין הספרים בנוגע למלכי יהודה השונים. בדף זה נציע מבט כולל על הבדלי התוכן, הלשון וההשקפה העולים מהשוואת שני הספרים, נצביע על סיבות אפשריות להבדלים, ונציג טבלה כללית-מסכמת של שינויי הדגשים בתיאור תולדות מלכי יהודה.¹

קטע מספרו של אבא בן דוד - מקבילות במקרא

ההבדלים והסיבות לתיאורים

א. עובדות היסטוריות

- ההבדל הבולט ביותר בין הספרים הוא שבדהיי"ב אין תיאור של מלכי ישראל, והם נזכרים באופן חלקי מאוד רק אגב התיאור של מלכי יהודה. מצד שני דהיי"ב מאריך בתיאור קורותיהם של מלכי יהודה, ומוסיף אודותם פרטים שאינם מופיעים בספר מלכים, כגון: בניית ערי המצור על ידי רחבעם (י"א ה-יב), מהלכי מלחמת אביה בירבעם (י"ג ג-כ), מלחמת זרח הכושי בימי אסא (י"ד ז-יז) ועוד. עם זאת יש גם אירועים ועובדות שנוכרו רק בספר מלכים, כמו משפט הנשים ורשימת השרים והנצבים בימי שלמה (מ"א ג-ד).²
- השוואה שיטתית³ מלמדת על הבדלים רבים בפרטים היסטוריים קטנים אבל משמעותיים, כגון: קבלת הפנים המכובדת שערך אחאב ליהושפט מלך יהודה, כשירד אליו ערב המלחמה בארם (י"ח ד),⁴ העמדת שוערים ומשוררים בבית ה', כחלק מהתיקונים שנעשו במהפכת יהוידע נגד עתליה (כ"ג יח-יט)⁵ ועוד.

1. העיון בספר דברי הימים מועיל לפתח מיומנויות חשובות בלימוד התייך. הוא מאפשר ללמוד על האישים והאירועים מוויזות חדשות, לראות את המורכבות הקיימת בהם, ולהכיר בשינויים שמחולל הזמן בדגשים ובערכים המתאימים לכל תקופה, בהתאם למצבו החברתי, הלאומי והרוחני של עם ישראל.
 2. לדברי יהודה קיל (דעת מקרא, מבוא עמ' 8), בעל דהיי"ב כתב וערך מחדש את תולדות ממלכת יהודה בעזרת מקורות נוספים שהיו לפניו (בכתב ובעל פה), תוך ברירת העניינים החשובים והקיימים לדורות, והשמטת אלה שלא נזכרו לדור.
 3. לצורך השוואה כזו נדאי להשתמש בספר מקבילות במקרא (הוצאת כרטא) שהתקין אבא בן דוד. הספר מציג תיאורים מקבילים לכל אורך התייך, ומסמן בצורה ברורה הבדלי תוכן ונוסח מכל הסוגים. קטע לריגמא מוצג בסמוך.

**הערות להבדלים העולים מן הקטעים המקבילים
(מלכים א' ט' כח - י' ז לדברי הימים ב' ח' יח - ט' ו')**

32 כ"א	ה' ל"א	ה' ל"א
ח' יח	וחמשים/ועשרים	שלושים כיכר זהב יותר מהנוכר במלכים! רד"ק פירש, שההפרש הוא שכרם של עבדי חירם, שלא נזכר במלכים. ר"ש לניאדו פירש, שערך הזהב בירושלים היה גדול מערכו באופיר.
	זהב	שינוי מקום המילה בפסוק הוא שינוי תחבירי ללא משמעות תכנית.
	ויבאו/ ויבאו	תוספת 'יוד' היא שינוי כתיב שהזמן גרמו. בדרך כלל הכתיב בדה"י מלא יותר, כמו שניתן לראות בהמשך: ותבוא, לנסות, ומלבושיהם ועוד.
ט' א	שמעה/ שמעת	חילוף לשון הווה בלשון עבר הוא שינוי סגנוני רגיל במקרא. ייתכן גם שמרחק הזמן גרם לבעל דה"י להמנע מלשון הווה ולנקוט לשון עבר.
	את שלמה	הרחבה לשם ביאור. כמו שהכתיב מלא יותר כך גם הניסוח בדה"י מלא יותר במקרים רבים, כנראה על מנת לפשט את הדברים ולמנוע אי הבנות.
	בירושלים/ירושלימה	פישוט ההטייה המקראית של השם ירושלימה (פישוט זה גרם לחיבור שני הפסוקים שבמלכים לפסוק אחד בדה"י).
	לרב/ רב מאד	לפי מלכים ברור שהתיאור מתייחס אל הזהב. לפי דה"י הוא מתייחס לכל מה שהביאה. נראה שיש כאן מגמה להצניע את ריבוי הזהב, ובעיקר את הרמז לאיסור: 'וכסף וזהב לא ירבה לו מאד' (דברים י"ז יז).
	עמו / אליו	שינוי סגנוני בלבד (יש מעט מאוד 'לדבר עס' בתנ"ך).
ט' ב	ולא נעלם דבר / לא היה דבר נעלם	שינוי סדר המילים בפסוק (סגנון) גרם להשמטת ציון הזמן 'יהיה', שכלול כבר במילת הפועל 'נעלם' (במלכים היא משמשת כשם עצם).
	משלמה/ מן המלך	החלפת הכינוי המכובד לשם הפרטי (שנוכר גם בתחילת הפסוק) לא נתפרש לנו, ואולי מדובר שוב בפישוט והבהרה, גם כשהכינוי הוא חד משמעי.
ט' ד	ועליתו/ ועלתו	משמעות שינוי זה התבארה כבר בהרחבה בסעיף 'הבדלי לשון וסגנון'.
	עוד בה/ בה עוד	שינוי סדר המילים שלא נראית בו משמעות תוכנית.
ט' ו	לדבריהם/ לדברים	תוספת 'היא' מוסיפה לשם העצם כינוי שייכות שרומז אל האנשים שסיפרו למלכה על חכמת שלמה.
	חצי מרבית חכמתך / החצי	דה"י מדגיש את ההתפעלות מהחכמה, בעוד ש'החצי' במלכים מתייחס לכל (גם לעושי) וישנה בהמשך התייחסות נפרדת לחכמה וטוב.
	על / אל	חילוף רגיל במקרא.

3. שכיחים מאוד (וקצת מפתיעים) הבדלים מספריים בין הספרים, כגון: מספר אורות הסוסים שהיו לשלמה המלך (מל"א ה' ו - דה"י ט' כה), מידות הים שעשה שלמה בבית ה' (מל"א ז' כו - דה"י ד' ה), מספר כיכרות הזהב שהביאו לשלמה מאופיר [ראו בצילום בעמוד הסמוך] ועוד. הבדלים אלה זכו בדרך כלל לביאורים בדברי חז"ל ובמפרשים.

ג. הבדלי לשון וסגנון

גם כאשר התיאור בשני הספרים כמעט זהה, קיימים הרבה הבדלים לשוניים, דקדוקיים וסגנוניים בין הספרים (גם עליהם ניתן ללמוד מן הצילום בעמוד הסמוך). לעתים שינוי כתיב קטן מצביע על הבדל משמעותי. למשל: בקטע שבעמוד הסמוך הוחלפה המילה 'ועליתו' (מל"א י' ה) במילה 'ועליתו' (ט' ד), ובכך השתנו התחומים שמהם התפעלה מלכת שבא בביקורה בירושלים: לפי דה"י, היא נותרה בתחומי החכמה האנושית של בניינים, מאכלים, עבדים ומלבושים, בעוד שלפי ספר מלכים היא התפעלה גם מהתחום הדתי של הקרבת קורבנות לה'.

במשך הדורות שעברו מכתבת ספר מלכים ועד לכתבת ספר דברי הימים התחוללו שינויים רבים בשפה העברית ובדרכי כתיבתה, ובכך ניתן להסביר הרבה מההבדלים שלפנינו. מעבר לכך ברור, שכל כתיבה מיוחדת מביאה עימה גם ניסוח מיוחד של הדברים.

4. ניתן להסביר הבדל זה בכך שספר מלכים מתאר את תולדות מלכי ישראל, ודה"י את אלה של מלכי יהודה.
5. בתיאור המהפכה במליכ מופיע תיאור סתום (י"א יח): 'וישם הכהן פקדת על בית ה', ונראה, שספר דה"י מביא תיאור זה, ש'פקודות' הן משמרות השוערים והמשוררים בבית ה'.

הַשִּׁנּוּיִם הַבּוֹלְטִים בַּתִּיאֹר קִוְיָא לְיַחְזִיקָהּ 232 הַיָּמִים 2

דגשים רעיוניים ורוחניים

בעקבות הדברים שכתבנו לעיל, ולאור הטבלה המוצגת בעמוד הסמוך, ניתן להצביע על כמה קווים בסיסיים ועל כמה דגשים שמאפיינים את ספר דברי הימים לעומת ספר מלכים:

■ הוא מרחיב ומהלל את גדולתה ותפארתה של מלכות בית דוד, ובראש וראשונה את מעשיהם של דוד ושלמה מייסדיה, מרבה בשבחם ומקצר בתיאור כשלונותיהם.

■ הוא מרחיב ומדגיש את מקומם המרכזי של בית ה' ועבודתו כחלק יסודי ומהותי בתולדות המלכים. ניתן בו מקום נרחב גם ללוויים, נציגי העם בעבודת המקדש, ולתפקידיהם בבית ה'.

■ הוא מרבה לספר על הנביאים (בכלל זה נביאים שאינם מופיעים במלכים ובספרים אחרים), מתאר מעשי ניסים שאירעו לעתים תכופות בהשראתם, ומדגיש את תפקידם המרכזי בתולדות הממלכה.

■ הוא מדגיש ביותר את עקרון הגמול, האישי והמידי, כשכר ועונש ישירים על מעשי המלכים.

נראה, שהבדלים אלה, כמו גם ההבדלים שצוינו לעיל, משקפים שינוי של דגשים שנובע משינויי הזמן ומן הצורך להתאים ערכים חשובים למצבו ולצרכיו המתחדשים של העם בתקופת שיבת ציון ובניין הבית השני. הכללתם של שני הספרים בתנ"ך מלמדת, שהשגחת ה' היא עניין מורכב ומשתנה מדור לדור, בהתאם לצרכיו וליכולותיו של הדור למלא את ייעודו בעולם.

ג. הערכה נבואית

ההערכה הנבואית של מעשיהם ואישיותם של מלכי בית דוד מובעת בדהיי"ב בדרכים שונות: לגבי חלק מהמלכים מופיעים דברים מפורשים של נביאים, המגנים או משבחים את מעשיהם: עזריהו בן עודד מעודד את אסא להמשיך ולדרוש את ה' (ט"ו א-ב), וחנוני הרואה מצביע על חטאו, כשנשען על מלך ארם במלחמתו בבעשא (ט"ז ז-י). יהוא בן חנני מציין את הדברים הטובים שעשה יהושפט (י"ט א-ג), ואליעזר בן דדוהו מגנה אותו על שהתחבר שוב עם בית אחאב (כ' לז).⁶

בדומה ובהמשך לכך, דהיי"ב מסביר את קורות מלכי יהודה כתוצאה ישירה ממעשיהם: מפלת אמציה הייתה עונש, על שהכניס את אלהי שעיר לירושלים (כ"ה יד-כח), הצרעת פרחת בעזריהו, בגלל שגבה לבו ומעל בה' (כ"ו טז-כג), ושנות מלכותו הארוכות של מנשה הן גמול, על שנכנע ושב אל ה', לאחר שנענש (ל"ג יח-כ).

לעתים, בוחר דהיי"ב בשתיקה, וכדלג על פרטים, כדי לרמוז על יחסו למלכים. בולט במיוחד דילוגו על חטאי שלמה המלך שהביאו לפילוג הממלכה. הוא גם נמנע מלתאר את בניית בית המלך (שמנתואר בפירוט במל"א ז' א-יב), אולי בגלל שיש בכך כדי להאפיל על תפארת בית ה' (כמו שניבא יחזקאל מ"ג ז-ט).

6. תנועת המטוטלת היו מאפיינת רבים ממלכי יהודה, שלפי התיאור בדהיי"ב הלכו תחילה בדרך טובה, וזכו להצלחה ולשבחים מאת ה', אך לאחר מכן ינבה לבם, וסופם שנפלו בחטא (ראו להלן בטבלה על יואש, אמציה, עזריהו ועוד).

מלכי יהודה	שְׁמוֹת מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל	שְׁמוֹת מַלְכֵי יְהוּדָה
שלמה א' - ט'	המלכה חגיגית והעברה מסודרת של המלכות מדוד, הרחבה בתיאור חנוכת בית ה'. לא נזכרו המערערים (אדוניהו, יואב), החטאים והשטנים, שפגמו בממלכתו.	
רחבעם י'-י"ב	ביצור יהודה, הצטרפות כוהנים, לוויים ויראי ה' לירושלים מכל קצות הארץ, קבלת נבואת שמעיה הנביא.	
אביה י"ג	נאום אביה בהר צמריים והצלחותיו במלחמה מול ירבעם.	
אסא י"ד-ט"ז	דרישתו בתורה ובמצווה, המשך ביצור יהודה, ניצחונו על זרח הכושי.	
יהושפט י"ז-כ'	גדולתו המדינית והכלכלית, לימוד התורה ברחבי הארץ ושיקום מערכת המשפט. מלחמתו במואבים ובעמונים וקידוש ה' בחגיגת הניצחון.	ביקורת נבואית על הברית ושיתוף הפעולה המתמשך עם בית אחאב.
יהורם כ"א		הריגת אחיו, בני יהושפט. מכתב מאליהו על רשתו ועל עונשו, פלישת הפלשתים והערבים ליהודה.
אחזיהו כ"ב א-ט		המשך ההשפעה השלילית של בית אחאב (על ידי עתליה).
יואש כ"ג-כ"ד	הרחבה בתיאור המרד נגד עתליה ובתיאור התיקונים שנעשו בעקבותיו.	בגידה במורשת יהוידע לאחר מותו, עזיבת דרך ה' (בהשפעת שריו) ורדיפת הנביאים.
אמציה כ"ה	הרחבה בתיאור הניצחון על אדום, שהושג על פי הוראת הנביא, ללא עזרת הגדוד מישראל.	הבאת אלילי אדום לירושלים והשתקת הנביא שנשלח להוכיחו על כך.
עוזיהו כ"ו	הרחבה משמעותית בתיאור גדולתו המדינית, הצבאית והכלכלית בכל רחבי הממלכה.	חטאו בגאווה 'עד להשחית' ועלייתו להקטיר קטורת במקדש.
יותם כ"ז	מפעלי בנייה בבית ה' ובעופל, ניצחון על בני עמון שהעלו לו מס.	"עוד העם משחיתים".
אחז כ"ח		כישלונו הצבאי מול ממלכת ישראל ומול הפלשתים.
חזקיהו כ"ט-ל"ב	טיהור בית ה' וארגון עבודת המקדש, עשיית הפסח בירושלים יחד עם שרידי ממלכת ישראל, הכנות למלחמה בסנחריב.	
מנשה ל"ג א-כ	הגלייתו לבבל, כניעתו מפני ה' והחזרתו לירושלים, מאמציו לתקן את מה שפגם.	
יאשיהו ל"ד-ל"ה	הרחבה בתיאור עשיית הפסח, וכן בתיאור ביעור העבודה הזרה מירושלים ומכל רחבי ארץ ישראל וטיהור הארץ.	
מלכי יהודה האחרונים ל"ו		צמצום רב בתיאור מעשיהם, הרחבה בתיאור הרקע הרוחני לחורבן.

בציון בכרונולוגיה של ספר מלכים

ספר מלכים מספר לנו את תולדות מלכות ישראל ומלכות יהודה זו בצד זו. הוא מספר על מעשיו של כל מלך, ואת מה שהתרחש במקביל בממלכה השכנה. בדרך כלל, המספרים שמציינים את משך שנות מלכותם של המלכים בישראל וביהודה, תואמים אלה את אלה, אך ישנם מקרים בהם הנתונים המספריים אינם תואמים, ולעיתים אף סותרים. כבר רבותינו ז"ל שמו לב לקשיים, והציעו דרכים שונות ליישובם, ובעקבותיהם הלכו פרשנים רבים, חדשים גם ישנים. בדף זה נציג שלוש דרכים עקרוניות לפתרון הקשיים, ולצד כל פתרון נציג בעיה כרונולוגית, שמתבררת באמצעות אותו עיקרון.

תרשים א'

פילוג המלוכה			
יח/כה		ישראל	
17	רחבעם (י"ד כא)	22	ירבעם (י"ד ב)
3	אבים (ט"ו ב)	2	נדב (ט"ו כה)
41	אסא (ט"ו י)	24	בעשא (ט"ו לג)
		2	אלה (ט"ו ח)
			זמרי, תבני
12	עמרי (ט"ו כג)		
25	יהושפט (כ"ב מב)	22	אחאב (ט"ז כט)
8	יהורם (מל"ב ח' יז)	2	אחזיה (כ"ב נב)
1	אחזיה (מל"ב ח' כו)	12	יהורם (מל"ב ג' א)
ארכ יחא - אוח יחרכ ואחיה			
95	ס"ה	98	ס"ה

פתרון א' - חילוק חלקי שנים כלנים לפתח

עם פילוג המלוכה החלה ספירת השנים בשתי הממלכות. כעבור כמאה שנה מרד יהוא במלך ישראל, וביום אחד הוא הרג את יהורם מלך ישראל ואת אחזיה מלך יהודה (מל"ב ט' כב-כח). לאור זאת, היינו מצפים, שחישוב שנות המלוכה ביהודה ובישראל מפילוג המלוכה ועד מרד יהוא יתן תוצאה זהה - ולא היא. כשנתבונן בחישוב השנים, נמצא פער של שלוש שנים.

בנוסף לפער בחישוב השנים של כל המלכים, מתגלים פערים גם בכמה פרטים. למשל:

■ נאמר, שאבים מלך יהודה עלה למלוכה בשנת שמונה עשרה לירבעם, ומלך שלוש שנים, (ט"ו א-ב), אך נאמר גם, שאסא, בנו של אבים, עלה למלוכה בשנת עשרים לירבעם (ט"ו ט) [ולפי זה: $20 = 18 + 3$!].

■ נאמר, שאסא עלה למלוכה ביהודה בשנת עשרים לירבעם (ט"ו ט), ולפי זה, מלך אסא עד סוף ימי בית בעשא 30 שנה (שנתיים בימי ירבעם, שנתיים בימי נדב, עשרים וארבע שנים בימי בעשא, ושנתיים בימי אלה), אך נאמר גם, שזמרי, שחיסל את בית בעשא, מלך בשנת עשרים ושבע לאסא (ט"ז טו), שלוש שנים פחות מן החישוב הקודם.

הדרך ליישב סתירות מסוג זה קשורה להתייחסות לחלקי שנים. ברוב המקרים של המסורות שנות המלכות במספרים שלמים. מכיוון שהיה תאריך קבוע בו התחלף מניין שנות המלך (יראש השנה למלכים), הרי שחלקי שנים נמנו כשנים שלמות (וכך עולה מדברי המשנה והגמרא, ר"ה דף ב' ע"א).

תרשים ג' - מלכות עמרי

מלכות ישראל

בשנת עשרים ושבע שנה לאסא מלך יהודה,
מלך זמרי שבעת ימים. (ט"ז טו)

בשנת שלשים ואחת שנה לאסא מלך יהודה,
מלך עמרי על ישראל שתיים עשרה שנה. (ט"ז כג)

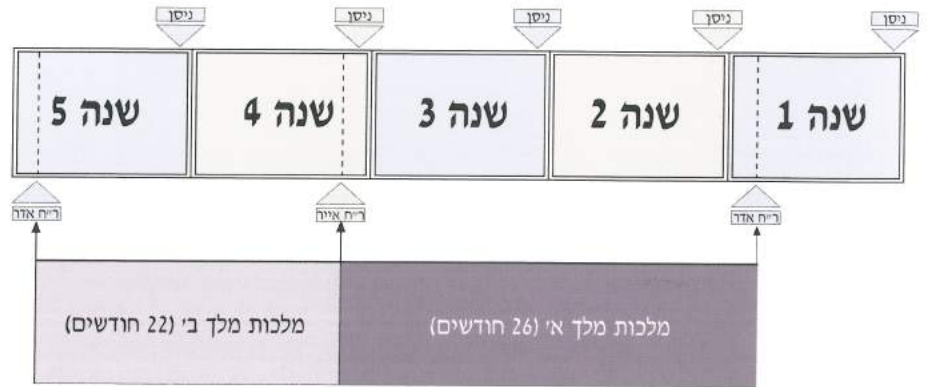
אחאב בן עמרי מלך על ישראל,
בשנת שלשים ושמנה שנה לאסא מלך יהודה. (ט"ז כט)

מלכות ישראל

27
31
38

בדוגמה שבתרשים ב' מלך מלך אי 26 חודשים (חודש אחד בשנה 1, 24 חודשים בשנים 2-3 וחודש אחד בשנה 4), ומלך ב' מלך 22 חודשים (11 חודשים בשנה 4, ועוד 11 חודשים בשנה 5). למרות שהפער ביניהם הוא של 4 חודשים בלבד, ייאמר בכתוב, שמלכותו של מלך א' נמשכה 4 שנים (שהרי היא נפרסה על פני השנים 1-4), ועל מלכות מלך ב' ייאמר שנמשכה שנתיים בלבד (שהרי היא נפרסה על פני השנים 4-5). חילופי מלכים רבים בתוך פרק זמן קצר יכולים ליצור פער מדומה במספר השנים. מכיוון שבימי אסא, שמלכותו נמשכה שנים רבות, התחלפו בישראל מלכים רבים, 'הצטברו' בישראל שלוש שנים יותר מאשר בממלכת יהודה (98 לעומת 95 בסיכום הכולל, ובחישוב שנות אסא ביחס למלכי ישראל).

תרשים ב'

פסוק 2' - הפסקות בכ"ב השלשון בזמן מלכות ואחאב

היו מלכים שעלו למלוכה לאחר מאבק עם מתחריהם [כגון: המאבק בין עמרי לתבני (ט"ז כא-כב) והקשר נגד אמציה, שנאלץ לברוח מירושלים ללכיש (מלי"ב י"ד ט)]. הכתוב איננו מספר כמה זמן נמשך המאבק, וייתכן שהוא ארך זמן ממושך. תקופות אלה יכולות ליצור אי התאמה בין השנים של המלכים השונים. תרשים ג' מציג דוגמה לבעיה שנוצרה בעקבות עניין זה:

- אם זמרי מלך 7 ימים בלבד בשנת 27 לאסא - מדוע התחילה מלכות עמרי רק בשנת 31 לאסא?
- אם מלכות עמרי התחילה בשנת 31 לאסא, והיא נמשכה 12 שנה - כיצד התחילה מלכות אחאב בן עמרי בשנת 38 לאסא (לפי זה: $12+31=38$)?

התשובה לשתי השאלות: כנראה, נמשך המאבק בין עמרי לתבני ארבע שנים, ועל כן הומלך עמרי על כל ישראל רק בשנת 31 לאסא. לאחר שהומלך - נספרו שנות מלכותו ממותו של זמרי, ועל כן 12 שנות מלכותו נמשכו רק עד שנת 38 לאסא. יוצא לפי זה, ששתיים עשרה שנות מלכות עמרי נחלקו לשני חלקים: ארבע השנים הראשונות היו במאבק עם תבני, ושמונה השנים האחרונות היו שלטון יחיד של עמרי על כל ישראל.

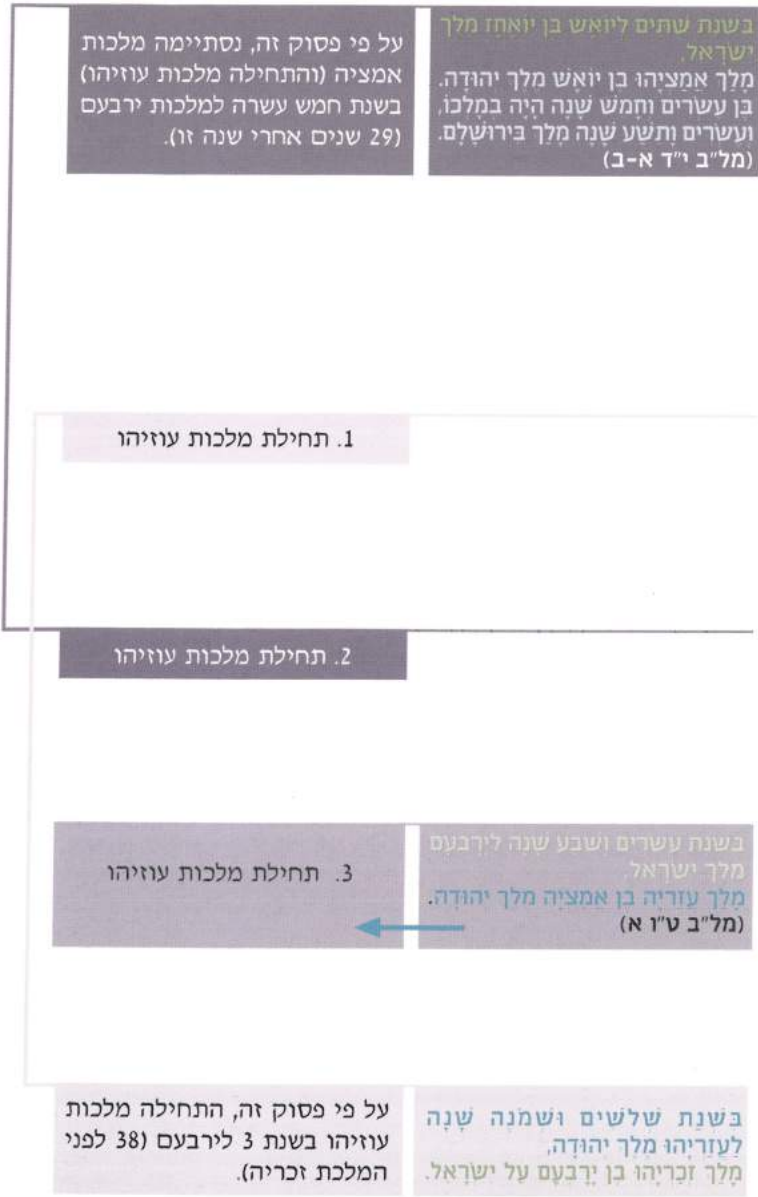
תרשים ד' - המלכת עוזיהו

ספר מלכים - ח' י"ג - ח' י"ג

היו מקרים, בהם לאחר מות המלך הומלך בנו, שכבר מלך או יועד למלוכה בחיי אביו. היו מלכים שייעדו את הבן שימלוך תחתם עוד בחייהם [למשל: דוד, שציווה להמליך את שלמה בנו בעודו בחיים (ב'), ורחבעם שייעד את אביה בנו למלוכה (דהיי"ב י"א כב)], והיו מלכים שזמלו בחיי אביהם, לאחר שנבצר מן האב למלא את תפקידו [למשל: עוזיהו שמלך בחיי אמציה אביו, שנאלץ לברוח ללכיש מפני הקושרים עליו (י"ד)], ויותם שמלך בחיי עוזיהו אביו, לאחר שהצטרע (ט"ו)]. לא ברור, האם חושבו השנים הללו לשני המלכים או לאחד מהם בלבד, ודבר זה יכול להסביר סתירות, שלכאורה, מתגלות בין הפסוקים.

תרשים ד' מציג את הפסוקים, מהם ניתן ללמוד על תחילת מלכותו של עוזיהו. מסתבר, שישנם שלושה מועדים שונים לתחילת מלכות עוזיהו, וכנראה, שהדבר קשור לתהפוכות שעברו על מלכות יהודה בימי אמציה, אבי עוזיהו. כזכור, יום אמציה מלחמה כנגד יואש מלך ישראל, ולאחר שכשלו ניסיונותיו של יואש להניא את אמציה מלהילחם נגדו, הוא הנחיל לאמציה תבוסה קשה, ואף פרץ פרצות בחומות ירושלים, ולקח את אוצרות בית המלך ואת כלי בית ה' (מל"ב י"ד ח-יד). בעקבות תבוסה זו התעוררה תסיסה בירושלים כנגד אמציה, והוא נאלץ לברוח ללכיש, שם שהה עד יום מותו. זו הסיבה לריבוי הזמנים בהם צוינה תחילת מלכות עוזיהו.

1. עוזיהו שימש כמלך בפועל משעה שעזב אמציה את ירושלים, וזהו התאריך המוקדם של מלכות עוזיהו, בשנת שלוש לירבעם.
2. באופן רשמי הומלך עוזיהו רק לאחר מות אמציה אביו, בשנת חמש עשרה לירבעם, וזהו המועד השני הנזכר בכתוב.
3. כנראה, שגם באותה שנה עדיין הייתה יהודה כפופה למלך ישראל, ורק בשנת עשרים ושבע לירבעם חזרה יהודה לעצמאותה המוחלטת, ואז הוכתר עוזיהו בשלישית כמלך על יהודה, וזו השנה הנזכרת בראש תיאור מלכותו.

עליות ויריבות על חזיונות ישראל ויהודה

התרשים המובא בסמוך, מתאר באופן כללי את המצב המדיני-צבאי של ממלכת יהודה וממלכת ישראל לאורך התקופה המתוארת בספר מלכים. אחד הקשיים העומדים בפני מי שלומד ומלמד את ספר מלכים נעוץ במורכבות הרבה של האירועים: התקופה ממושכת (מעל 400 שנה), הספר מתאר שני בתי מלוכה שהתקיימו במקביל, אויבים מרובים מבחוץ שהתחלפו ביניהם, נביאים רבים וכד'. מורכבות זו מקשה על 'אחיזת' התמונה הכללית של הספר, וממילא גם על הבנת התהליכים שמתוארים בו. התרשים מנסה להתמודד עם קשיים אלו באמצעות הצגת המהלך הכללי באופן פשוט ומרוכז. כמוכך, הצגה מעין זו מעלימה עין מדקויות, ועל כן אין היא מהווה תחליף ללימוד מעמיק של כל שלב ושלב. ברור, שאין עלייה אחת דומה לרעותה, ואין ירידה אחת זהה לחברתה; ברור גם, שהניסיון לצייר באמצעות קו אחד את שהתרחש בשתי הממלכות גורם גם הוא להתעלמות מהבדלים שהיו קיימים ביניהן במהלך השנים הרבות המתוארות בספר. אף על פי כן, נראה לנו, שהתועלת שבתרשים מרובה ללומד ולמעין בספר מלכים. צריך לשוב ולהדגיש: התרשים משקף את המצב המדיני-צבאי-כלכלי של ממלכות ישראל ויהודה לאורך התקופה, ואין בו התייחסות למצב הרוחני של העם בכל תקופה.

העליות והיריבות

התרשים מתאר ארבע עליות ותקופות שיא (שלמה, אחאב-יהושפט, עוזיהו-ירבעם, יאשיהו, ועוד עלייה אחת מתונה יותר - חזקיהו), וארבע ירידות ותקופות שפל. קיים דמיון בסיסי בין המאפיינים של הירידות והעליות, והדבר מיקל על זיכרון האירועים לאורך הספר ועל הבנתם:

בדרך כלל, פעלו הממלכות בזמן העליות באופן מאוחד: בימי שלמה טרם התפלגה הממלכה, יהושפט ואחאב פעלו ביחד, ואף קיימו ביניהם קשרי נישואין, ובימי יאשיהו שוב לא הייתה קיימת ממלכת ישראל, ושארית שבטי ישראל התקבצו תחת המלך שבירושלים. ימי עוזיהו וירבעם בן יואש התאפיינו בשקט ביניהם, לאחר שנים של מלחמות אחים ומאבקים, וייתכן שהפסוקים (מלי"ב י"ד כח) מרמזים אף לשיתוף פעולה ביניהם (ויש לכך עדויות גם בממצאים ארכאולוגיים). לעומת זאת, הירידות התאפיינו במלחמות וסכסוכים בין ישראל ויהודה: בין ירבעם ורחבעם התקיימו מלחמות מרובות, בין אסא ובעשא נערכה מלחמה, וכך גם בימי אמציה ויואש ובימי אחז ופקח בן רמליהו. הדבר הובא לידי ביטוי בסימנים שמצויים על גבי התרשים.

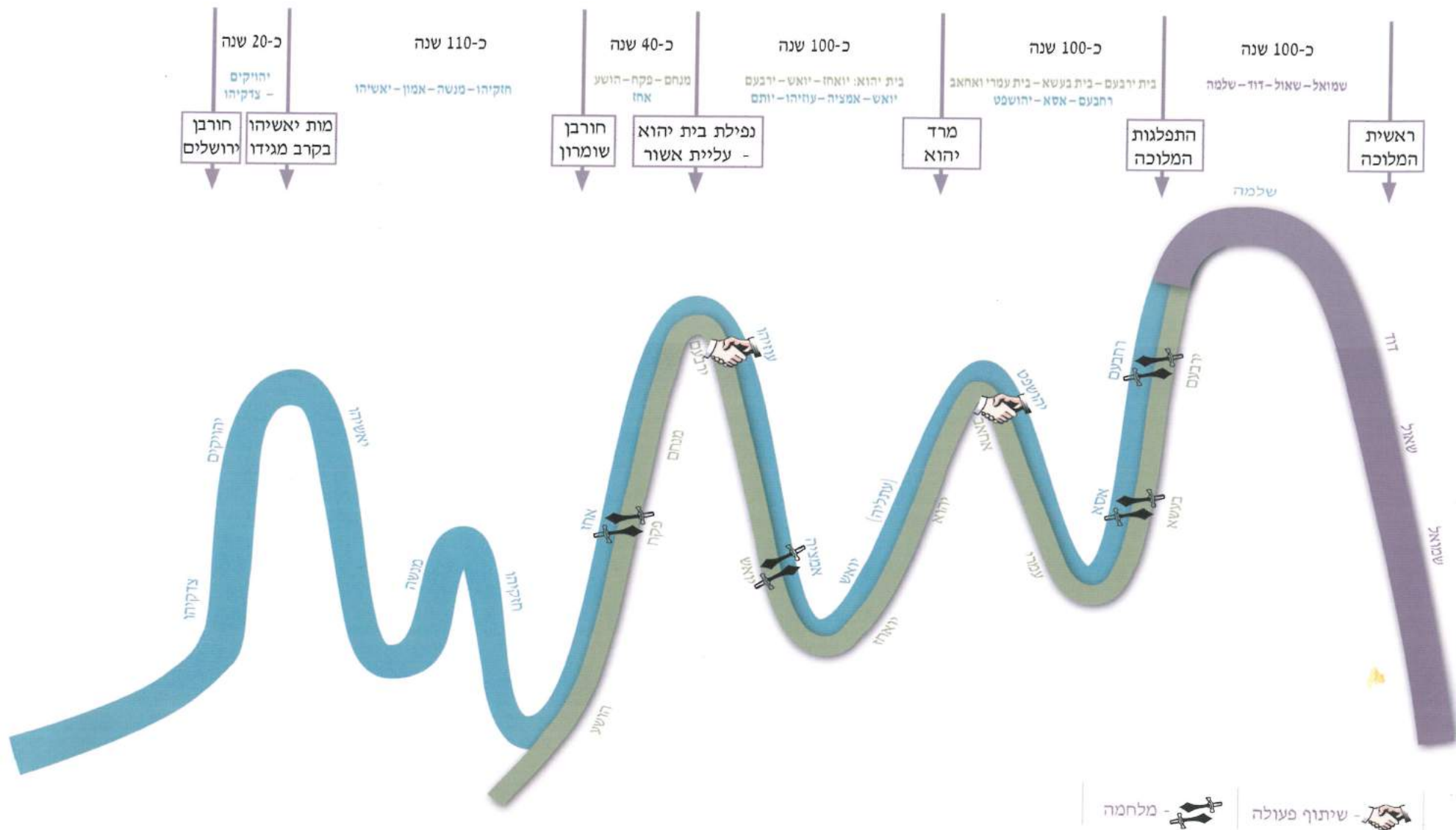
באופן טבעי, התקופות הטובות היו כאשר לא היו באזור מעצמות זרות שאיימו על ישראל ויהודה. לעיתים הדבר היה כרוך בשינויים גיאופוליטיים באזור: בימי שלמה לא הייתה ממלכה דומיננטית באזור, וכך גם בימי עוזיהו-ירבעם (לאחר שהארמים נחלשו, ואשור עדיין לא הפכה לגורם משמעותי) ובימי יאשיהו (כאשר האשורים נחלשו, ובבל טרם עלתה לגדולה). בימי אחאב ויהושפט היו הארמים גורם משמעותי, אלא שאחאב וצבאותיו (יחד עם חילות יהודה) הצליחו להכות את הארמים ולהשיב את רמת גלעד לשלטון ישראל. מובן, אפוא, שתקופות אלה התאפיינו גם בהתרחבות גיאוגרפית, וממלכת ישראל התפשטה לצפון ולמזרח, וממלכת יהודה התפשטה לדרום, למערב ולמזרח.

בתקופות הירידה הייתה מעורבות (הולכת וגוברת) של ממלכות הצפון בתוך ארץ ישראל. לאחר מות שלמה, בימי אסא ובעשא, פגעו הארמים בערי הצפון בממלכת ישראל. לאחר תקופת אחאב-יהושפט, בימי בית יהוא, חדרו הארמים אל תוך רחבי הממלכה, צרו על שומרון, וחזאל אף איים על ירושלים. לאחר תקופת עוזיהו וירבעם החריבו האשורים את שומרון והגלו את תושביה, וסנחריב צר על ירושלים - "וונותרה בת ציון כסוכה בכרם" (ישעיהו א' ח). לאחר תקופת יאשיהו החליפו הבבלים את מלך יהודה, ויהודה השתעבדה לבבל, עד שזו החריבה את המקדש והגלתה את יושבי ירושלים.

אמנם ציינו ארבע תקופות של עלייה, אך אין הן דומות אחת לרעותה בכל עניין.

אין ספק, שתקופת שלמה הייתה הפסגה הגבוהה ביותר. הדברים אמורים בגודלה של הממלכה (ה' א ועוד), במצב הביטחוני המשופר (ה' ד-ה ועוד), בגודל הצבא (ה' ו ועוד), בהיקף מפעלי הבנייה (ט' טו-יט), בקשרים המדיניים הענפים ובהיותה של ירושלים מרכז תרבות וסחר עולמיים. לא הייתה תקופה שכזו בכל תולדות ישראל בימי המקרא, ועליה נאמר: **יָשָׁב יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל לְבֵטַח אִישׁ תַּחַת גִּבְנוֹ וְתַחַת תְּאֲנֹתוֹ מִדָּן וְעַד בָּאָר שֶׁבַע כָּל יְמֵי שְׁלֹמֹה** (ה' ה), **יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל רַבִּים כְּחֹל אֲשֶׁר עַל הַיָּם לְרַב, אֲכָלִים וְשִׂמְחִים** (ד' כ).

תקופת אחאב ויהושפט ייצבה את הממלכה לאחר הנפילה הגדולה של בית ירבעם, אך היא לא הייתה דומה לימי שלמה. הממלכות היו נפרדות, ולמרות שיתוף הפעולה, היה קיים פוטנציאל לניתוק מחדש. אחאב ויהושפט אמנם הכניעו את הארמים, ושבנו לשלוט ברמות גלעד, אך היה ברור, שהארמים לא אמרו נואש, ובשעת כושר הם ישובו לתקוף, כפי שאכן קרה בסוף ימי אחאב ולאחר מותו.

ירמיהו	ישעיהו	יונה	אלישע	אליהו	יהוא	בן חנני	אחיה	*נביאים*
יחזקאל	הושע	עמוס		מיכיהו	חנני	שמעיה		

בבל	אשור	ארם	מלכות
-----	------	-----	-------

*נביאים נוספים מופיעים בעמ' 6-8

תקופת עוזיהו וירבעם הייתה טובה יותר מתקופת אחאב-יהושפט. הארמים נחלשו ונעלמו מן המפה האזורית, ויורשת אמיתית לא נראתה באופק. עוזיהו וירבעם ניצלו היטב את המצב שנוצר, וישבו והשתלטו על שטחים נרחבים, שלא היו בשליטת ישראל מאז ימי שלמה (מלי"ב י"ד כח, ודהי"ב כ"ו).

תקופת יאשיהו דמתה מבחינות מסוימות לזו של עוזיהו וירבעם, כשהאשורים שבאו בפתאומיות, ירדו מן הבמה, ושוב לא הייתה באופק מעצמה שסיכנה את יהודה. יאשיהו ניצל את המצב, והרחיב את ממלכתו, ואף הנהיג רפורמות דתיות מקיפות, אלא שהפעם הוא פעל לבדו; ממלכת ישראל, רוב מניין ורוב בניין של עם ישראל, כבר לא ישבו בארץ, לאחר שהוגלו על ידי האשורים.

ארבע תקופות הירידה נבדלות גם הן זו מזו, אך כאן ניתן לראות קו רציף ומתמשך של ירידה.

אחרי מות שלמה, הידרדרה הממלכה במהירות: המלכות התפלגה, שישק ערך מסע כיבושים בארץ, ורוקן את אוצרות יהודה, ותוך זמן קצר לא נותר דבר מכל העוצמה והעושר של ימי שלמה. בתקופה זו נערכו מלחמות תמידיות בין ישראל ויהודה (י"ד ל, ט"ו ז), שהגיעו לשיא במלחמת אסא - בעשא. בתקופה זו התערבה מעצמה זרה לראשונה (ביוזמת אסא!) בממלכת ישראל, דבר שעתיד לאפיין בעתיד את תקופות הירידה. הארמים היכו את בעשא מלך ישראל, ונטלו ממנו חלק מאזורי הספר בצפון הארץ.

אחרי מות אחאב הייתה ההידרדרות מהירה: ממלכות קטנות באזור שבו ומרדו בישראל ויהודה, ויורשי אחאב ויהושפט לא הצליחו לעמד מולם ולמנוע את ההתמוטטות (מלי"ב ח'). בסופו של דבר באו גם הארמים ולחצו את ישראל לא רק באזורי הספר, אלא גם בשומרון ובדודן, במרכז ממלכת ישראל. בהמשך עלה חזאל על ירושלים, והוא נסוג ממנה לאחר שקיבל את כל אוצרות בית ה' ובית המלך (מלי"ב י"ב יח-ט).

לאחר ירבעם ועוזיהו שוב הידרדרו העניינים במהירות: במלכות ישראל התערערה מאד היציבות השלטונית, וכמעט כל חילופי המלכים היו תוצאה של מרידות. אחז ופקח נלחמו זה בזה, כשפקח בן רמליהו משתף פעולה עם הארמים כנגד יהודה. הידרדרות זו הסתיימה בגלות שומרון ובמצור אשורי על ירושלים.

לאחר תקופת יאשיהו שוב הידרדרו הדברים במהירות, וכעבור כעשר שנים הגלו הבבלים את יהויכין ושריו, וכעבור עוד כעשר שנים החריבו הבבלים את ירושלים, שרפו את המקדש וחיסלו גם את בית המלוכה ביהודה. תקופת המלוכה תמה, והנותרים בארץ הונהגו לזמן קצר בידי גדליה בן אחיקם, שמונה בידי הבבלים לנהל את ענייני שארית הפליטה. כידוע, גם מצב זה לא נמשך לאורך זמן, ולאחר רצח גדליה, ירדו הנותרים לירושלים, וארץ ישראל כמעט ונתרוקנה מישראלים.

הנביאים שחיו בתקופות העלייה ניסו להביא את העם להכרה, שהמצב הטוב איננו תוצאה של תהליכים ארציים ואנושיים בלבד, אלא הם קשורים בהשגחה של ה' על עמו, ואם לא ייטיב העם את דרכיו - ישוב המצב וישתנה לרעה. משימה זו של הנביאים לא הייתה קלה, וברוב המקרים לא שעה המלך והעם לאזהרות, והתוצאות היו בהתאם.

בימי השפל, לאחר שהמכה עליה הזהירו הנביאים כבר ניחתה על העם, שוב לא היה צורך להזהיר מפניה, ותפקיד הנביאים התמקד מעתה בהכשרת הלבבות לקבלת הדין ולציפייה לעתיד טוב יותר. כך אלישע בימי השפל של בית יהוא, כך ירמיהו לאחר השנה הרביעית ליהויקים ועוד. הנביאים לא עסקו באמירות מסוג 'אמרת לכם' וכד', אלא שקדו להחזיר בקרב העם את התחושה, שהרעה באה אליהם מאת ה', ולאחר ריצוי העונש יש מקום לתשובה ולחידוש ימים קדום.

מרכז אצנים ומחלקת אצנים

"כי שלמה בן ימלך אחרי, והוא ישב על כסא" - הכרזה זו חוזרת או נרמזת בניסוחים שונים לכל אורך הפרק הפותח את ספר מלכים (פסי יג, יז, כ, כד, כז, ל, לה, לו, מז-מח). ההכרזה החגיגית והחזרה המרובה עליה מלמדות לא רק על יעדו העיקרי של הפרק, אלא גם על המאמץ וההשתדלות הגדולים שהיו נחוצים כדי להשיג ולקיים יעד זה. המשקעים של פרשת בת שבע, אשת אוריה, ניכרים ברקע הסיפור,¹ ויחד עם הדגשת זקנתו וחולשתו של דוד הם מעצימים את הקושי הגדול להתמודד עם התנשאותו של אדניה ועם תומכיו. התרשים מצביע על המבנה הקודקודי של הפרק, שחלקיו האחרונים 'פותרים' את הבעיות והקשיים שעלו בחלקיו הראשונים.² שיאם של האירועים הוא במהפך שהתרחש באותו יום בבית המלך, בהשתדלותם של נתן ובת שבע, שבעקבותיה התנער דוד מחולשתו הארוכה, התייצב באופן נחרץ מאחורי הבטחתו לבת שבע, וקבע בפועל את שלמה כירושו.

ומחלק 313 לקן (פסלם אבישג)

הפרשה המביכה של הבאת אבישג השונמית כדי לחמם את המלך וההדגשה המזוהה: והמלך לא ידעה, מציגת את דוד הזקן בשיא עליבותו, ומעוררות תמיהה על הדרך בה בחר התייך לפתוח את ספר מלכים. נראה, שפרשה זו משרתת מספר מטרות:

א. ברובד הראשוני מהווה הפרשה רקע להתנשאות אדניה ולפעילות נאמניו, שחשבו, שחולשתו של המלך תאפשר להם לקבוע עובדות מבלי לשאול את פיו. מאידך, מעצימה פרשה זו את גדולתו של דוד, שהצליח להתעשת בשעת המבחן, ולחזור ולהנהיג את ביתו ואת ממלכתו.

ב. ניכרת זיקה הדוקה בין פרשת אבישג לפרשת חטאו של דוד בבת שבע. שתי הפרשות עוסקות בימשכבו של דוד, ושתיהן מובילות להתפרצות של מאבק על ירושת מלכותו (הזיקה בין אבשלום לאדוניה מפורשת בפסוק). ההיפוך במצבו של דוד³ והמתח המודגש בין אבישג לבת שבע (א' טו, ב' יח-כב) מלמדים, שלא רק מזכרת לאותו עוון באה בפרשה זו, אלא גם תיקון מסוים של אותו החטא. תיקון זה הוא שפתח את הדרך להמלכת שלמה, למרות משקעי העבר.

ג. מעבר להקשרים הישירים של הפרק, יש בפרשה זו אמירה נוקבת על קטנותם, חולשתם ועליבותם של מלכים בשר ודם. סיפור אבישג, שפותח את ספר המלכים, בא לומר, שאם ראש השושלת של מלכי בית דוד הגיע בזקנתו למצב שכזה, הרי שכל המלכים שיבואו אחריו אינם מחוסנים מפני חולשת הזקנה ומנני שאר החולשות והחטאים האורבים לפתחם. כך מודיע ספר המלכים לקוראיו מי הם מושאי ספרו, ובמי ראוי לבטוח - רק במלך המלכים, אבינו שבשמים.

מרכז אצנים

הפסוקים (ה-ו) מדגישים את הליכתו של אדניה בדרכו של אבשלום אחיו,⁴ ואולי בשל כך נחשב ניסיונו להכתיר את עצמו לירש כמרד. אך מעשי אדניה וסיעתו לא היו מרד בדוד, אלא מאבק כנגד המלכת שלמה. הם ניסו לקבוע 'עובדות בשטח' כדי להביא את דוד לאשר בדיעבד את המלכת אדניה כירושו. ראייה לדבר: הפיזור המהיר של כל הנאספים מיד עם היוודע החלטתו של דוד והמלכת שלמה.⁵

המשלוח והאחריות לכוח המשלוח אצנים

שתי הפרשיות הפותחות את הפרק מהוות רקע להתרחשות העיקרית שבו (27 פסוקים), בה הוביל נתן הנביא בעזרת בת שבע את דוד להכריע ולהכריז על שלמה כירוש המלוכה. המאמץ המיוחד שנדרש לסיכול המלכת אדניה מתבטא במספר דרכים. במישור המעשי, בולט התכסיס שנאלץ נתן הנביא לזיום כדי להפעיל על דוד לחץ כפול, אישי (בת שבע) ונבואי (נתן), כדי שיקיים את שבועתו. גם היענותו של דוד היא כפולה: תחילה קרא לבת שבע והדגיש את מחויבותו האישית והמוסרית כלפיה וכלפי בנה, ואחר כך פעל כמלך, וציוה להמליך את שלמה על פי כל כללי הטקס.

במישור הספרותי מתבטא המאמץ בחזרה הכפולה והמכופלת על תיאור המלכת אדניה: בסיפור המעשה (ז-י), בדברי נתן לבת שבע (יא-יג), בפי בת שבע (יז-כ) ושוב בפי נתן (כד-כז).⁶ המענה לחזרות המרובות על המלכת אדניה, ניתן באמצעות החזרה המשולשת על תיאור המלכת שלמה: בציווי דוד (לב-לה), בביצועו (לח-מ) ובדיווח של יונתן בן אביתר לאדניה וסיעתו (מג-מח). תיאור שלבי ההמלכה חוזר בפי יונתן לפחות שלוש פעמים מזוויות שונות (מג-מו), ופעם נוספת נרמזת ההמלכה בקול תרועה, כאשר הזבחים בעין רוגל שומעים (לחדרתם) את קול השופר (מא). משקלן של חזרות אלה עולה על הראשונות, בכמות ובאיכות, והוא שמכריע את הכף.

יחי המחלק שלמה

חולשתו הגדולה של דוד נעלמה באחת, כאשר החליט להכריז על מחויבותו לבת שבע ולבנה. הכרזה זו זיכתה אותו בברכתה: **יחי אדני המלך דוד לעלם (לא)**. דוד ציווה מיד להעביר את ברכת המלכות לבנו - **ויאמרתם: יחי המלך שלמה! (לד)**

בניהו נענה לברכה (לז), והציווי התבצע מיד ברוב עם - **ויאמרו כל העם: יחי המלך שלמה! (לט)** הברכות שבהן התברך שלמה חוזרות ונוכרות בדיווח של יונתן בן אביתר (מז-מח), וכך נפתחת מלכותו המבורכת של המלך שלמה.⁷

האירוע האחרון בפרק מתאר את המעשה הראשון של שלמה, כמלך שעושה חסד עם מתחרהו. אדניה שקיבל בהכנעה את הדין, השלים בכך את תהליך ההמלכה: **ויבא, וישתחו למלך שלמה (נג)**.⁸

5. כך, אולי, ניתן להבין את הליכתו של נאמני דוד, עם אדניה. למרות זאת, היה זה מעשה חמור למדי, שהרי הם פעלו כנגד רצונו הידוע להמליך את שלמה (אלמלא כך, לא היה צורך 'לחשוף' את ההמלכה בעין רוגל), וביטאו בכך זלזול וכפירה בכורשו של דוד לקבוע דברים בנוגע להמשך המלוכה.
6. על החזרות המרובות בסיפור זה ומה שניתן ללמוד מהן, ראו מה שכתבה נחמה ליבוביץ בספרה - עיונים בספר בראשית, עמ' 176-179.
7. צידוף חדש זה - המלך שלמה - חוזר בפסוקים האחרונים ארבע פעמים ברציפות.
8. על פי התיאור בהיחיא כ"ט כ"ה, אפשר להבין, שלאחר סיום 'מירד' אדניה התקיימה המלכה שנייה של שלמה, חנינית גדולה. אין זה ראוי למלך שיעלה על כסא המלכות בהמלכה חנונה ומתוך אילוץ של חתרנים.

1. יציבורי אותה פרשה (דוד, בת שבע, נתן ושלמה) חוזרים אל מרכז האירועים, ונראה, שגם עונשו של דוד (שמי"ב י"ב י"א), נמשך במרד אדניה.
2. זקנת דוד מול עליית שלמה על כסאו; התארגנות תומכי אדניה מול פיזורם; ההמלכה בעין רוגל מול ההמלכה בגירון.
3. ממלך פעיל ששולח את מלאכיו להביא אליו את האישיה טובת המרא שראה בהתהלכו על הגג, למלך סביל שעבדיו מנקשים עבורו (בלי להמתין להסכמתו) נערה יפה בכל גבול ישראל.
4. קווי הדמיון ביניהם הם (השווה לשמואל ב' י"ד כה, ט"ו א, י"ב): ההכרזה - אני אמלך. עשיית רבב ופירשים וקמשים איש רצים לקניו ומראו - טוב תאר מאד. הודעת הכתוב: ואחרי ידעה אחרי אבשלום, מבססת את הקשר שרמזו באותם קווים.

ימי המלך שלמה

תחילת פעילותו של שלמה כמלך (ג-נג)

המלך שלם 313 לקן

פרשת אבישג (א-ד)

המלך שלם המורכב

ויחרדו ויקמו... וילכו איש לדרכו. (מא-מט)

המלך שלם המלך

רכב ופךשים וחמשים איש ותיאום עם יואב ואביתר (ה-ח)

המלך שלמה במלך שלם

משיחה בשמן, תקיעה בשופר ושמחה גדולה (לח-מ)

המלך שלם שלם

זבח עם אחיו בני המלך וכל אנשי יהודה (ט-י)

המלך שלם המלך שלם

313 שלם שלם

מצווה להמליך את שלמה מיד. (לב-לז)

נשבע (שוב) לקיים את שבועתו לבת שבע. (כח-לא)

313 שלם שלם

דברי נתן אל דוד (כב-כז)

דברי בת שבע אל דוד (טו-כא)

דברי נתן אל בת שבע (יא-יד)

הליכה בדרך ה'

ושמרת את משמרת ה' א-היך ללכת בדרךך, לשמר חקתיו, מצותיו, ומשפטיו ועדותיו, ככתוב בתורת משה ... למען יקים ה' את דברו, אשר דבר עלי, לאמר: אם ישמרו בניך את דרכם, ללכת לפני באמת בכל לבכם ובכל נפשם, לאמר: לא יכרת לך איש מעל כסא ישראל. (ג-ד)

חיסול יואב בן צרויה

ועשית כחקמתך, ולא תורד שיבתו בשלם שאל. (ו)

עשיית חסד לבני ברזלי

ולבני ברזלי הגלעדי תעשה חסד, והיו באכלי שלחנך. (ז)

חיסול שמעי בן גרא

ועתה אל תנקהו, כי איש חכם אתה.

וידעת את אשר תעשה לו,

והורדת את שיבתו בדם שאלו. (ח-ט)

ושלמה ישב על כסא דוד אביו, ותכן מלכתו מאד. (יב)

עת חילופי שלטון בבית המלוכה היא שעה רגישה ביותר. האנשים החזקים בחצר המלוכה ואויביה מבחוץ ממתניים לשעה זו כדי לנצל אותה לטובת עצמם ולשיפור מעמדם. צוואת דוד משקפת את מודעותו לסכנות האורבות בפתח, אבל גם את הידיעה ששלום הממלכה תלוי בראש וראשונה בשמירה על דרך ה', שאותה העמיד בראש דבריו. דוד גם השכיל להנחות את שלמה לגמול חסד עם ידידי הממלכה, כפי שראוי לעשות מצד האמת, ונכון לעשות משיקולים של טובת המלוכה וביטחונה, וכך איזן בין המרכיבים השונים בצוואתו.

הליכה בצד ה'

להנחיה הבסיסית על הליכה בדרך ה', הוסיף דוד שתי הנמקות, המכוונות לתפקידו של מלך ישראל. הראשונה: תועלת מעשית במלאכת השלטון - למען תשביל את כל אשר תעשה. והשנייה: הדגשה שזה התנאי להמשכיות בית דוד - אם ישמרו בניך את דרכם ללכת לפני באמת ... לא יכרת לך איש מעל כסא ישראל.

שני הנימוקים עלולים להיראות לעיתים כסותרים, ויש שההליכה בדרך ה' מחייבת ויתור על מה שנראה כטובת הממלכה. דילמה זו תעמוד בעתיד בפני מלכים רבים, ואולי משום כך כוללת ההנחיה של דוד את שני הנימוקים, ומלמדת את שלמה ואת כל הבאים אחריו, שטובת הממלכה היא בקיום ההליכה בדרך ה'.

חיסול חסד עם ידידיו ועם הנאמנים למלכותו

(אפילו כאלה היכולים להיחשב כיריביו) אפיינה את דוד מראשית דרכו. כך הוא נהג עם מפיבושת בן יהונתן (שמי"ב טו), עם אנשי יבש גלעד (שמי"ב ב') ואף עם חנון בן נחש (שם י'). את החסד לבני ברזלי הגלעדי, שכלכל אותו בזמן מרד אבשלום, החל דוד בעצמו מיד עם סיום המרד (שמי"ב י"ט לב-מ). מגמת הצוואה היא להנחות את שלמה להמשיך בדרך החסד, (ולא רק כלפי בני ברזלי), מעבר לשיקולים של רווח ותועלת.

חיסול חסד עם בני ברזלי

גם הנחיה זו מעוררת, לכאורה, תמיהה על דוד. הוא הזכיר אמנם את אשמת שמעי, אך הוא הזכיר גם את השבועה שנשבע לו, שלא ימיתנו (שמי"ב י"ט כא-כד). וכי כך מקיימים שבועה? ומדוע ציווה דוד על שלמה לעשות את מה שלא עשה בעצמו כל השנים?

נראה, ששמעי מייצג ומסמל את כוחות ההתנגדות למלוכה בית דוד, שהצטברו בישראל מאז ששאל רדף את דוד כמורד במלוכה. מרד שבע בן בכרי משבט בנימין, שפרץ מיד לאחר מרד אבשלום, והסיסמה: 'אין לנו חלק בדוד', שנשמעה שוב בזמן פילוג הממלכה על ידי ירבעם, מלמדים על אופוזיציה חריפה, שלא הייתה מוכנה להשלים עם מלוכה בית דוד. השבועה לשמעיה התאימה רק ליום של סיום מרד אבשלום, כאשר דוד קיווה להחזיר את האחדות בין שבטי ישראל, אך תקווה זו התבדתה עם פרוץ מרד שבע בן בכרי. עתה, יודע דוד להזהיר את בנו מפני הסכנות האורבות לו. שמעי ייצג את האופוזיציה בעם, כשם שיואב ייצג את האופוזיציה בתוך חצר המלך.

חיסול יואב בן צרויה

ההנחיה לסלק את יואב, יד ימינו של דוד מראשית דרכו, מפתיעה, ונראית, לכאורה, ככפיות טובה. גם הנמקת הנחיה זו בהריגת אבנר ועמשא על ידי יואב, אינה מובנת, שהרי דוד עצמו לא עשה זאת בשנים הרבות שחלפו מאז.

ברקע הדברים עומדת, כנראה, גם הריגת אבשלום על ידי יואב, בניגוד מפורש לצו שקיבל מדוד.¹ למרות המחויבות הגדולה של דוד ליואב, הוא הסתייג פעמים רבות מאופיו הקשה, והתבטא בחריפות כנגד מעשיו.²

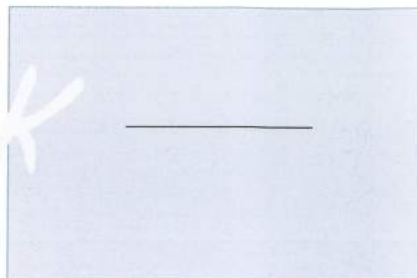
מסתבר, שדוד ביקש להזהיר את שלמה מפני הסכנה הצפויה לו מיואב.³ איזכור הריגת אבנר ועמשא בא, כנראה, להזכיר את אופיו את דרכו של יואב, שכאשר הוא חש שמעמדו בסכנה, הוא אינו בוחל באמצעים כדי להגן על עצמו מפני מתחירו.

1. כך פירש רלביץ, ומסייעת לכך העובדה שכל האישים הנוכחים בצוואה, קשורים לאירועי מרד אבשלום.
2. וכנגד מעשי בני צרויה בכלל וראה בעיקרו: שמי"ב י"ט, י"ט כב.
3. תמיכות של יואב באדוניה הוכיחה, שהוא אינו מארהדיו של המלך הצעיר, וטבעי ששלמה ימנה לעצמו שר צבא חדש ונאמן (כפי שאכן עשה מיד לאחר הריגת יואב - פסוק לה). שלמה, ששמו שלום ומלכותו בשלום, גם אינו זקוק לשר צבא לוחמני כמו יואב.

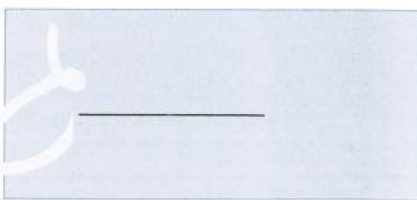
מעשי שלמה

פרק ב' מציג זה בצד זה את צוואת דוד ואת מעשי שלמה שבאו בעקבותיה. השוואת שני החלקים מלמדת על פער ניכר בין דברי דוד המלך למעשי בנו ממשיכו. מתוך ארבעת החלקים של צוואת דוד מתוארים מעשי שלמה ביחס לשניים בלבד. שלמה קיים את צוואת דוד בנוגע לפגיעה באנשים שסיכנו את הממלכה, אבל לא התייחס (לפחות לפי שתיקת הפסוקים) לשני החלקים האחרים: הליכה בדרכי ה' ועשיית חסד. הטבלה מבליטה את היעדרם של שני החלקים הללו, ומעוררת את הצורך לעיין בדרכו של שלמה.

מעשי שלמה

חיסול משתתפי המרד
הריגת אדוניה,
גירוש אביתר הכהן,
הריגת יואב בן צרויה.
(יג-לה)

קיום הצוואה
'מעצר בית' לשמעון בירושלים,
וניצול הזדמנות כדי להורגו.
(לו-מו)

והממלכה נכונה ביד שלמה. (מו)

הליכה בדרכי ה'

להפתעתנו, אין בפרק התייחסות ליישום הפן הרוחני של הצוואה. הפסוק בתחילת הפרק הבא: **וַיֵּאָהֵב שְׁלֹמֹה אֶת ה' לְלַבֵּת בַּחֲקוֹת דָּוִד אָבִיו** (גי ג), מתקן רק במעט חוסר זה. מיקומו שם, לאחר ציון הנישואים עם בת פרעה מלמד, שהתיקון אינו שלם, מה גם שכבר בהמשך אותו פסוק מצויה הסתייגות: **רַק בְּבָמוֹת הוּא מִזְבֵּחַ וּמִקְטִיר**.⁴

חיסול משתתפי המרד

למרבה הצער והתמייה, אין בפרק (ולא בהמשך פרקי שלמה) כל התייחסות לחלק זה של הצוואה! בנו של ברזלי, כמהם (שמ"ב י"ט לט, מא), לא נזכר בתנ"ך אלא רק ברמז לאחר רצח גדליה בן אחיקם, כאשר שארית הפליטה מיהודה פנתה לרדת למצרים, והתעכבה בגרות כמהם **אֲשֶׁר אֶצֶל בֵּית לָחֶם** (ירמיהו מ"א יז).⁶

סיפוק יואב בן צרויה

לפי מהלך האירועים בפרק, חיסול יואב בן צרויה היה חלק מחיסולו של כל מחנה אדוניהו.⁵ הטיפול החריף בכל משתתפי המרד: אדוניהו, אביתר ויואב, מעיד, לכאורה, ששלמה פעל למען קיום מלכותו ולסילוק יריביו האישיים ולא למען קיום צוואת דוד. ניתן לומר, ששלמה הציע פירוש נרחב של הצוואה, על פיו מייצג יואב את כל האויבים מבית (כפי שציינו לעיל).

קיום הצוואה

בעניין זה נראה, ששלמה מילא בדיוק את דברי אביו. הוא שם את שמעי תחת פיקוח צמוד, ומצא עילה כדי להיפטר ממנו. מן הפסוקים נראה ששמעי השתדל לקיים את מה שגזר עליו שלמה:
■ הוא קיבל בהבנה את מעצר הבית שנגזר עליו (לח),
■ הוא קיים את הציווי במשך שלוש שנים (לח-לט),
■ יציאתו מירושלים נכפתה עליו, במידת מה, בגלל בריחת עבדיו,
■ בהליכתו אל גת לא עבר שמעי את נחל קדרון, ולכן לא עבר על התנאי המפורש של שלמה.

לפי זה, היה שמעי ראוי, ליחס סלחני יותר על יציאתו מירושלים. ייתכן שבכך רומז לנו התנ"ך, שמיצוי הדין עם שמעי לא נבע מהעבירה האחרונה שעבר, אלא מחשבונות אחרים. דברי שלמה מעידים במפורש, שלא רק על הפרת השבועה הוא נדון, אלא על: **אֲשֶׁר עָשִׂיתָ לְדָוִד אָבִי (מב-מד)**. כמו במקרה של יואב, הדגיש שלמה (על פי צוואת אביו), שעיקר אשמתו של שמעי היא הפגיעה שפגע בשמו של דוד ובממלכתו. לפיכך, הריגתו היא הגנה על בית דוד ועל שלמות הממלכה: **וְהַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה בְּרוּךְ, וְכִסֵּא דָוִד יִהְיֶה נִבְוֹן לְפָנָי ה' עַד עוֹלָם** (מה).

העיסוק המיוחד בביצוע גזר דינו של יואב (פס' כח-לד) מלמד, שההתייחסות אליו מקורה בצוואת דוד, ולא רק בהיותו חלק מ'מחנה אדוניהו'. מדברי שלמה: **וְהַסִּירֶתָ דְּמֵי חַיִּים, אֲשֶׁר שָׁפַךְ יוֹאֵב, מֵעַל וּמֵעַל בֵּית אָבִי, וּמֵהַדְּגַשְׁתּוֹ הַחוּזֶרֶת: וְאָבִי דָּוִד לֹא יָדַע... וְלָדוּד וּלְזֶרְעוֹ וּלְבֵיתוֹ וּלְכִסְאוֹ יִהְיֶה שְׁלוֹם עַד עוֹלָם מֵעַם ה'**, ניכרת החומרה המיוחדת במעשיו של יואב. מלבד הדמים ששפך הוא גם עורר חשד על דוד, כאילו הוא ציווה לחסל את יריביו מבית שאול. חיסול יואב פתח את הדרך לאיחוד מחדש של ממלכת ישראל, כפי שרצה וקיווה לעשות דוד.

6. ייתכן, שהתנ"ך רומז לנו באזור 'גרות כמהם', שהחסד שהוכיח לו לא התקיים, ושם גם על כך, נגזרו החורבן והגלות על מלכות בית דוד.

4. זהו הנוסח שחזרו ומלווה את חטאי מלכי בית דוד לכל אורך ספר מלכים. והשווה לפירוש ד"ק.
5. בקשת אדוניהו לשאת את אבישג השונמית התפרשה בצדק על ידי שלמה כניסיון נוסף לתפוס את המלוכה. כך הבין גם איש בשת את מעשה אבנר, שבא על רצפה בת איה פילגש שאול (שמ"ב ג' ו-יא), וכך יעץ אחיתפל לאבשלום לבוא על פילגשי אביו לעיני העם (שם, ט"ז כ-כב).

חכמת שלמה

שלמה המלך היה החכם באדם, מפורסם בכל העמים והעשיר שבין מלכי ישראל. הוא חיזק וביסס את הממלכה הרחבה והמאוחדת שירש מדוד אביו, והגשים את החזון לבנות בירושלים בית לה'. בניית בית ה' תופסת מקום מרכזי ביותר בפרקי שלמה, אך התיאור הארוך של תקופת מלכותו (הארוך ביותר בספר מלכים), כולל גם פרטי פרטים של מידע על תחומים רבים בממלכתו: כלכלה ומסחר, צבא וביטחון, יחסי פנים, קשרי חוץ ועוד. מבעד לכל הפרטים והעובדות מתברר, שעושרה העצום של המלכות המפוארת הפך לה לרועץ, והיא התדרדרה במשך הזמן לחטאים, למרירות ולפילוג. התיאור הגראפי של תהליך העלייה והירידה של מלכות שלמה, משקף תהליכים דומים, שהתרחשו אצל מלכים רבים אחריו. הפירוט המיוחד בתיאור מלכות שלמה מאפשר הבנה רחבה ומעמיקה יותר של הגורמים שהשפיעו על תהליכים אלה. בדף זה נסקור את התחומים השונים שבהם עוסקים 'פרקי שלמה' בספר מלכים, ונעמוד על הדגשים העיקריים, העולים מפרשטם של הכתובים, בנוגע לתקופת מלכותו.

פרקים ג' - י"א

בית ה' ובית המזבח

מרכזם ושיאם של פרקי שלמה הוא פרקי בניין הבית (ו' - ח'), שמתארים בפירוט רב את החלקים השונים של הבית על חדריו, יציעיו, קישוטיו, חצרו וכליו. תיאור בניין בית ה' מכיל בתוכו גם את בניית בית המלך על אולמיו ותפקידיהם השונים. לפרקים אלה יוקדש עיון נפרד בהמשך.

גם הפרקים שקודמים לפרקי בית ה' (ג' - ה') עוסקים בהכנות לקראת בניין הבית. ייצוב השלטון, הכלכלה, הצבא וכו', יוצרים תשתית כלכלית ומדינית איתנה, שרק בעזרתה ניתן לגשת למפעל אדיר שכזה. מסתבר, שגם ההליכה לגבעון (מקום המזבח המרכזי, עד להקמתו בירושלים) והתגלות ה' לשלמה שם, קשורות להכנות לקראת הקמת הבית.¹

אין נביא פעל

נתן הנביא פעל אצל דוד ערב המלכת שלמה (פרק א'), ובסוף ימי שלמה התנבאו אחיה השילוני (י"א - כט - לט), שמעיה הנביא (י"ב - כב - כד) ואיש הא-הים מיהודה שבא לבית אל (פרק י"ג). נביאים אלה מבליטים את העובדה המפתיעה, שלא נזכר נביא, שפעל לצד שלמה המלך, ומצד שני, מסופר ששלמה זכה להתגלות ישירה של ה' פעמיים (י"א ט).² ניתן לדרוש זאת לשבח, שהרי התגלות ישירה עדיפה, לכאורה, על דיבור באמצעות מתווך, אך אפשר גם לדרוש לגנאי, שהרי מלך אינו נביא, ואפילו דוד היה זקוק לנביאים, שידעו להוכיחו בשעת הצורך ולמנוע אותו מחטאים וכטעויות.

חכמה ומלכות

בקשת החכמה כדי לשפוט את העם (ג' ט) זיכתה את שלמה בדברי שבח מה' (י - יב), ומשפט הנשים המסופר בסמוך לבקשה זו, פרסם את חכמת המשפט שלו בכל ישראל. הוא בנה אולם מיוחד וכיסא מיוחד לצורך המשפט (ז' ז), ואף מלכת שבא תיארה בהתפעלות את המשפט והצדקה שעשה (י' ט).³

אך חכמת שלמה שירתה צרכים נוספים של הממלכה. הוא חיבר משלים ושירים שפרסמו את חכמתו בכל העמים, והפכו את ירושלים למרכז תרבות עולמי (ה' ט - יד). פרסום חכמתו סייע לכינון ולחיזוק קשרים עם שליטים כחירם (ה' טו, כא, כו) ומלכת שבא (י' א - ח), שעסקיהם עם שלמה היו בעיקר בחכמה מדינית, תרבותית ומסחרית. לקראת סוף ימי שלמה מדגיש הכתוב, שחכמתו הייתה גורם חשוב בהתעשרות ממלכתו, בכסף, בזהב ובסוסים (י' כג - כה). ספק אם לשם כך זכה שלמה בחכמתו.

לכי החחכה והחוקרה לניצבים

רשימת השרים של שלמה (ד' א - ו) מעידה הן על התרחבות והן על שינויים מהותיים שחלו במבנה השלטון ובסדר העדיפויות הלאומי, לעומת רשימת השרים בימי דוד (שמי"ב ח' טו - יח, כ' כג - כו). השינוי חל במעמד הכהונה (הכהן עבר לראש הרשימה) לעומת הצבא (שר הצבא נדחה למקום הרביעי ומשמר המלך נעלם), נוספו תפקידים חדשים וניתן משקל רב יותר לנושאים עיוניים (שני סופרים), ארגוניים, כלכליים (ניצבים, מסים) ופנימיים (רע המלך, שר הבית).

דבר ה' שלמה נזכר פעם שלישית באמצע תיאור בניין הבית (ו' יא - יג). ייתכן, שפסוקים אלה הם מתוך ההתגלות הראשונה בגבעון (כפי שרמזו בסוף הפסקה הקודמת), וייתכן שהם נלקחו מתשובת ה' בהתגלות השנייה, והוקדמו כדי להזכיר מראש, שקיימו של הבית תלוי בהליכה בדרך ה' ובשמירת מצוותיו.
3. בכך הלך שלמה בדרך דוד אביו, ראה שמי"ב ח' טו.

1. הפסוקים הפותחים את פרק ג' (א - ג) חוזרים ומדגישים, שעדיין לא נבנה הבית לה', ורומזים בכך, שזהו נושא שעומד על הפרק. כך גם נרמז מן הפסוקים המקיפים את המאורע: ירידת שלמה לגבעון הייתה על מנת לזבח שם. כי היא הבמה הגדולה, אלף עלות יעלה שלמה על המזבח ההוא (ד), ובעלייתו משם מתואר מעשה מקביל: יבוא ירושלים. ונעמד לפני ארון ברית אדני, ויעל עלות ויעש שלמים (טו). מכאן, שהעברת המזבח מן הבמה בגבעון למקום ארון ה' בירושלים היא, כנראה, הסיבה העיקרית לירידת שלמה לגבעון.
2. נראה שהכוונה היא להתגלות בגבעון (ג' ה - ו) ולהתגלות לאחר חנוכת הבית (ט' ב - ט), בה צוין: 'וירא ה' אל שלמה שנית כאשר נראה אליו בגבעון'. אך

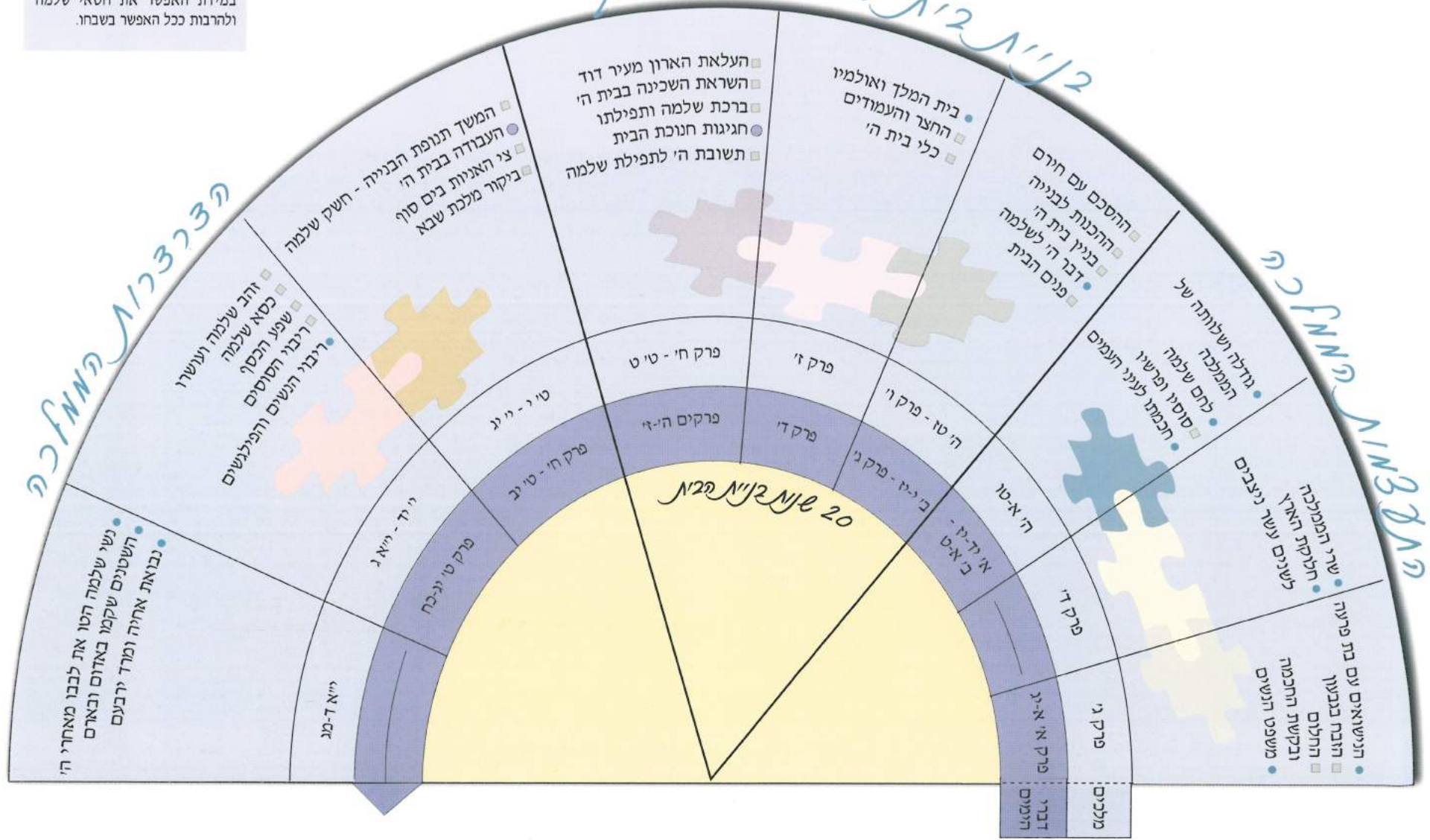
חלק מן האירועים והמעשים המתוארים בפרקים ג-ה' ובפרקים ט-י"א התרחשו במקביל לבניין הבית, אך הנביא בחר להציג זאת כך.

מקראה:

- מתואר רק בספר מלכים
- הרחבה מיוחדת בדה"י

על ההבדלים הכלליים בין הספרים עמדנו במבוא. ספר דבה"י נוטה להעלים במידת האפשר את חטאי שלמה ולהרבות ככל האפשר בשבחו.

בניית בית ה' ובית המזבח

פרקים ג-י"א

רשימת הניצבים (ז-יט) מלמדת על מרחבי השליטה של ממלכת שלמה, על שכלול האדמיניסטרציה, ובעיקר על שינוי יסודי בחלוקת הארץ. לא עוד החלוקה המסורתית לשבטים, אלא חלוקה חדשה, המשקפת שיקולים מינהליים. ייתכן, שכוונת שלמה הייתה להחליש את המסגרת השבטית ולחזק את המסגרת הלאומית, אך הסדר החדש, שפגע בעיקר בנחלות של שבטי יוסף ונתן עדיפות לשבט יהודה (המקורבים למלך נפטרו מכלכלת בית המלך), יצר מתח בין השבטים, והיה לזרע פורענות שממנו נבט אחר כך פילוג הממלכה.

חוקי וביטחון

הכתוב איננו חוסך במילים כדי לתאר את המצב הטוב ששרר בימי שלמה: **יהודה וישׂראל רבים כחול אשר על הים לרב, אכלים ושתים ושׂמחים. ושלמה היה מושל בכל הממלכות, מן הנָהָר ארץ פלשתים ועד גבול מצרים, מגשים מנחה ועבדים את שלמה כל ימי חייו... כי הוא רדה בכל עבר הנָהָר, מתפסח ועד עזה, בכל מלכי עבר הנָהָר, ושלום היה לו מכל עבריו מסיבי. וישב יהודה וישׂראל לבטח, איש תחת תחת גפנו ותחת תאנתו, מן ועד באר שבע, כל ימי שלמה** (ד' כ - ה' ה).

שלמה שלט ביד רמה בממלכה הרחבה, והקנה לעמו שלוה וביטחון, שלא היו כדוגמתם בעם ישראל בתקופת המקרא. מעבר לחכמת הניהול בה ניחן, ולקשרים הבינלאומיים שיצר עם השליטים שסבבו אותו, דאג שלמה גם לחיזוק משמעותי של הצבא, שהפך לצבא קבע אדיר, מצויד במרכבות סוסים ובחיל פרשים (ה' ו, ט' יט, י' כו). העמים שהתנגדו לשלטון שלמה, וניסו לפגוע בו, היו בתחילה חסרי משמעות מול עוצמת הממלכה, אך בסוף ימיו התגלו מלכי אדום וארם כישטנים, שהציקו לישראל לאורך תקופה ארוכה.

מסין ביהואוים. גירית מסר וכלכלה

כמלך של מעצמה רחבת ידיים דאג שלמה לחזק את ממלכתו בעזרת בריתות והסכמים עם מלכי האזור, הקרובים והרחוקים. הנישואים עם בת פרעה בראשית דרכו (ג' א) מעידים על הסכם שלום עם המעצמה המצרית. מעצמה שנלחמה קודם לכן בישראל וכבשה ערים בגבולה. העיר הכבושה גזר נמסרה לשלמה במסגרת הסכם הנישואים, והפכה לאחת מערי המבצר הישראליות (ט' טז-יז). נראה, שגם שאר הנשים שהיו לשלמה: **מואביות, עמֹנִיות, אֲדָמִית, צִדְנִית, חתִּית** (י"א א), נישאו לו במסגרת הסכמים דומים.

הברית עם חירם מלך צור כללה גם היא מסירת ערים (ט' יא-יג), אך עיקרה היה הסכם כלכלי נרחב לסיפוק חומרים, בעלי מלאכה ועבדים לבניין בית ה' תמורת מצרכי מזון (ה' יט-כה). בהמשך כללה ברית זו שיתוף פעולה פורה במסחר הימי בים סוף (ט' כז-כח, י' יא, כב). המסחר האפריקני העשיר התפתח לממדים עצומים בזכות הקשרים שיצר שלמה עם

מפעלי בנייה

מלכת שבא (י' א-ג). בריתות והסכמים שכאלה הקנו ביטחון ויציבות כלכלית לממלכת שלמה, וסיבבו התפתחו קשרים בינלאומיים ענפים עם כל עמי הסביבה (ה' יד, י' כח-כט).

מפעל הבנייה הראשי של ממלכת שלמה היה, כאמור, בניין בית ה' שלצידו בית המלך. הכנת התשתיות, ההסכם עם חירם, עשרות אלפי העבדים מעמי הסביבה והמס שהעלה שלמה מכל ישראל (ה' כו-לב) - כולם היו מכוונים לפרויקט הלאומי העצום הזה, שנמשך עשרים שנה. אך לאחר תום המפעל המיוחד והנשגב המשיך שלמה לנצל את המנגנון הכלכלי והארגוני שיצר, והמשיך לבנות: **... ואת חצר ואת מגדו ואת גזר... ואת בית הָרֶן תחתו. ואת בעלת ואת תדמר במדבר בארץ. ואת כל ערי המסכנות אשר היו לשלמה ואת ערי הרכב ואת ערי הפרשים ואת חשק שלמה אשר חשק לבנות בירושלם ובלבנון ובכל ארץ ממשלתו** (ט' טו-יט). המשיך ההשקעה בבניית 'חשק שלמה' הוביל להתמרמרות ולהתקוממות, שהחלה ביסבל בית יוסף (י"א כו-כח), כאשר העם לא מצא הצדקה לעול הכבד שהשית עליהם שלמה, לאחר שהושלמה בניית בית ה'.⁴

בן פרעה והסאי שלמה

העמדת הנישואים לבת פרעה בראש פרקי שלמה מעידה על חשיבותם המיוחדת של נישואים אלה (שלא היו כמותם בהיסטוריה של מצרים העתיקה). הרווח המדיני והכלכלי היה עצום, אך גם המחיר היה כבד ביותר. המעמד המיוחד לו זכתה בת פרעה, אפשר את חדירתה לתוך קודשי ישראל, כאשר זכתה בבית מיוחד בתוך מכלול המבנים הסמוך לבית ה' (ז' ח), משם יכלה להשפיע לרעה על העבודה בבית ה'.⁵ שלמה אף בנה לכבודה את 'המלוא' (ט' כד), בנייה שכנראה הכעיסה במיוחד את שבטי ישראל והיוותה עילה נוספת למרד ירבעם ולהתרחקות מירושלים (י"א כו-כז, ורש"י שם בעקבות חז"ל בילק"ש, רמז קצו).

בת פרעה, שפתחה את עליית ממלכת שלמה לגדולה מדינית וכלכלית, סימנה גם את נפילתה (י"א א-ד). מצרים התגלתה כבעלת ברית מפוקפקת ביותר לאחר שפרעה נתן חסות להדד האדומי שהיה שטן לשלמה (י"א יד-כב), ובעיקר כאשר שישק המצרי עלה על ירושלים ולקח את אוצרות בית ה' ואוצרות המלך, חמש שנים בלבד לאחר מות שלמה (י"ד כה-כו).⁶

4. זעקת העם עולה גם מדבריהם אל רחבעם בן שלמה על העול הכבד מנשוא שהטיל עליהם אביו (י"ב ד).
5. חז"ל האריכו לתאר את התחרות שנוצרה, כביכול, בין חתונת בת פרעה לחתונת בית ה' (ויקרא רבה י"ב ה, במד"ד י"ד ועוד).
6. סיפור בת פרעה מהווה דגם מוקטן לסיפור מלכות שלמה - ההצלחה המדינית הגדולה הפכה להיות מוקש לאומי ורוחני. חז"ל סיכמו את הופעתה בציור מוחשי: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה, ירד גבריאל ונץ קנה בים, והעלה שירטון, ועליו נבנה כרד גדול שברומי (טנהדרין כא ע"ב).

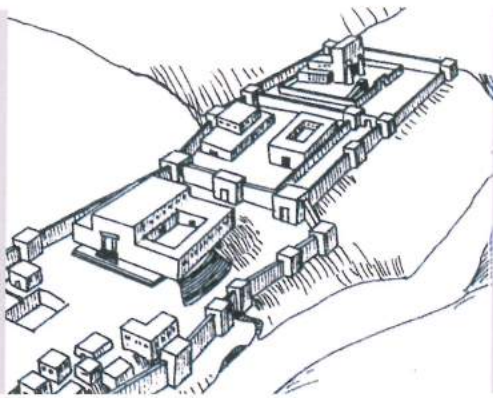
"על שמוך אצלנו" (קמ"ב י"ב)

המאמץ העצום לביסוס עוצמתה הכלכלית והמדינית של ממלכתו, השכיח משלמה את הייעוד שלמענו ניתנו לו הממלכה הרחבה והכישרונות המיוחדים. בניית העוצמה והעושר הפכה למטרה בפני עצמה, וכך הפכה ממלכתו לכלי מכוער. הכתוב מדגיש את ריבוי הזהב והכסף, הסוסים והנשים, עליהם הזהירה התורה במיוחד את המלך - "לא ירבה לוי" (דברים י"ז). הדגשת 'עושר כבוד מלכותו ויקר תפארת גדולתו' מצביעה על נטייה זרה שהובילה לחטא: ויהי לעת זקנת שלמה נָשָׂיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים (י"א ד), והובילה גם לפילוג הממלכה ולקריסת כל עוצמתה.

עם כל זאת לא נשכחה לשלמה הפריחה העצומה של ממלכת ישראל בימיו, הכבוד העצום שהנחיל לעם ישראל בקרב העמים, וכמובן בניין בית ה' הראשון בפאר ובהדר שלא היו כדוגמתם. ייתכן (ואולי זה מה שרוצה התנ"ך ללמדנו בפרקים אלה), שעם קצת יותר צניעות, יותר רגישות לשמירת דרך ה' ויותר איזונים בין טובת הממלכה לטובת העם, ניתן היה לקיים את מלכות בית דוד בשלמותה לאורך ימים.

בניין בית ה' ובית מלך

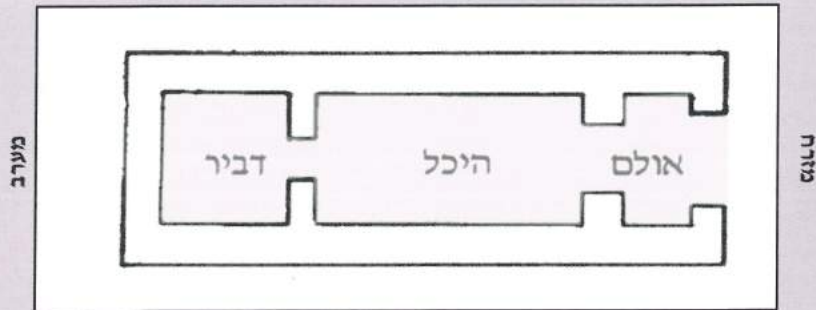
שמונים ושמונה פסוקים מקדיש הכתוב לתיאור המבנים שבנה שלמה, במקום הקרוי בפנינו יהר הבית. ראוי להשוות את התיאור המפורט בפסוקים אלה, לאופן המקוצר והתמציתי בו מתאר הכתוב את כל שאר מפעלי הבנייה של שלמה בכל רחבי הממלכה - חמישה פסוקים בלבד (טו, יז - יט, כד). אין ספק, שהתיאור המפורט של בית ה' מעיד על החשיבות המרובה של המפעל המיוחד הזה של שלמה, שלא היה כמוהו לפניו ולאחריו. בדף זה נסקור בקצרה את שנאמר בפסוקים אלה, וננסה גם לגלות ולהבין, את מה שמסתתר מתחת לפני השטח, בין הפסוקים והשורות. כדי להקל על הלימוד מופיעים תוכן הפרקים בשולי העמוד.

הסיכוי והסיכון

בית ה' ומבני המלוכה היו מערכת אחת שנבנתה במקום אחד (עיין מל"ב י"א, ירמיהו כ"ו י ועוד). בית המלך נבנה בקרבה גדולה לבית ה', ותיאור מבני המלוכה משולב בתוך תיאור בית ה' וכליו. הדבר הציב את האתגר הגדול של כל המפעל: האם ישכיל מלך בשר ודם לחיות בתוך ביתו המפואר והמרווח, ויחד עם זאת לדעת שהוא מקבל את כל כוחו וסמכותו מבית ה'! האם יזכור הממלכה, עם כל עושרה וחוסנה, נועדה לייצג את מלכות ה' בעולם? האם לא ינסה להפוך את היוצרותי ולהכניס את בית ה' תחת חסותו? יש לזכור: למלך לא הייתה זכות כניסה למבנה החשוב והמפואר שהיה צמוד לביתו, והוא לא היה יכול להציגו בפני משלחות שונות, שבאו לבקר בירושלים. בעמים אחרים לא היה כדבר הזה, ומלך ישראל הועמד בעניין זה בניסיון גדול. אם יצליח המלך בכל אלה - יהיה זה קידוש ה' גדול, כפי שנשמע מפיה של מלכת שבא, עת באה לבקר בירושלים. אם לא יצליח בכך - ייפתח פתח לחורבן הבית, ולחילול שם ה' בעולם.

ביטוי ממשי למצב הרצוי ניתן בדברי הימים (אי כ"ט כג-כה): **וישב שלמה על נפסא ה' למלך...** **ויצלח... ויגדל ה' את שלמה למעלה... ויתן עליו הוד מלכות, אשר לא היה על כל מלך לפניו.**

תרשים א'

1. עיין דהייב כ"ו טו

בית (פרק ו')

1. הבית (פרק ו' ב - ד)

בבית ה' היו שלושה חללים: הדביר, ההיכל והאולם (תרשים א'). הדביר מקביל ליקודש הקודשים, שהיה במשכן, ההיכל מקביל ליקודש, שהיה במשכן, האולם, שהיה כניסה מפוארת למקדש, התחדש בבית ה' הקבוע, ולא היה כמותו במשכן הנייד. באשר למידות החללים הללו יש להעיר כמה הערות:

- מידות הבית - שישים אמה אורך ועשרים אמה רוחב (פס' ב) - כוללות גם את ההיכל וגם את הדביר, ורק בהמשך (פסוקים טז-כ) מתוארת החלוקה ביניהם.
- גובהם של החללים הללו לא היה שווה. כאשר נמסרות מידות הבית כולו (=ההיכל והדביר), נאמר, שהגובה הוא שלושים אמה (פסוק ב); וכאשר מתוארות מידות הדביר לבדו, נאמר, שגובהו היה עשרים אמה בלבד (פס' כ). ניתן להסביר, שרצפת הדביר הייתה מוגבהת עשר אמות מרצפת ההיכל (ואז היה צורך במדרגות בין ההיכל לדביר, דבר שלא נזכר בפסוקים), או שתקרת הדביר הייתה מונמכת עשר אמות מתקרת הבית. גובה האולם לא נזכר בספר מלכים, אך בספר דברי הימים נזכר שגובהו היה מאה ועשרים אמות (דהיי"ב ג' ד).

ג. כאשר משווים את מידות בית ה' למידות המשכן שבנה משה, נמצא:

- המקדש שבנה שלמה היה כפול באורכו וברוחבו מן המשכן שנבנה במדבר: המשכן 10 X 30 אמות, המקדש 20 X 60 אמות.
- גם במקדש וגם במשכן הייתה לקודש הקודשים צורת קובייה: במשכן 10 X 10 X 10 אמות, במקדש 20 X 20 X 20 אמות.
- גובה ההיכל שבנה שלמה היה פי שלושה מגובה המשכן: 10 אמות במשכן לעומת 30 אמות במקדש.

2. היציעים (פרק ו' ה - י)

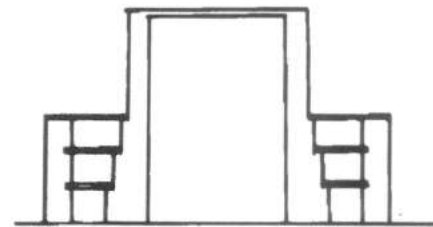
משלושה צדדים (צפון, מערב, דרום) הוקף בית ה' ביחגורה היצונית - שלוש קומות של יציעים, שהיו מיועדים לשמירת חפצים וציוד לצורך תפעול המקדש. גובה כל יציע היה חמש אמות (פסוק י), וגובהם של שלושת היציעים (15 אמות) היה מחצית מגובה הבניין כולו (תרשים ב). רוחב היציעים לא היה

שווה (פסוק ו'): היציע התחתון היה ברוחב חמש אמות, האמצעי שש אמות והעליון שבע אמות (תרשים ג). ההפרש נבע מן הרצון שלא להכניס את תקרת היציעים אל תוך קיר המקדש, אלא להניחן על מדרגה שנבנתה בקיר, כנאמר: "כי מגרעות נתן לבית סביב חוצה, לבלתי אחז בקירות הבית" (פסוק ו').

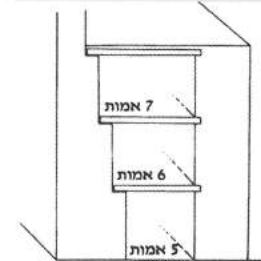
3. הכרובים (פרק ו' כג - כח)

בפסוקים כג-כח מתוארים הכרובים שעשה שלמה. כרובים אלה אינם הכרובים שהיו על הארון ואינם תחליף להם, והם תוספת שהוסיף שלמה במקדש. שני הכרובים עמדו בצדי הארון (על רצפת הדביר), ועל כן הם נחשבים כחלק מן המבנה ואינם נמנים על הכלים, שנוכרים בהמשך בנפרד. כנפי הכרובים הללו מילאו את כל רוחב הדביר (תרשים ד'). על עצם התוספת אומר הרד"ק (ח' ו'): "ואין לנו לשאול, למה עשה שלמה כרובים אחרים... כאשר אין לנו לשאול, למה לא עשה ארון אחר, ועשה מזבחות אחרים ומנורות ושולחנות וכלים אחרים - כי הכל עשה על פי הנבואה, כמו שמסר לו דוד אביו, כמו שכתוב בדברי הימים (דהיי"א כ"ח יט), שאמר לו דוד: הֲלָל בְּכֹתֵב מִיַּד ה' עָלַי הַשְּׁפִיל בַּל מְלֹאכֹת הַתְּבִיט".

תרשים ב'

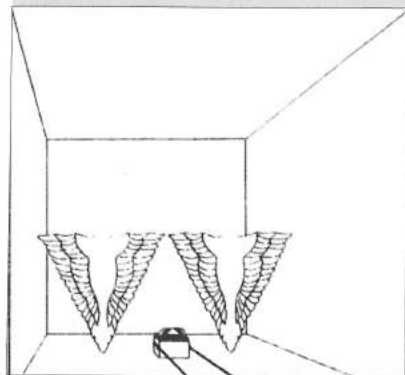
תרשים ג'

פיק' ו'

א-י	בניין הבית, האולם והיציעים
	א: תאריך
	ב-ג: מידות הבית והאולם
	ד: חלוני שקופים אטומים
	ה-ח: היציעים
	ט-י: בניית הבית והיציעים
יא-יג	דבר ה' לשלמה
יד-ל	פנים הבית
	יד-טו: ציפוי קירות הבית בעצים
	טז-כ: חלוקה בין ההיכל לדביר
	כא-כב: ציפוי הבית בזהב
	כג-כח: הכרובים העומדים בדביר
	כט: קישוט הקירות
	ל: ציפוי הרצפה בזהב
לא-לה	הדלתות
	לא-לב: דלתות הדביר וקישוטיהן
	לג-לד: דלתות ההיכל וקישוטיהן
לו	החצר הפנימית
לז-לח	סיכום - לוח זמנים

תרשים ד'

2. יש להניח, שהיציעים הללו חולק לתאים קטנים על ידי מחיצות פנימיות, והיו מעברים בין הקומות ובין התאים (פסוק ח). ניתן להשוות תיאור זה לתיאור שמופיע במסכת מידות, המתארת את מבנה הבית השני (פי"ד ג-ה).

סיק 3

א	לוח זמנים
ב-ה	בית יער הלבנון
ו-ח	המבנים הנוספים
ו	אולם העמודים
ז	אולם הכיסא (אולם המשפט)
ח	בית המלך ובית בת פרעה
ט-יא	חומרי הבנייה
יב	החצר
יג-מז	כלי הנחושת
	יג-יד: הזמנת חירם מצור
	טו-כב: העמודים - יכין ובעז
	כג-כו: הים
	כז-לז: 10 המכוונות
	לח-לט: 10 הכיורות
	מ-מז: סיכום עבודת הנחושת
מח-נ	כלי הזהב
	מח: המזבח (הפנימי) והשולחן
	מט: 10 המנורות
נ	כלים נוספים
נא	"ותשלם כל המלאכה..."

מבני החלוקה (פרק ז' ב - יב)

בניגוד לתיאור המפורט של בית ה', חלליו וקישוטי קירותיו ודלתותיו, מבני המלוכה אינם מתוארים בכתוב לפרטיהם, ומלבד אזכור שמות המבנים השונים, איננו יכולים לדעת דבר על מיקומם ועל תוכניתם. ונראה, שמיעוט הפרטים בא ללמד על מיעוט ערכם של המבנים הללו לעומת ערכו של בית ה'. כאמור, היחס בין בית ה' לבית המלך הינו עיקר הסיכוי של כל המפעל, אך הוא גם עיקר הסיכון שבו. הפרטים שנזכרו בכתוב הם:

■ בית יער הלבנון - מידותיו היו גדולות בהרבה (100 X 50 אמות) ממידות בית ה' (60 X 20 אמות - ללא האולם והיציעים).

■ משך זמן בניית בית ה' (7 שנים) היה קטן בהרבה ממשך בניית בתי המלוכה (13 שנים).

וייתכן, שדווקא פרטים אלה נזכרים במפורש, כדי לרמז על הסיכונים ועל הדרך הבעייתית, שהלך בה שלמה.

כלי בית ה' (פרק ז' יג - נ)

כפי שנראה ברשימה, הכניס שלמה כלים רבים למקדש, שלא היו במשכן שבנה משה רבנו. וכבר הזכרנו את דברי הרד"ק, שנאמרו הדברים בנבואה עוד בימי דוד, והוא מסרם לשלמה.

א. העמודים - לעמודים יכין ובעז היו שני חלקים: העמוד עצמו, שגובהו היה שמונה עשרה אמות (פסוק טו), וכותרת שהייתה עליו, וגובהה היה חמש אמות (פסוק טז). הקישוטים המתוארים בפסוקים מתייחסים בעיקר לכותרת.

ב. מפעלי המים - בפסוקים מוקדש מקום נרחב לתיאור 'מפעלי המים' שהיו במקדש.

א. הים³ - הים היה מאגר מים גדול, מעין בריכה ענקית, והוא הכיל אלפיים בת⁴, שהם כשישים אלף ליטר (150 מקוואות). מפאת גודלו לא היה הים נייד, והוא ניצב על שנים עשר בקר, שהיו עשויים נחושת (פסוק כה).

ב. הכיורות - שלמה עשה עשרה כיורות נחושת, שהכילו מים, והם היו ניידים וקטנים מן הים, ונעו על 'מכונות' (=כנים, בסיסים), שהיו מעין עגלה ולה ארבעה אופנים (=גלגלים). כל כיור הכיל ארבעים בת בלבד (פסוק לח).

ג. המכוונות שעליהן הונחו הכיורות היו מקושטות, וארבעה אופנים היו יצוקים לכל אחת (פסוק ל). המכוונות והכיורות הונחו בחצר, חמש בצד צפון וחמש בצד דרום (פסוק לו). יחזקאל מתאר את מרכבת השכינה, בצאתה עם השכינה מבית ה' ערב חורבן הבית (יחזקאל א' ח-יא), ותיאור המרכבה מזכיר את תיאור המכוונות שעשה שלמה (ועיין רש"י ורד"ק ז' לג).

ג. המנורות והשולחנות - בספר מלכים מסופר, ששלמה עשה עשר מנורות, ונתן אותן 'חמש מימין וחמש משמאל' (פסוק מט). בספר דברי הימים נזכרו עשרה שולחנות שעשה שלמה, וגם עליהם נאמר: 'ויתן בהיכל חמש מימין וחמש משמאל' (דהיי"ב ד' ח). רש"י ורד"ק מסבירים, שכל השולחנות היו מונחים בצפון וכל המנורות היו מונחות בדרום, ועשרת הכלים הנוספים שבנה שלמה היו מונחים מימין ומשמאל לכלים שבנה משה רבנו במדבר.

ד. מיקום הארון - כאשר הכניס שלמה את הארון לדביר נאמר: 'ויארכו הבדים, ויראו ראשי הבדים מן הקדש על פני הדביר' (ח' ח). אם הגיעו ראשי הבדים לקצה הדביר, ובלטו מן הפרוכת ונראו בהיכל, יש לומר, שהארון לא היה צמוד לקיר המערבי, אלא עמד באמצע הדביר, והבדים נמשכו מזרחה כלפי ההיכל, וכך הגיעו עד הפרוכת (על פי רד"ק ח' ה, תרשים ד').

3. המילה יסי' בלשון המקרא איננה המים, אלא בית הקיבול שלתוכו נכנסים המים. "ומלאה הארץ דעה את ה', כמים לים מכסים" (ישעיהו י"א ט).
4. הבת היא מידת נפח, והיא זהה במידותיה לאיפה (יחזקאל מ"ה יא).

פסיק ה'

א-יא העלאת ארון ה' מעיר דוד והכנסתו לדביר

א-ג: כינוס כל הנהגת העם לירושלים
ד-ה: העלאת הארון ברוב עם והקרבת קורבנות

ו-ט: הכנסת הארון אל מקומו
י-יא: "והענן מלא את בית ה' "

יב-כא דברי מבוא לתפילת שלמה

כב-נג תפילת שלמה על תפקיד המקדש

נד-סא דברי סיכום וברכה

סב-סו תיאור החגיגות שנמשכו 14 יום

העלאת הארון אלירי 313

(ח' א - יא)

כראוי למפעל גדול ואדיר שכזה, גם חנוכת הבית התרחשה ברחבות ובפאר רב ובהשתתפות רבים מבני העם ומנהיגיו. נציין מספר נקודות בולטות:

א. חנוכת הבית התקיימה בחודש תשרי, ולא כחנוכת המשכן במדבר וחנוכת הבית השני, שנעשו בחודש ניסן (שמות מ' ב, יז; עזרא ו' טז-כב). בחירת חג הסוכות כמועד לחגיגת חנוכת הבית מבטאת השקפה יסודית על ייעודו של בית ה' להיות 'בית תפילה לכל העמים'. חג הסוכות מקשר את עם ישראל עם הטבע ועם העולם כולו, בעוד שחג הפסח מייחד ומבדיל את ישראל מן העמים. שלמה שאף לרכז את האנושות כולה סביב בית ה', ומגמה זו באה לידי ביטוי בשיתוף נכרים בבנייה (ה' יט-כ, כט-לב) וגם בתפילתו: וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא, ובא מארץ רחוקה למען שמך... ובא והתפלל אל הבית הזה... אתה תשמע השמים מכון שבתך, ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי, למען ידעו כל עמי הארץ את שמך ליראה אתך בעמך ישראל, ולדעת כי שמך נקרא על הבית הזה אשר בניתי (מא-מג).

ב. החגיגות שהחלו בין כסה לעשור, כללו גם את יום הכיפורים - "אותה שנה לא עשו ישראל יום הכיפורים" (מועד קטן ט), והסתיימה לאחר שמיני עצרת (דה"ב ז' ח-י).

ג. תיאור חנוכת המקדש מכיל יסודות, שמזכירים את חנוכת המשכן במדבר, כעולה מן הטבלה הבאה.

חנוכת המשכן

והענן מלא את בית ה'.
ולא יכלו הכהנים לעמד לשרת מפני הענן.
כי מלא כבוד ה' את בית ה'. (ח' ט-י)

חנוכת המשכן במדבר

ויכס הענן את אהל מועד,
וכבוד ה' מלא את המשכן.
ולא יכל משה לבוא אל אהל מועד,
כי שכן עליו הענן.
וכבוד ה' מלא את המשכן. (שמות מ' לד-לה)

הקבלה זו של סיום הבנייה מצטרפת לתאריך שזכר בתחילתה: ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים... ויבן הבית לה' (ו' א). חנוכת בית ה' בירושלים מהווה השלמה וסיום לתהליך שהחל ביציאת מצרים, ורק עתה, כשהתיישבו ישראל בארצם, כשמלכותם יציבה וחזקה ובית ה' עומד בראש הרים - רק אז כלתה באמת יציאת מצרים, ונפתח הפתח לגילוי כבוד ה' בעולם כולו.

תפילת שלמה (ח' יב - סא)

נדמה, שאין עוד תפילה במקרא שדומה באורכה ובעושרה לתפילת שלמה בחנוכת בית ה'. הדבר מלמד על החשיבות של המעמד, וגם על התפקיד שהועיד לעצמו שלמה בבניית הבית ובמילוי ייעודו. את התפילה פתח שלמה בפנייה לה' (יב-ג), והדגיש, שהיוזמה לבנייה לא הייתה משל עצמו, אלא משום שזהו רצון ה' (רש"י יב). לאחר מכן נשא שלמה דברים ארוכים, שמתחלקים לשלושה חלקים. שלמה שינה את מצב עמידתו לפני כל אחד מהם, כמובא בהמשך:

א. מבוא (יד-כא) - ויסב המלך את פניו, ויברך את כל קהל ישראל, וכל קהל ישראל עמד. בפתיחת תפילתו פנה שלמה לעם והדגיש שתי נקודות:

■ בניין הבית הוא סיום נדודי השכינה, שהחלו ביציאת מצרים, ובמקדש עתיד לשכון ארון הברית, שמייצג את הברית שנכרתה ביציאת מצרים.

■ דוד המלך הוא שבחר בירושלים, על פי רצון ה', והתחיל בהכנות מעשיות לבנייה. מפעלו של שלמה היה בהתאם לנבואה, שקבעה, שבנו ממשכו של דוד יהיה זה שיבנה בית לה'.

פסיק ט'

תשובת ה' לשלמה

ב-ה הבטחה שה' ישים שמו בבית עד עולם

ו-ט אזהרה מפני חורבן אפשרי, אם ישראל לא ילכו בדרך ה'

ב. עיקר התפילה (כב-נג) - ויעמד שלמה לפני מזבח ה' נגד קל קהל ישראל, ויפרש בפיו השמים. בעיקרה של התפילה הבלטי שלמה כמה עניינים עיקריים:

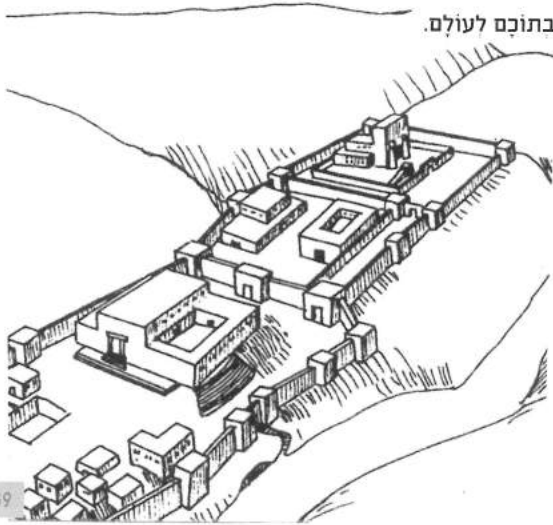
- הבית איננו מקום 'מגוריו' של האל, כפי שסברו עובדי עבודה זרה, כי האמנם ישב אלהים על הארץ, הנה השמים ושמי השמים לא יכלפזו. אך כי הבית הזה אשר בניתו (כו). בהמשך תפילתו חוזר פעמים רבות (בלשונו מתחלפות) הביטוי: ושמעת השמים מכון שבתך, שמדגיש שוב ושוב את העיקר: ה' איננו מצוי בבית, וגם השמים אינם אלא מכון שבתו.
 - בית ה' איננו מקום להקרבת קורבנות בלבד, הוא גם מקום אליו פונים כל בני אדם בתפילתם⁵, ודרכו מגיעות התפילות לה', שלית אתר פנוי מיניה כלל.
 - יחידים וציבור עתידים להתפלל לה', ותפילתם תישמע 'דרך הבית הזה': תפילתו של המלך (כח-כט), תפילת כל העם (ל) ותפילתו של כל יחיד (לא-לב).
 - התפילה עתידה שתיאמר במצבים שונים, בהם עתיד העם להתפלל אל ה' בעת צרה: מפלה לפני אויב (לג), עצירת מטר (לה), רעב, דבר, מכות ליבול, צרות מאויב, נגע ומחלה (לו)⁶.
 - בסיום החלק הזה מוזכרים מי שעתידי להתפלל דרכו אל ה', למרות שהם נמצאים במקומות מרוחקים ביותר: הנכרי שיבוא מארץ רחוקה (מא), עם ישראל שיצא אל ארץ אחרת להילחם באויביו (מד), אנשים מעם ישראל שעתידים ליפול בשבי אויב (מו). בנקודה זו מסיים שלמה את התפילה, ומבקש, שה' ישמע את תפילת העם למרות חטאיו: כי עמך ונחלתך הם, אשר הוצאת ממצרים מתוך בור הברזל. להיות עיניך פתוח אל תחנת עבדך ואל תחנת עמך ישראל, לשמע אליהם בכל קראם אליך. כי אתה הבדלתם לך לנחלה מכל עמי הארץ, כאשר דברת ביד משה עבדך, בהוציאך את אבותינו ממצרים, ה' אלהים (נא-נג).
- ג. סיום התפילה (נד-סא) - יהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' את כל התפלה והתחנה הזאת, קם מלפני מזבח ה' מרע על ברביו, וכפיו פרשות השמים. ויעמד ויברך את קל קהל ישראל קול גדול לאמר. בחלק זה מודה שלמה לה' על כל הטוב שגמל עם ישראל, ומתפלל, שיוסיף ה' להיות עם ישראל, וליבם של ישראל יהא שלם עם ה' אלוהיהם. את תפילתו מסיים שלמה בתפילה, שהקשר בין ה' לישראל יביא לקידוש שם ה' בעולם: למען דעת כל עמי הארץ כי ה' הוא האלהים, אין עוד (ס).
- לאחר התפילה התקיימה חגיגה גדולה לכבוד חנוכת הבית, בה הוקרבו קורבנות רבים, ונכחו בה המוני בית ישראל (סב-סו).

כז כ"ה חמשה (ט' א-ט)

בשלב מוקדם של בניית בית ה', בתום בניית המבנה, מופיעים דברי ה' לשלמה (ו' יא - יג): ויהי דבר ה' אל שלמה לאמר: הבית הזה אשר אתה בנה, אם תלך בחקתי, ואת משפטי תעשה, ושמרת את כל מצותי ללכת בהם, והקמתי את דברי אתך, אשר דברתי אל דוד אביך. ושכנתי בתוך בני ישראל ולא אעזב את עמי ישראל.

מה מקומם של דברים אלה דווקא באותה עת? אולי נראו כבר בשלב זה ניצני הכישלון האפשרי, והיה חשוב להעמיד בפני שלמה את גודל האתגר והסכנה (!), אותם הוא נוטל על עצמו. בשלב זה לא נזכרה בדברי ה' באופן מפורש אפשרות של חורבן,⁷ אך לאחר תום הבנייה, ולאחר ששלמה הרחיב את ממלכתו והעצים את שלטונו, התגלה ה' שוב אל שלמה, והפעם אמר לו דברים מפורשים יותר (ט' ז-ט): אם תלך לפני כאשר הלך דוד אביך בתם לכב ובישר... והקמתי את כסא ממלכתך על ישראל לעלם... אם שוב תשבון אתם ובניכם מאחרי, ולא תשמרו מצותי חקתי אשר נתתי לפניכם... והכרתי את ישראל... ואת הבית אשר הקדשתי לשמי, אשלח מעל פני, והיה ישראל למשל ולשנינה בכל העמים.

כידוע, בסופו של דבר לא עמדו המלכים בניסיון, ולאחר תקופה ארוכה של עליות וירידות חרבה ירושלים ונשרף המקדש. הנביא יחזקאל מצביע על השינוי שיתחולל לעתיד לבוא, לאחר שהיומרה למקם את בית המלך בצד בית ה' לא עלה יפה (יחזקאל מ"ג ז-ט): את מקום כסאי ואת מקום כפות רגלי אשר אשכן שם... ולא יטמאו עוד בית ישראל שם קדשי המה ומלכיהם... בתתם ספם את ספי ומזוזתם אצל מזוזתי והקיר ביני וביניהם, וטמאו את שם קדשי בתועבותם אשר עשו... עתה ירחקו את זנותם ופגרי מלכיהם ממני, ושכנתי בתוכם לעולם.

5. תלפיותי - תל שכל פיות פונים בו (בכרות ל).

6. כל המצבים נזכרים בתוכחה שבספר ויקרא (כ"ו) ובספר דברים (כ"ח).

7. גם שלמה, שהוכיח בתפילתו צרות שעתידות לבוא על ישראל, ובנייהו גם לחץ של אויבים (לג, מד-מו), לא הזכיר אפשרות של חורבן הבית.

יְרִיבָנָה לְאֵל מְלָכֹת שְׁלֵמָה

שלושת הפרקים האחרונים של 'פרקי שלמה' מתארים תהליך הדרגתי של ירידה. בתחילה רק ברמזים ובהערות נקודתיות ואחר כך בשטף של פרטים ומעשים שאינם ראויים למלך בישראל. פסגת מפעליו של שלמה המלך הייתה הקמת בית ה' ובית המלך שלצדו (פרקים ו-ח), אך כבר בתשובת ה' לתפילת שלמה בחנוכת הבית, נרמז שמשוהו אינו כשורה, אפילו במפעל זה (ט' א-ט). תיאור המעשים שלאחר חנוכת הבית, נראה במבט ראשון כתיאור עובדתי רגיל שבא להשלים פרטים על הפעילות המלכותית בתקופת שלמה. אבל עיון מעמיק יותר מגלה שתיאור הפרטים מעיד על שינויים משמעותיים שחלו ביישום התכניות ובסולם העדיפויות של הממלכה. בדפים שלהלן נצביע על שלוש יחידות של פסוקים שמצביעות, באמצעים ספרותיים שונים, על תהליך הירידה בממלכת שלמה, שהידרדר לחטאים חמורים ולפילוג הממלכה.

היחסים האישיים כבר אינם ידידותיים כל כך¹ הם עסקיים בלבד, ותכליתם אינה בנייה משותפת של בית ה' שיהפוך להיות 'בית תפילה לכל העמים', אלא צבירת זהב רב ככל האפשר.

מפעלי בנייה

נצביע על שלוש נקודות שרומזות להסתייגות של המקרא מהמשך מפעלי הבנייה.
1. ניסוח הפסוק הפותח יחידה זו (טו) מעיד שמפעלי הבנייה היו המשך רצוף של התקופה הראשונה: "... לבנות את בית ה' ואת ביתו ואת המלוא ואת חומת ירושלים ואת קצר ואת מגדו ואת גזר".
המנגנון האדיר שהוכן לצורך בניית המקדש המשיך לשמש לצורכי חולין, והפך את הפרויקט הלאומי הגדול והקדוש של בניית בית ה', לאמצעי לקידום מטרות אחרות, שעל ערכן ייתכנו סימני שאלה.

2. המשך מפעלי הבנייה: הערים, הביצורים, המחסנים, ועוד פרויקטים מסוגים שונים, זוכים לתואר המפוקפק "חשק שלמה" (יט).

3. בין מפעלי הבנייה נזכרות: "כָּל עָרֵי הַמִּסְכָּנוֹת אֲשֶׁר הָיוּ לְשֵׁלֹמֹה" (יט) - רמז מפתיע לשעבוד מצרים, שמתחזק מרמזים נוספים כמו: הפיכת הגרים שנשארו בארץ למס עבד, הגדרת תפקידם של בני ישראל ביחס אליהם, להיות "הָרְדִים בְּעַם הָעֹשִׂים בְּמִלְאָקָה" (כג).² בהמשך מצטרף הכינוי: "סבל בית יוסף" (י"א כח)³ ובקשת בני ישראל: "הֲקַל מַעֲבַדְתְּ אֲבִיךָ הַקֶּשֶׁה וּמַעֲלֹ הַכָּבֵד אֲשֶׁר נָתַן עֲלֵינוּ" (י"ב ד). כל אלה מלמדים, שלא רק הגרים, אלא גם שבטי ישראל נעשו עבדים לשלמה.

פְּרָקִים ט' - ט"ז - עֵינֵן מְשֻׁוּוֹת: עֵינֵי אֵת עֵינֵי אֲשֶׁר בְּיָד (קהלת ז' יד)

ויהי מקצה עשרים שנה אשר בנה שלמה את שני הבתים את בית ה' ואת בית המלך (י). הפתיחה מצביעה גם על שינוי הזמן וגם על שינוי מהותי שחל במצב הממלכה, והיא מזמינה את הלומד לערוך השוואה בין התקופה הראשונה לתקופה האחרונה. את הקווים הכלליים של התהליך תיארו כבר לעיל, בדפים על "מלכות שלמה". השתמשנו כאן באותן כותרות כדי להבליט את נקודות ההשוואה ואת השינויים שחלו מאז.

מסיב בן-אחיוס, מוסר וכלכלה

אופי הקשר של שלמה עם חירם מלך צור מדגים את המפנה לרעה שחל בחלוף הזמן:

בְּרִקְפָה הָאֲחִיוֹס (פְּרָק ט' י"א-י"ג)

ניכרת מידה רבה של חשדנות, חוסר שביעות רצון ותלונות סביב תנאי ההסכם בין שלמה לחירם (יב). המשך הקשרים הוא ביוזמת חירם, שמספק לשלמה גם זהב (יא), והרבה (יד). נראה, שמלך צור מעוניין, ואף זוכה לסוף, להשתתף בצי הימי של שלמה ובסחר עם ארץ אופיר העשירה בזהב (כז-כח).

בְּרִקְפָה הָרֵאשִׁוֹנָה (פְּרָק ה' ט"ז-כ"ה)

יחסי שיתוף פעולה התפתחו מתוך אהבה (טו), שמחה, הערכה וברכה (כא). שלמה המלך רצה לבנות את בית ה', הוא נזקק לחומרים (ארוזים וברושים) ולבעלי המלאכה של חירם, ושילם לו ביד רחבה מהתוצרת החקלאית שלו (כה).

1. אין לטעות בכינוי 'אחי' שבו מכנה חירם את שלמה (יג). בלשון מכתבי המלכים של העת העתיקה פירושו: אינך גדול ממני (כי אז הייתי מכנה אותך 'אביו') אלא שווה במעלה כמוני, ולכן לא תוכל לעשות אתי ככל העולה על דעתך.
2. אפשר הרי לפקח על המלאכה בלי ילרדות, כמו שאמרה התורה: לא תרצה בו בפרך (ויקרא כ"ה מג-מו).
3. רמז לשמות אי יא ילמען ענותו בסבלותם, ולתהילים פ"א ז: הסיירותי מסבל שקמו קפיו מודד תעבדנה.

ההתמרמרות שגאתה בעם והביאה לבסוף לפילוג הממלכה, קשורה ודאי גם בכך שבשלב זה כבר לא הייתה מטרה רוחנית ולא הסכמה לאומית בנוגע להמשך מפעלי הבנייה של שלמה.

12 פרקים

אגב תיאור בנייתה של גזר כאחת מערי המבצר של שלמה (טז), מלמד אותנו הפסוק מהיכן צמחו הנישואים לבת פרעה וההסכמים עם מלך מצרים (שכללו גם את המסחר בסוסים שיוזכר להלן). הפסוק שמציין את עלייתה של בת פרעה לבית המלך שבהר הבית (כד), מדגיש שוב (בהמשך לג' א, ז' ח) את מעמדה החשוב ואת השפעתה הרבה בבית שלמה. איזכור בניית המלוא בפסוק זה, רומז להתמרמרות של שבטי ישראל שתתגלה בהמשך (י"א כו-כז) בהקשר לאותה בנייה, ותתברר כאחת העילות למרד ירבעם ולפילוג הממלכה.

הפרטים הקצרים הנזכרים בפסוקים אלה רומזים, אם כן, שלברית עם פרעה ולחידירה המצרית לבית המלך היה מחיר כבד מאוד, מבחינה דתית, מוסרית ולאומית.

12 פרקים

הבית שתפס מקום נכבד ומרכזי כל כך בתיאור מפעליו של שלמה עד כה, אינו נזכר בין הפסוקים של פרק ט', שמתארים את המשך הפעילות הממלכתית, אלא בפסוק אחד (כה), לאחר תיאור עלייתה של בת פרעה לבית המלוכה הסמוך אליו.

תוכנו של פסוק בודד זה מעיד במידה רבה על צמצום מקומו של הבית בסדר היום של שלמה. מי שזבח שלמים "בְּקֶרַע עֲשָׂרִים וּשְׁנַיִם אֵלֶּךָ וְצֹאֵן מִאֶהָ וְעֲשָׂרִים אֵלֶּךָ" לכבוד חנוכת הבית (ח' סג), מסתפק כעת במינימום ההכרחי, להעלות "שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה עֹלוֹת וּשְׁלָמִים עַל הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר בְּנָה לָהּ".

פרק י' - עֲלֶיךָ שָׁמַיִם אֲבֹתָיִם אֲבֹתָיִם (קהלת ה' יב)

רובו המוחלט של הפרק עוסק בעושרו המופלג של שלמה, בצבירת הזהב ובשאר המותרות שהובאו אל שלמה מעבר לים. בשלוש הפרשיות הראשונות נזכרים גם, בדרך אגב או ברמז, שלושת המוסדות המרכזיים של ממלכת שלמה: בית ה', בית המלך ואולם המשפט. נוצרת זיקה מעוררת דאגה, בין המבנים לבין המעשים שנעשים בתוכם.

כִּיֵּסָא הַשָּׁן וְכִיֵּסָא הַמְּפֹרֵט (א' כ-כ)

התיאור המפורט והמפואר של כיסא השן, על הזהב, הידות, המעלות והאריות שבו, אינו מזכיר בשום מקום את תכליתו של הכסא (אלא רק שלא נעשה כן לכל ממלכות). המפרשים קושרים את כיסא השן עם הכיסא שעמד באולם המשפט (ז' ז), שנועד למלא את הייעוד הראשון שהציב שלמה לעצמו כמלך: **לשפט את עמך** (ג' ט). לייעוד זה נלוו דברי ענוה: **וְאֲנִי נֶעַר קָטָן לֹא אֲדַע צֵאת וְבֹא, אֲךָ נֹרָאָה שְׁהִם נִשְׁכָּחוּ עִם הַשָּׁנִים.**

מִשְׁקֵי הַתֵּבַת וּבֵית הַמִּזְבֵּחַ (ב' יג-יז)

ראוי לבוא חשבון עם כמויות הזהב המנויות בארבעת הפסוקים שהמקרא מקדיש לנושא, אך ענייננו כאן הוא באיזכור 'בית יער הלבנון' (יז) כמקום האחסון של אוצרות הזהב הללו. כך מלמדנו הנביא, על התפקיד שנועד (מלכתחילה!?) לבניין המרכזי והגדול שבבתי המלוכה שהוקמו סמוך לבית ה' (ז' ב-ה).

בִּיקוּר מִלֹּכֹת לְבָא וּבֵית ה' (א' יג-יז)

מעבר לחידות, להתפעלות ולדבריה הנלבבים של מלכת שבא, מטרתו העיקרית של הביקור היא המסחר והסחורות: **וְתָבֵא יְרוּשָׁלַיִם בְּחִיל כְּבֹד מֵאֵד גַּמְלִים נְשָׂאִים בְּשָׂמִים וְזָהָב רַב מֵאֵד וְאֲבָן יָקָרָה. וְלִבְסוּף: וְתִתֵּן לְמֶלֶךְ מִאֶהָ וְעֲשָׂרִים כֶּכֶר זָהָב וּבְשָׂמִים הַרְבֵּה מֵאֵד וְאֲבָן יָקָרָה.** ברשימת הפרטים שמהם התרשמה המלכה, נזכרים גם **הַבֵּית אֲשֶׁר בְּנָה, וְעֹלֹתוֹ אֲשֶׁר יַעֲלֶה בֵּית ה' (פס' ד-ה).** מקומם ברשימה וההקשר הכללי שלה מעידים, לכאורה, שהבית הפך אמצעי לקידום יחסי המסחר ויחסי החוץ של הממלכה.

שלוש פרשיות העושר בתחילת פרק י' מצביעות על כך, שמה שהיה יעד ערכי ונעלה בתחילת מלכות שלמה, הפך במשך הזמן להיות אמצעי לריבוי הרושם והפאר של הממלכה, והם שהפכו להיות היעד המרכזי של הפעילות הממלכתית.

אהב כסף לא ילד כסף (קהלת ה' ט)

סוף פרק י' ותחילת פרק י"א מעידים, ששלמה המלך עבר על שלושת האיסורים של מצוות המלך (דברים י"ז) ובתוך כך גם על האיסורים המשמשים להם טעם.

חז"ל הסבירו, שדווקא חכמתו של שלמה היא שהכשילה אותו בשני האיסורים הראשונים,⁴ אך התיאור המקראי מתמקד בעיקר באיסור השלישי והאחרון - ריבוי כסף וזהב. צבירת העושר (המודגשת מתחילת פרק י"ז) הפכה לתכלית מרכזית בממלכת שלמה ובעקבותיה מתוארת רמיסת שאר האיסורים הידועים של מצוות המלך.

עוד נראה מהתיאור המקראי, שהמניע העיקרי להידרדרות של שלמה לחטאים אלה הם הקשרים המדיניים והכלכליים שפיתח עם מלכי הסביבה, ושבהם השקיע מראשית מלכותו הרבה מכוחו ומחכמתו.

אלשי למה המלך
(פרקים י - י"א)

האיסורים במצוות המלך
(דברים י"ז טז-י"ז)

ויאסף שלמה רכב ופָּרָשִׁים, ויהי לו אלף וארבע מאות רכב ושנים עשר אלף פָּרָשִׁים, וינחם בערי הרכב. ומוצא הסוסים אשר לשלמה ממצרים... ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה. (י' כו-כט)

רק לא ירבה לו סוסים.

ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס.

והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות... ויהי לו נשים שָׂדוֹת שבע מאות ופלגשים שלש מאות, ויטו נשיו את לבו... ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים. (י"א א-ד)

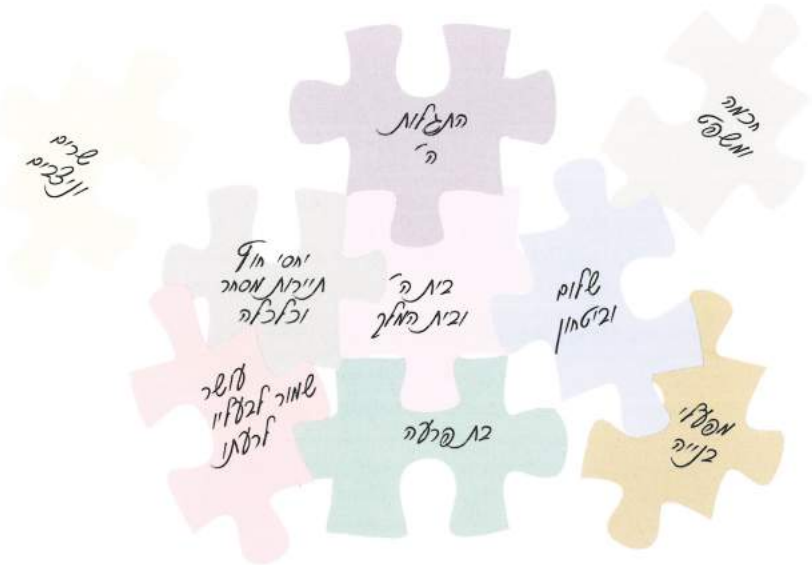
ולא ירבה לו נשים.

ולא יסור לכבו.

ויהי משקל הזהב אשר בא לשלמה בשנה אחת שש מאות ששים ונש ככר זהב... ויעש המלך שלמה מאתים צנה זהב שחוט שש מאות זהב יעלה על הצנה האחת. ושלוש מאות מגנים זהב שחוט, שלשת מגנים זהב יעלה על המגן האחת. (י' יד-יז) וכל כלי משקה המלך שלמה זהב וכל כלי בית יער הלבנון זהב סגור אין כסף לא נחשב בימי שלמה למאומה. (כא)

וכסף זהב לא ירבה לו מאד.

ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים. (כז)

4. בבלי סנהדרין דף כא עמוד ב: ואמר רבי יצחק: מפני מה לא נתגלו טעמי תורה - שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן נכשל בהן גדול העולם. כתיב: "לא ירבה לו נשים", אמר שלמה: אני ארבה ולא אסור, וכתיב: "ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו". וכתיב: "לא ירבה לו סוסים", ואמר שלמה: אני ארבה ולא אשיב וכתיב: "ותצא מרכבה ממצרים בשש" וכו'.

פרקים ט'-י"א

פילוג חיובי

ממלכת ישראל המאוחדת התקיימה כשמונים שנה בימי שאול, דוד ושלמה. לאחר מות שלמה היא התפצלה לשתי ממלכות: ממלכת ישראל וממלכת יהודה, שהתקיימו זו בצד זו כ- 250 שנה עד חורבן שומרון. שורשי של הפילוג נטועים בעבר הרחוק, וצריכים היו לשרור תנאים מיוחדים, כדי שהממלכה תהיה מאוחדת, למרות הנטייה הטבעית לפילוג בין מרכיביה. בדף זה נסקור את שורשי הפילוג ואת התהליכים שהביאו לפילוג הממלכה לאחר מות שלמה.

והיא איך יחזרה?

פרקים י"א-י"ב

- לאחר מות יהושע לא קמה הנהגה אחת לעם, ובמשך מאות שנים היה השלטון בידי ראשי כל שבט בנפרד. אף על פי כן, כששאל העם בה': מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה להלחם בו, הייתה התשובה: יהודה יעלה, הנה נתתי את הארץ בידו (שופטים א' א-ב).
- המלך הראשון בישראל היה שאול, בן שבט בנימין בן רחל, אך בתוך זמן קצר נמשח דוד בידי שמואל, ושאלת ההנהגה הפכה למאבק על המלוכה.
- לאחר מות שאול התפלגה המלוכה בראשונה: בני יהודה הזדרזו למשוח את דוד למלך עליהם (שמי"ב ב' ד), ואבנר המליך את איש בשת בן שאול על השבטים האחרים (שם ט). ההכרעה נפלה רק לאחר מאבק ממושך: ותהי המלחמה ארצה בין בית שאול ובין בית דוד, ודוד הלך וקוזק, ובית שאול הלכים ודלים (שמי"ב ג' א).

והיא 313 ופלה

- דוד ושלמה מלכו על כל שבטי ישראל, ובתקופתם הייתה הממלכה מאוחדת. דוד ושלמה תרמו רבות לחיזוקה של הממלכה, לביצורה ולהתפתחותה, החוסן והיציבות השתלמו לכולם, ובמצב כזה איש לא העז להרים יד ולמרוד במלך ולהביא שוב לפילוג. אך גם בתקופה זו היו, כנראה, גורמים רבים שציפו לנפילתו של דוד. כאשר בית דוד, לכאורה, נחלש, הופיעו גורמים אלה על פני השטח:
- כדי לארגן את כוחותיו שלח אבשלום מרגלים יבכל שבטי ישראל. (שמי"ב ט"ו ז)
- על שמעי בן גרא נאמר: והנה משם איש יוצא ממשפחת בית שאול, ושמו שמעי בן גרא, יצא יצוא ומקלל (שמי"ב ט"ז ה). שמעי ראה עצמו נציג ציבור גדול יותר, כפי שמלמדים דבריו לאחר סיומו של מרד אבשלום, כשהתייצב לפני דוד, ואמר: והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף לרדת לקראת אדני המלך (שמי"ב י"ט כא).²

כבר בחייו של יעקב אבינו התעוררה השאלה, מי ינהיג את שבטי ישראל - האם יהיו אלה בני לאה, שהקדימה את רחל בלדתה את ראובן, והיא זו שילדה ליעקב שישה בנים, או בניה של האישה האהובה, רחל, עליה אמר יעקב: שנים ילדה לי אשתי (בראשית מ"ד כז), והיא המכונה בכתוב: אשת יעקב (שם מ"ו יט). כבר בספר בראשית מתבלטים שלושה מועמדים להנהגה: ראובן, יהודה ויוסף.¹ משנדחה ראובן מן הבכורה [על פי דברי יעקב לפני מותו (שם מ"ט ד): פחז במים אל תותר], נותרו שניים בהתמודדות, שלא הוכרעה. בדבריו לפני מותו הותיר יעקב ביד שניהם משהו מן ההנהגה. ליהודה נאמר: לא יסוד שבט מיהודה ומחקה מבין רגליו, וליוסף הובטח, שברכותיו תהיו לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו. חלוקת תפקידים בין שני השבטים מופיעה בדברי הימים: ובני ראובן בכור ישךאל, כי הוא הבכור, ובחללו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף בן ישראל, ולא להתיחש לבכרה (יוסף לא ייחשב לבכור גמור). כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו, והבכרה ליוסף. (דהי"א ה' א-ב)

חלוקת ההנהגה התבטאה באופנים שונים:

- בכורתו של יוסף באה לידי ביטוי, כששבטו של יוסף הפך לשניים: אפרים ומנשה [על פי דברי יעקב לפני מותו: אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (בראשית מ"ח ה)], וכל אחד מהם נחשב שבט שלם בסידור הדגלים סביב למשכן (במדבר ב').
- הנהגתו של יהודה באה לידי ביטוי בעומדו בראש הדגל שהוביל את השבטים במדבר, כשעל דגלו אחיו בני לאה, יששכר וזבולון.
- את הכניסה לארץ הוביל יהושע בן נון, שהיה משבט אפרים, אך יהודה היה השבט הראשון שקיבל את נחלתו (יהושע י"ד-ט"ו).
- נחלת שבט יהודה מתוארת בספר יהושע בהרחבה רבה, ואחריה מתוארות בהרחבה נחלות אפרים וחצי מנשה (י"ז) [נחלות שאר השבטים הוגרלו בנפרד, כמתואר בספר יהושע (י"ח)].

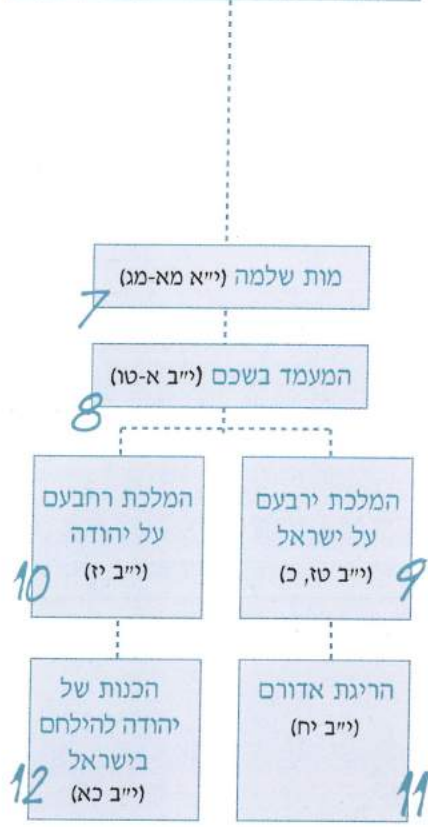
2. ועיין עוד מא-מד, עד כמה מודגש עניין הפילוג בין ישראל ליהודה.

1. ראה בעניין זה: בראשית שמות - דפים למעיין וללומד עמ' 38-39.

מפולג אכ"ב - כ"א

היחלשות הממלכה

- שטנים באדום ובארם (י"א יד-כה)
- מרד ירבעם בשלמה (י"א כו-כח)
- סיכול המרד (מ)

ויפגעו ישראל בבית דוד. (י"ב יט)

מפולג כו"א - י"א

חטאי שלמה (י"א א-י)

- ריבוי כסף וזהב
- ריבוי סוסים
- ריבוי נשים
- בניית במות לעבודה זרה

דבר ה' לשלמה:
זאת עמך ... קרע את הממלכה מעליך.
 (י"א יא-יג)

נבואת אחיה השילוני לירבעם:
כי כה אומר ה'... הנני קרע את הממלכה מיד שלמה, ונתתי לך את עשרה השבטים.
 (י"א כט-לט)

נבואת שמעיה:
לא תעלו ולא תלחמו עם אחיכם בני ישראל, כי מאתי נהיה הדבר הזה.
 (י"ב כב-כד)

לאחר מות אבשלום הכריז שבע בן בכרי: אין לנו חלק בְּדוֹד וְלֹא נַחֲלֶה לָנוּ בְּבֶן יִשְׁרָאֵל (שמי"ב כ"א).³
 לקראת סוף ימי שלמה, לאחר שמפעלי הבנייה הגדולים (ובראשם בניין המקדש המפואר בירושלים) וגיוס המשאבים לקיום הממלכה ובית המלך החלו להעיק על העם, קם ירבעם, בן שבט אפרים, והרים יד במלך (ושמא תרמה לכך גם ההעדפה של שבט יהודה בממשל שלמה, שאיננו מופיע ברשימת הנציבים שכלכלו את בית המלך [די ז-יט]). שלמה פעל במהירות ובתקיפות כלפי ניצני המרידה, וירבעם, שהיה בעל תפקיד בכיר בחצר שלמה (י"א כח), נאלץ לברוח למצרים, ולהישאר שם עד מות שלמה.

העובדות הללו מלמדות, שזרעי הפילוג היו מצויים כל העת מתחת לפני הקרקע, וצריך היה רק מעט 'מים' כדי שזרעים אלה ינבטו ויצמיחו פילוג של ממש.

פילוג אחר מות שלמה - פילוג הממלכה

כאמור, הפילוג שהתרחש מיד לאחר מות שלמה לא התאחה במשך שנים רבות, ושתי הממלכות חרבו כשהן מפולגות. התהליכים שהובילו לפילוג מתוארים בהרחבה בספר מלכים (י"א-י"ב), והם כוללים שני מרכיבים מרכזיים, שמשולבים בכתוב זה בזה: המרכיב הארצי-הריאלי (מופיע בתרשים בצבע כחול) והמרכיב הרוחני-הנבואי (מופיע בתרשים בצבע חום). בתרשים הופרדו שני המרכיבים, אך בכתוב הם מופיעים כשהם מעורבים [המספרים שמופיעים בצד כל שלב, מציינים את הסדר בפסוקים].

המרכיב הרוחני קובע, שהפילוג הוא תוצאה של חטאי שלמה, ודברי ה' לשלמה ונבואת אחיה השילוני לירבעם מבטאים קביעה זו. לפי זה, יציבות המלוכה תימשך בתנאי שהמלכים ילכו בדרך ה'. כאשר המלך יסטה מן הדרך, יביא עליו ה' חולשה וחורבן. כך אמר ה' לשלמה כבר בזמן בניית המקדש: **אם תלך בחקתי, ואת משפטי תעשה, ושמרת את כל מצותי ללכת בהם, והקמת את דברי אתך, אשר דברתי אל דוד אביך.** (וי יב-יג)

המרכיב הארצי מתאר את הגורמים שהביאו לנפילה של המעצמה שבנה שלמה: השטנים שקמו לו מבחוץ (אדום וארם); והמתחרה שקם לו מבית, וזכה לתמיכה עממית רחבה. תהליכים אלו טבעיים, והם אינם קשורים, לכאורה, למצב הרוחני של המלך.

אחד מחידושיו של המקרא הוא ההשקפה, שגם תהליכים טבעיים ואנושיים מוכתבים על ידי ההשגחה, וקשורים לגורמים רוחניים.⁴ פילוג המלוכה מתואר במקרא באופן כפול, והתיאור המשולב מבטא את ההשקפה, שלמרות שדבר ה' עומד מאחורי התהליכים והם מתרחשים בהכונה אלוקית, ונובעים מגורמים רוחניים, הם מופיעים בעולם במסגרת התנהלות טבעית ואנושית.⁵ בתיאור האירועים שהביאו לפילוג המלוכה, משובץ פסוק שמבאר עניין זה היטב: **וְלֹא שָׁמַע הַמֶּלֶךְ אֶל הָעָם, כִּי הִיְתָה סִבָּה מֵעַם ה', לְמַעַן הָקִים אֶת דְּבָרֵי אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' בְּיַד אַחִיָּה הַשִּׁילֹנִי אֶל יִרְבְּעָם בֶּן נִבְטַ.** (י"ב טו)

3. קריאה דומה השמייע ירבעם כלפי רחבעם כעבור עשרות שנים (מל"ב י"ב טו).
 4. צא ולמד מירידת יעקב ובניו למצרים, במהלכה, התנהלו האירועים בבית יעקב ובאזור כולו כאילו מעצמם, כשהם מונעים על ידי גורמים ארציים ואנושיים שונים; אך יוסף אומר לאחים: **לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלהים נראשית מיה' ח.**
 5. מרובי יהודה אליצור עמד בהרחבה על עיקרון זה, וכינה אותו בשם 'יהודי ממדיות של ההיסטוריה המקראית'. וראה בספר: ישראל והמקרא, בר אילן, תש"ס, עמ' 253 - 260.

פרקים י"א - י"ב

הטאות ירבעם בן אבי

לאחר שפילוג המלוכה הפך לעובדה מוגמרת, פנה ירבעם לבסס את מלכותו העצמאית. הכתוב מתאר שתי פעולות בהן נקט: מפעלי בנייה ועריכת שינויים בעבודת ה'. מפעלי הבנייה מתוארים בכתובים בקיצור: ויבן ירבעם את שכם בהר אפרים, וישב בה, ויצא משם, ויבן את פנואל (י"ב כה). לעומת זאת, השינויים הדתיים שערך מתוארים בהרחבה, והם עתידיים ללוות את ממלכת ישראל לאורך כל השנים בהן התקיימה. כשהכתוב מסכם את תולדות ממלכת ישראל, לאחר שגלו עשרת השבטים, נאמר: וידח ירבעם את ישראל מאחרי ה', והחטיאם חטאה גדולה. וילכו בני ישראל בכל חטאות ירבעם אשר עשה, לא סרו ממנה. עד אשר הסיר ה' את ישראל מעל פניו... (מל"ב י"ז כא-כג). בשל מעשיו והשפעתם על שבטי ישראל נכלל ירבעם (יחד עם אחאב ומנשה!) ברשימת המלכים שאין להם חלק לעולם הבא (סנהדרין פ"י מ"ב). למרות החומרה שבחטאות ירבעם מסתבר, שירבעם והאנשים בהם נועץ לא עבדו עבודה זרה, ולא הכניסו עבודת אלהים אחרים לישראל, אלא חידשו דרכים בעבודת ה', וכדברי ר' יהודה הלוי: "הלא ירבעם וסיעתו קרובים היו לנו ... והם הלא הודו באלהי ישראל המוציאים ממצרים, כדרך שהאמינו בו גם עושי העגל במדבר" (כוזרי ד' יג, ועיין גם א' צז).

אירועי תיקונים של ירבעם

ויעש שני עגלי זהב

הרעיון ליצור עגל כביטוי למקום השראת השכינה אינו חדש, והוא מוכר כבר מתקופת המדבר, כשאהרן יצר את עגל הזהב. ירבעם גם ניסח את קריאתו לעם באופן שהזכיר את מעשי אהרן במדבר: הנה אלהיך ישראל, אשר העלוך מארץ מצרים (השווה לשמות ל"ב ד) [ירבעם גם קרא לבניו: נדב ואביה, כשםם של בני אהרן: נדב ואביהוא]. הצבת שני העגלים בגבולות ממלכת ישראל (דן - בגבול הצפוני, בית אל - בגבול הדרומי) מזכירה מקדשי גבול, שאפיינו תרבויות זרות בתקופת המקרא. מקדשים אלה, שהוצבו בגבולות הממלכה, סימלו את השמירה של האל על הממלכה ועל הקשר שלו עם ארצו.

ויעש את בית כמות

הכתוב איננו מפרש מהו אותו 'בית כמות' שעשה ירבעם, אך הופעה נוספת (ויחידה) של ביטוי זה שופכת אור על מעשי ירבעם. על העמים שהושיבו האשורים בשומרון, לאחר שהגלו את שבטי ישראל, נאמר: ויהיו עשירים גוי גוי אלהיו, ויניחו בבית הכמות... ויהיו יראים את ה', ויעשו להם מקצותם כהני כמות, ויהיו עשירים להם בבית הכמות. את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עבדים, כמשפט הגוים אשר הגלו אתם משם (מל"ב י"ז כט-לג). פסוקים אלה מלמדים על מעשיהם של היושבים בשומרון, ונזכרים בהם שניים מחטאי ירבעם: בניית בית הכמות ומינוי כוהנים מקצות העם. הדבר קשור, אפוא, לעבודת ה' המתבצעת שלא על פי הדרך המקובלת והראויה. מתיאור החג שנחוג בבית אל נראה עוד, שבית כמות הוא מקום המזבח המרכזי, בו נערכה עבודה ציבורית בהשתתפות ראשי העם, לצד העבודה שהתקיימה בבמות היחיד (ועיין במגילה פ"א מ"י).

אמנתו של ירבעם וזכרו

כדי להבין את מעשיו של ירבעם ואת התפשטותם ברחבי ממלכתו עלינו לזכור כמה נקודות:

הקמת המקדש בירושלים שינתה באופן מהותי את דרכי עבודת ה': "באו לירושלים נאסרו הבמות, ולא היה להם עוד היתר" (משנה זבחים פ"ד מ"ח). שינוי זה הקשה על כל אלה שהיו רגילים, שעבודת ה' והקרבת הקורבנות נעשים בקרבת מקום מגוריהם בבמות פרטיות וציבוריות. על הקושי שבשינוי תעיד העובדה, שגם לבני ממלכת יהודה, שהיו קרובים וסמוכים לבית המקדש בירושלים, היה קשה לעכל את השינוי, ולאורך כל התקופה נאמר גם על ממלכת יהודה: רק הבמות לא סרו.

עבור אנשי ממלכת ישראל חולל השינוי קושי גדול עוד יותר, בגלל המרחק הגדול (הגיאוגרפי והמדיני) מירושלים.

יש לזכור, שהמרכזיות של ירושלים כמרכז רוחני בלעדי נהגה כשלושים שנה בלבד, מאז שהסתיימה בניית המקדש בירושלים (ראה: ו' לו-לח). בשלב זה עדיין היה יכול ירבעם לטעון, שבלעדיותה של ירושלים הייתה מכשיר בידי מלכי יהודה לבסס את מלכותם, ועתה, לאחר ייסוד ממלכת ישראל העצמאית, יש לבטל בלעדיות זו ולחזור למצב הקודם.

ירבעם מלך על ישראל, לאחר שאחיה הנביא אמר לו את הדבר בשם ה' (י"א לא). דבר הנבואה היה ידוע ומפורסם, והיא נתנה למעשי ירבעם תוקף בעיני העם. גם הסיפור על הנביא מבית אל (י"ג) מלמד על תמיכת נביאים במעשי ירבעם.

כדי להקל על אנשי ישראל לקבל את השינויים שהציע, לא המציא ירבעם דברים חדשים לגמרי, אלא דבק במסורות ובדרכי פולחן עתיקות ועממיות, שהיו מוכרות לבני העם. התבוננות בפסוקים, כפי שהם כתובים בדף, מלמדת, שארבעה תיקונים ערך ירבעם.

ויזען פארן

ויעש	שני עגלי זהב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: רַב לָכֶם מַעֲלוֹת יְרוּשָׁלַיִם, הִנֵּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר הָעֵלֹךְ מֵאַרְצְ מִצְרַיִם. (כח)	וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: רַב לָכֶם מַעֲלוֹת יְרוּשָׁלַיִם, הִנֵּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר הָעֵלֹךְ מֵאַרְצְ מִצְרַיִם. (כח)
ויעש	וַיֵּשֶׁם אֶת הָאֶחָד בַּיּוֹם אֶל וְאֶת הָאֶחָד נָתַן בְּדָן. (כט)	וַיְהִי הַדְּבָר הַזֶּה לְחֹטְאָת, וַיִּלְכּוּ הָעַם לִפְנֵי הָאֶחָד עַד דָּן. (ל)

ויעש את בית פמות

ויעש כהנים מקצות העם, אשר לא היו מבני לוי. (לא)

ויעש	ירבעם חג בַּחֹדֶשׁ הַשְּׂמִינִי בַּחֲמֵשֶׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ, כָּחָג אֲשֶׁר בִּיהוּדָה.	ויעל על המזבח.	ויעל על המזבח אשר עשה בבית אל
ויעש	ויעש חג לבני ישראל	ויעל על המזבח אשר עשה בבית אל	
		בַּחֲמֵשֶׁה עָשָׂר יוֹם בַּחֹדֶשׁ הַשְּׂמִינִי בַּחֹדֶשׁ אֲשֶׁר בְּכָא מִלְּבוּ	
		ויעל על המזבח להקטיר. (לג)	
		וְהָנָה אִישׁ אֱלֹהִים כָּא מִיְהוּדָה בַּדְּבָר הַזֶּה... וַיִּרְבְּעֵם עַמְדַת עַל הַמִּזְבֵּחַ לְהַקְטִיר. (י"ג א) וַיִּקְרָא עַל הַמִּזְבֵּחַ... וַיֹּאמֶר... מִזְבֵּחַ מִזְבַּח כָּה אָמַר ה'... (ב)	

כן עשה בבית אל לזבח לעגלים אשר עשה והעמיד בבית אל את כהני הבמות אשר עשה. (לב)

ויעש כהנים מקצות העם

גם בעניין זה נהג ירבעם בהתאם לכיוון הכללי של תיקונו: כשם שאין צורך במקום מיוחד, שרק בו יכולה להתבצע עבודת ה', כך אין גם צורך בבני אדם מיוחדים, שרק הם מתאימים לביצוע העבודה. גם בעניין זה נשען ירבעם על דמות מן העבר, קורח, שטען: כי כל העדה כלם קדושים, ובתוקם ה'. ירבעם סבר, שאם יהפוך את העבודה לעממית יותר, ילך העם אחרי תיקונו ברצון, כפי שאכן היה.

ויעש ירבעם חג

החג מתואר בכתוב בלשון ארוכה ומסורבלת, הכוללת ומאחדת את כל החטאים שזכרו לפני כן. החג שתיקן ירבעם נחוג ברוב עם בבית אל, במקום בו עמד אחד העגלים, והעבודה בוצעה על ידי הכוהנים שהעמיד ירבעם מן העם על גבי המזבח הגדול שנבנה במקום. גם כאן יש לשים לב לשתי נקודות:

■ ירבעם לא המציא חג מחודש, דבר שהיה קשה להנחיל לעם, אלא שינה את מועדו של חג הסוכות, שהיה מוכר וידוע ונחוג גם ביהודה. ייתכן, ששינוי המועד היה מעוגן בעיבור השנה שלא כראוי, כפי שנהג חזקיהו (עיין דהיי"ב ל' י"ט ופסחים פ"ד מ"ט), וכתוצאה מכך נוצר פער קבוע בין חגי יהודה לחגי ישראל.

■ ירבעם בעצמו עלה על המזבח להקטיר, שהרי אם העבודה אינה קשורה לכוהנים אלא לכל בני העם, הרי שראש העם הוא שראוי להקריב את הקורבנות על גבי המזבח החשוב והמרכזי. ייתכן, שבעלייתו של ירבעם להקטיר על המזבח נחשף מניע נוסף בתיקונו: רצונו להיות מלך וכוהן גדול גם יחד. הכתוב מדגיש את המניע הזה שעמד מאחורי מעשי ירבעם, כשהוא חוזר 3 פעמים על המילים: **ויעל על המזבח להקטיר**. לאור זאת, מובן, מדוע בחר ה' לשלוח לירבעם נביא שבפיו נבואת חורבן דווקא אל האירוע בבית אל, ומדוע כוונו דברי הנבואה דווקא אל אל המזבח (כמודגש בטבלה).

הנבואה על מוכנן בית אל

בשעה שעלה ירבעם להקטיר על המזבח שבנה בבית אל, נשלח אליו איש אלהים מיהודה,¹ ובפיו נבואת החורבן על המזבח. ירבעם ניסה להפסיק את דבריו ופעולותיו של הנביא, וכשיבשה ידו, הוא נאלץ לבקש מן הנביא שיתפלל בעדו, והעצים בכך (בעל כורחו) את כוחו של הנביא ואת סמכותה וכוחה של הנבואה בעיני כל העם. הנביא הזקן מבית אל החזיר את איש האלהים לבית אל, אך בסופו של דבר, גם הוא כירבעם העניק חיזוק ותוקף לאות ולנבואה. מכאן, שהמסר העולה מן הסיפור איננו העתיד הצפוי למזבח ולבית אל בלבד. המסר הנוסף הוא, שאין אפשרות לפעול כנגד דבר ה', והמנסה לפעול נגדו, סופו שימצא עצמו מחזק ומבסס את הדברים אותם רצה להחליש ולבטל.² מסר זה מצוי בשלושת חלקי הסיפור, כמבואר להלן.

ביקש לפייס את איש האלהים, וקיווה לקבל בכך גושפנקה כלשהי למלכותו, שכזכור, הובטחה לו על ידי אחיה השילוני. אך אז התברר לו, שאל הנבואה התלווה אות נוסף. האות שקיבל איש האלהים מיהודה, היווה גם הוא התחלה של קיום הנבואה על המזבח ועל המרכז הרוחני שנבנה בבית אל. בנוהג שבעולם, אדם שמגיע בהליכתו למקום יישוב, עורך בו הפסקה לאכילה, לשתייה, למנוחה ולהתרענות. האיסור לאכול ולשתות בבית אל מבטא התעלמות מן המקום, כאילו שאינו קיים. גם האיסור לשוב בדרך בה בא, מבטא את הדבר: אדם יוצא לדרך, ומשהגיע ליעדו - הוא ממלא את חפצו וחוזר באותה דרך. אם בית אל כבר איננה קיימת, הרי מי שהגיע אליה, בעצם לא בא למקום קיים, ואם כך - אין לו שום סיבה לשוב.

חלק זה של הסיפור מסתיים בקיומו של האות ובעזיבתו של איש האלהים את בית אל בדרך אחרת מבלי לאכול ולשתות, כפי שנצטווה, כשהוא משבית את שמחת ירבעם ביום חגו.

חלק ג' - בישול האות (א-ט)

כשמע הנביא מבית אל את שהתרחש בעירו, הוא הבין מיד את חשיבותו של קיום האות באשר לעתיד הנבואה ולהתגשמותה. זו הסיבה, שהוא מיקד את מאמציו בהחזרת איש האלהים ובהפרת האות. הוא השיב במרמה את הנביא מיהודה, וגרם לו לאכול ולשתות במקום. הוא ידע שצפוי לאיש האלהים מיהודה עונש מאת ה' על הפרת האות (ואולי גם לו על שרימה את איש האלהים), אך הוא היה מרוכז בתוכניתו לסכל את קיום דבר ה'. בניגוד לסיום החלק הראשון של הסיפור, מסתיים חלק זה, כאשר מחשבת הנביא מבית אל התממשה, וקיום הנבואה נראה מוטל בספק.

2. כך אירע לפרעה ולחירוטמו (שמות ז'): הצלחתם להפוך גם את מוטות לתניינים, ולהקטין בכך את הרושם של המופת שעשה משה, הביאה לחיזוק המופת, כשטמה אהרן בלע את מוטות. כך אירע גם לתניני בן עוזר (ירמיהו כ"ח), ששבר את המוטות שעשה ירמיהו בדבר ה', וביקש להחליש על ידי כך את תוקף דבריו. אך ירמיהו חזר עם עול של ברזל, שביטא באופן חריף יותר את דבריו.

אח נבואי ומימנו

כבר קבע הרמב"ן (בראשית י"ב ו'): יודע, כי כל גזירת עירין, כאשר תצא מכוח גזרה אל פועל דמיון, תהיה הגזרה מתקיימת על כל פנים... ולכן יעשו הנביאים מעשה בנבואות. נבואה אליה מתלווה אות שוב איננה דיבור בלבד. האות הנבואי מהווה התחלה של קיום הנבואה, והוא מעיד, שהנבואה עתידה להתקיים. מכאן נובע המאמץ הגדול שעשו ירבעם והנביא מבית אל כדי להפריע למעשים שהתלוו לדברי איש האלהים. ירבעם סבר, שאם יצליח למנוע את קריעת המזבח, ייפתח פתח לביטול הנבואה החמורה שנאמרה על המזבח. הנביא הזקן סבר, שאם יבטל את האות, וישיב את איש האלהים לאכול ולשתות בבית אל, ייפתח פתח לביטול מה שנגזר על בית אל ועל מלכותו של ירבעם. הבנה זו וריבוי האותות והמעשים הנבואיים בסיפור שופכים אור חדש על האירועים המתוארים בפרקנו.

חלק ראשון - איש האלהים מוח ירבעם (א-י)

בחלק זה ביצע איש האלהים את שליחותו, והביא את דבר ה' אודות המזבח אל ירבעם. אל דברי הנבואה, נתלו שלושה מעשים נבואיים:

- קריעת המזבח ושפיכת הדשן - מעשה זה תוכנן להיעשות בפומבי, כדי להמחיש את העתיד לקרות למזבח בעתיד, וכדי להגדיל את הרושם של הנבואה על כל הצופים שמסביב.
- ייבוש ידו של ירבעם - מעשה זה נעשה בפומבי, אך הוא לא תוכנן מראש, והוא בא בתגובה למעשיו של ירבעם.
- הליכה בדרך אחרת והימנעות מאכילה ושתייה בבית אל - אות זה תוכנן מראש, אך ייתכן שלא היה מתפרסם לולי פנייתו של ירבעם אל איש האלהים לסור אל ביתו. ירבעם

1. דווקא מיהודה, אולי כדי לומר לו, שהשכינה שורה ביהודה ולא בישראל, ומלכותו על שבטי ישראל לא נועדה לקחת את הבכורה מירושלים. הגמרא מספרת, "שתמשו הקדוש ברוך הוא לירבעם בגדו, ואמר לו: חזור בך, ואני ואתה וכן ישי נטייל בנן עדן, אמר לו: מי בראש! - בן ישי בראש. - או הכי לא בעינא! [=אם כך - אינני רוצה]. (סנהדרין ק"ב ע"א)

פרק י"ג

חלק שלישי -

האות החמישה וקיומו (כ-כז)

כשמסר הנביא מבית אל לאיש האלהים מיהודה על העונש הצפוי לו בשל הפרת האות: לא תבוא נבלתך אל קבר אבותיך (כב), הוא לא שיער, שמותו של איש האלהים יהפוך לאות מחודש, שיביא אותו בעצמו להכריו, שהנבואה תתגשם. מן הקיום המייד ומהיוחד של דברי הנבואה על גורלו של איש האלהים מיהודה: וְתִהְיֶינָה נְבִלְתוֹ מְשֻׁלֶּכֶת בַּדֶּרֶךְ, וְהַחֲמֹר עִמָּד אֲצֵלָה, וְהָאֵרִיָּה עִמָּד אֲצֵל הַנְּבִלָה (כד), הסיק הנביא מבית אל, שמותו של איש האלהים הפך להיות מופת על קיום דברי הנבואה, והכריו: כִּי הִיא יְהִיָּה הַדָּבָר, אֲשֶׁר קָרָא בְּדַבְרֵי ה' עַל הַמְּצֹפֵה אֲשֶׁר בְּבֵית אֵל (לב).

המהפך שחל בתוקפה של הנבואה במהלך החלק השני והשלישי של הסיפור, מודגש בהקבלות שבין החלקים, כמוצג בטבלה. כאמור, המהפך שחל אצל הנביא מבית אל מצטרף ללקח שלמד ירבעם, ועיקרו: אין חקמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' (משלי כ"א ל)

הערה: אנו מניחים, שהנביא מבית אל היה מוכר כנביא אמת, אלא שחומרת הנבואה שנאמרה על ידי איש האלהים, הביאה אותו בפעם הזאת לנסות ולפעול כנגדה, תוך שהוא מרמה את איש האלהים. כשהתברר לו שפעולתו לא צלחה, הוא שב ואמר את הדברים הראויים, וחזיק את הנבואה של איש האלהים.

חלק שני - הנביא מבית אל מנסה להחליש את הנבואה על יצי ביטול האות

לא תאכל לחם ולא תשתה מים ולא תשוב בדרך אשר הלכת... וילך בדרך אחר, ולא שב בדרך אשר בא בה אל בית אל. (ז-י)

מסיבת האות וביטול

ויבוא בנו ויספר לו... ויאמר אל בניו: חבשו לי החמור, ויחבשו לו החמור וירכב עליו. (יא-יג)

יציאת הנביא מבית אל לקראת איש האלופים

וישב אתו, ויאכל לחם בביתו, וישת מים. (יד-כ)

השבת איש האלופים על יצי הנביא

האות הנבואי מופר.

חלק שלישי - הנביא מבית אל מחזק את הנבואה על יצי האות החמישה

יען כי מרית פי ה'... לא תבוא נבלתך אל קבר אבותיך. (כא-כד) וילך, וימצאהו אריה בדרך וימיתהו, ותהי נבלתו משלכת בדרך.

ויבאו וידברו בעיר... וידבר אל בניו לאמר: חבשו לי את החמור, ויחבשו. וילך... (כה-כז)

וישא הנביא את נבלת איש האלהים, וינחהו אל החמור, וישיבהו. ויבא אל עיר הנביא הזקן לספד ולקברו. (כח-לב)

האות הנבואי מחוזק במעשי הנביא ובבקשתו להיקבר לצד איש האלהים.

פרק י"ג

מלכות רחבעם

רחבעם נולד לקראת סוף ימי מלכות דוד (שהרי בן 41 היה במולכו, ושלמה מלך 40 שנה), ורוב שנות חייו עברו עליו בצל מלכותו היציבה והמרשימה של אביו. בניגוד לציפיות, הוא מצא את עצמו שולט על ממלכה מצומצמת בשטחה, כשרוב שבטי ישראל לא נכללו בה. יהודה הייתה מאוימת על ידי עמים שכנים, ואיבדה במהירות את נכסיה ואת מעמדה הכלכלי. רחבעם היה צריך להסתגל למצב החדש, ועם עלותו לשלטון נקט בפעולות שנבעו ממנו. התרשים מציג את האירועים המרכזיים שאירעו בראשית מלכות רחבעם, ועל החשובים שבהם נעמוד בדף זה.

הַדָּבָר הַזֶּה (י"ב כד). רחבעם ציית לדברי הנביא, למרות היתרון הטקטי הברור שהיה ביציאה מהירה למלחמה. צייתנות זו של רחבעם מעידה על מעלתו, והיא בולטת לטובה בהשוואה למלכים רבים, שסירבו במצבים דומים לקבל את הדרכת הנבואה.

פסוקים י"ב, י"ד כא-כב

בספר דברי הימים ב' (י"א) מסופר על מעשיו של רחבעם בשלבים הראשונים של מלכותו:

1. ביצור הממלכה (ה-יב) - בראשית מלכותו בנה רחבעם ערי מבצר בגבולות הממלכה. בהתאם למצב, הביצורים היו בגבולות מצומצמים, והם הוקמו בעיקר בדרום הר חברון ובשפלת יהודה. רחבעם הכיר בפער העצום בין גבולות ממלכת אביו לאלה שלו ובמגבלות הכוח שהיה בידי, והתרכז בהגנה על מרכז ממלכתו.

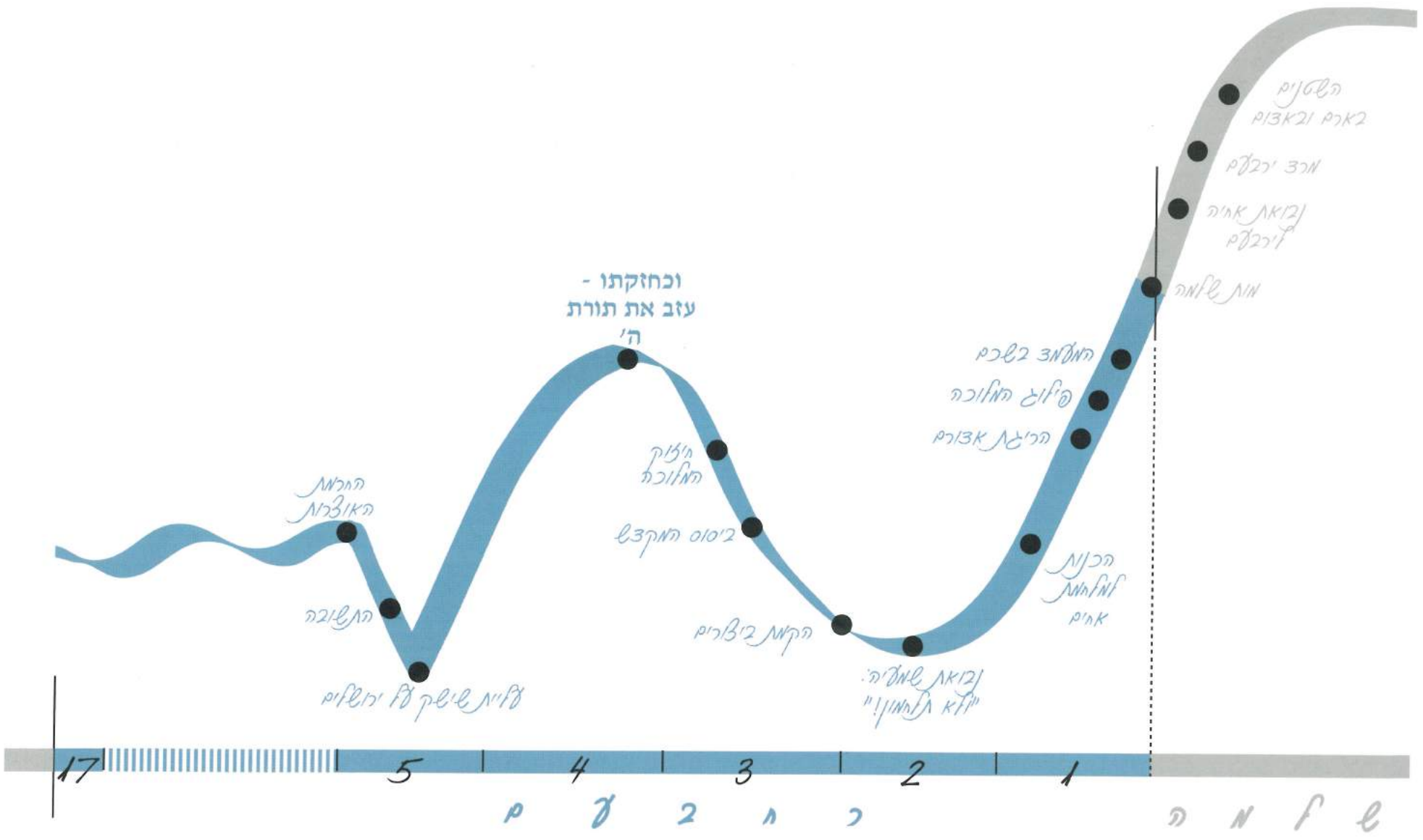
2. חיזוק בית המלוכה (יח-כג) - רחבעם קבע עוד בחייו את אביה בן מעכה להיות ממשיכו, ואת יתר בניו פיזר בערים שונות בממלכה, כדי למנוע מרידות העלולות לבוא כתוצאה מכישלונו בשכם ומפילוג המלוכה. צעדים אלה נבעו מהבנת הצורך לחזק את בית המלך דווקא בעת משבר וחולשה.

3. שאיפה לאיחוד מחדש של עם ישראל - אף שעניין זה לא נזכר בפירוט בכתוב, הוא עולה מבין השיטין. ברשימת הערים שביצר רחבעם לא נזכרו ערים בצפון ממלכת יהודה, ועובדה זו משקפת, כנראה, חוסר השלמה עם פילוג הממלכה. הדבר מתבטא גם בכתוב: **ומלחמה היתה בין רחבעם ובין ירבעם כל הימים** (י"ד ט). נראה, שאף שבתחילה חזר בו רחבעם מן הכוונה להילחם בירבעם (בעקבות דברי שמעיה הנביא), הרי שבהמשך הוא שב וניסה להילחם בו, ולאחד מחדש את כל שבטי ישראל לממלכה אחת.

המלך רחבעם ונביאיו

וַיִּשְׁכַּב שְׁלֹמֹה עִם אֲבֹתָיו ... וַיִּמְלֹךְ רַחֲבֵעַם בְּנוֹ תַחְתָּיו (י"א מג). לאחר פסוק זה היינו מצפים למצוא, כמקובל בספר מלכים, את סיפור מלכותו של רחבעם, אך במקום זאת נאמר: **וַיִּלֶךְ רַחֲבֵעַם שְׁכֵם, כִּי שְׁכֵם בָּא כָּל יִשְׂרָאֵל לְהַמְלִיךְ אֹתוֹ**. התוצאה הישירה של אותו מעמד בשכם הייתה פילוג המלוכה. מסתבר, שרחבעם הבין, שהמלכתו על כל שבטי ישראל איננה דבר מובן מאליה, ועליו להידבר עם נציגי העם על המשך מלכותו. רחבעם לא זימן את נציגי השבטים לירושלים, בירת יהודה, אלא נאלץ לצאת לשכם, בירת אפרים, והדבר מעיד על חולשתו מול המערערים על מנהיגותו. מהדרישות שהוצגו לפניו: **הַקֵּל מַעֲבַדַּת אֲבֹתֶיךָ הַקָּשָׁה וּמַעֲלוֹ הַקָּבֵד, אֲשֶׁר נָתַן עֲלֵינוּ, וְנַעֲבֹדְךָ**, עולה, שבאותה עת לא פנו שבטי ישראל לפילוג בכל תנאי, והם היו מוכנים להמשיך במתכונת המאוחדת.

רחבעם בחר לא להיענות לבקשות העם, והביא על עצמו ועל ממלכתו את הפילוג. לכאורה, ההחלטה נבעה מקוצר ראות של רחבעם, והיה בה כדי להצביע על כישוריו כמנהיג. מנגד, הפעולות בהן נקט בתחילת מלכותו מעידות על יכולת ומנהיגות, כמפורט להלן. פסוק אחד בפרק שופך אור על ההחלטה לקבל את עצת היילדים: **וְלֹא שָׁמַע הַמֶּלֶךְ אֶל הָעָם, כִּי הִיְתָה סִבָּה מֵעַם ה' לְמַעַן הָקִים אֶת דְּבָרוֹ, אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' בְּיַד אֲחִיָּה הַשִּׁילֹנִי אֵל יִרְבֵּעַם בֶּן נֶבֶט**. פסוק זה מלמדנו, שאכן היה משהו בלתי סביר בהחלטתו של רחבעם לדחות את עצת הזקנים, אך ההשגחה העליונה היא שסובבה את הדברים. הצורך של ה' "להתערב" בהחלטותיו של רחבעם, ואולי לשלול ממנו את בחירתו - מעיד על שיקול הדעת הראוי של רחבעם. בעקבות הפילוג גייס רחבעם את צבאו כדי לצאת להילחם בממלכת ישראל הצעירה (שטרם הספיקה להתארגן כראוי לקראת מלחמה), אך ההכנות למלחמה הופסקו בעקבות דברי שמעיה הנביא: **לֹא תַעֲלוּ וְלֹא תִלַּחֲמוּ עִם אֲחֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שׁוּבוּ אִישׁ לְבֵיתוֹ, כִּי מֵאִתִּי נָהְיָה**

4. חיזוק עבודת המקדש (יג-יז) - בראשית מלכות רחבעם באו ליהודה כוהנים ולוויים מממלכת ישראל, לאחר שירבעם העמיד כוהנים שאינם משבט לוי. אל הכוהנים והלוויים התלוו אנשים שלא חפצו בתיקוניו של ירבעם, ושאלו להמשיך בדרך של דוד ושלמה. על הבאים נאמר: ויחזקו את מלכות יהודה, ויאמצו את רחבעם בן שלמה. צעד זה, אף שלא נעשה ביוזמת רחבעם, תרם לחיזוק המקדש ולמורל של אנשי יהודה לאחר הפילוג.

הטא"ו פל כחב"ט

בהמשך לפעולות הקודמות מתאר הכתוב את חטאיו של רחבעם: במות, מצבות, אשרים, קדש, ובסיכום: עשו ככל התועבת הגוים (י"ד כב-כג). ספר דברי הימים קושר את הפעולות שתוארו לעיל לחטאים: ויהי כהקין מלכות רחבעם וכחזקתו, עזב את תורת ה' וכל ישראל עמו. אף שממלכתו של רחבעם ספגה מכה קשה והצטמקה מאד במשך זמן קצר, הרי שסימנים של יציבות ושל חוסן הביאו אותו לחטוא ולסור מדרך הישר. מתברר, שהכוח הרב שבידי המלך ותרבות השלטון המלוכני שרווחה באותה עת היוו מכשול בפני המלך, שחייב היה לדעת, שכל הכוח והעוצמה - של ה' הם, ומידיו ניתנו לו. ואם כך רחבעם - קל וחומר מלכים אחרים, שהיו גדולים וחזקים ממנו. יחיד ומיוחד בעיניו זה היה דוד המלך, ועל כן מרבה הכתוב להביאו לאורך כל ספר מלכים כדוגמה למי שנהג כראוי, למרות גדולתו ועוצמתו. אם עולה מן המקרא הסתייגות מן המלוכה - זו הסיבה: קיימת סתירה פנימית בין מלכות אדם ומלכות שמים, והיכולת להיות מלך ולהישאר כפוף למלכות שמים הינה כמעט בלתי אפשרית.

פל"ד דון

על מסע שישק מסופר לנו בשלושה מקומות, שניים במקרא ואחד חיצוני, והם חושפים בפנינו את האירוע במעגלים הולכים ומתרחבים.

1. בספר מלכים מסופר, שבשנה החמישית לרחבעם עלה שישק על ירושלים, ורוקן אותה מאוצרותיה: ויקח את אוצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך, ואת הכל לקח (י"ד כו). מסע שישק היה, אפוא, חלק מן הירידה הגדולה מממלכת שלמה הרחבה והמעתיקה לממלכת רחבעם הקטנה והמרוששת. רחבעם נאלץ לתת לשישק את מגיני הזהב שעשה שלמה, שהיו סמל לעושרה של ירושלים, ותחתם עשה מגיני נחושת. מגינים אלה לא הוצגו בפומבי, והיו תזכורת מכאיבה ובולטת להידרדרות הממלכה.

2. ספר דברי הימים (בי י"ב) מספר גם הוא על מסע שישק, אך הוא קושר אותו במפורש

לחטאי רחבעם והעם. על פי המסופר שם, הסכנה שריחפה על ירושלים הייתה גדולה עוד יותר, כעולה מדברי שמעיה הנביא: אתם עזבתם אתי, ואף אני עזבתי אתכם ביד שישק (ה). רק התשובה שעשו רחבעם ובני העם ברגע האחרון וכניעתם בפני ה', הסירו מעל ראשם את הגזרה, ושישק הסתפק בלקיחת אוצרות ירושלים. בעקבות השינוי אמר שמעיה בשם ה': לא אשחיתם... כי יהיו לו לעבדים, וידעו עבודתי ועבודת ממלכות הארצות (ו-ח). נבואה זו (ורבות הדומות לה) עתידה להישמע פעמים רבות באוזני העם והמלכים. ה' נתן לישראל את הארץ, והם יכולים לישוב בה לבטח ולקיים בה את ייעודם: להיות ממלכת כוהנים וגוי קדוש, ומציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. אם יפנו המלך והעם עורף להי' ולתורתו, יהיו נתונים לשעבוד של עמים אחרים. אם ירצו לפרוק עול זרים - פתוחה בפניהם הדרך: לשוב אל ה' ואל התורה.

3. מקור נוסף ששופך אור על מסע שישק נתגלה בכתובת עתיקה בכרנכ שבמצרים. הכתובת מתארת בהרחבה את המסע, ואת הערים אותן כבש שישק במסעו. על פי הכתובת, נערך מסעו של שישק ברובו בתחום ממלכת ישראל, וירושלים איננה נזכרת בין הערים אותן כבש (בכתובת נזכרו גם ערים בודדות בדרום ממלכת יהודה, אך לא באזור ירושלים). נציין בהקשר זה שתי נקודות:

■ במהלך העיקרי מתאים המסופר במקרא למסופר בכתובת: ירושלים לא נכבשה, ושישק לא בא בשעריה (לו נכנס שישק לירושלים, הוא לא היה נמנע מלספר על כך). מסתבר, שכניעתו של רחבעם והממון והרכוש הרב שנתן לשישק, סייעו לו להינצל מגורל קשה יותר. ספר דברי הימים מגלה לנו, ששישק לא נכנס לירושלים בעקבות כניעת רחבעם ובני העם לה'.

■ מן הכתובת עולה, שמסע שישק לא כוון דווקא אל ירושלים, אלא אל ערי ממלכת ישראל של ירבעם (ממצא נוסף מימי שישק, שנמצא במגידו, מבסס עובדה זו). כדי ליישב את ה'סתירה' עלינו לחזור ולשנן עיקרון חשוב בלימוד המקרא ובהתבוננות נכונה בהיסטוריה. האירועים הקשורים להשגחת ה' על עם ישראל, אינם מתבלטים תמיד במציאות. לעיתים מסובב ה' את האירועים באופן טבעי ואנושי, גם כשבתוכם מקופלת השגחה מיוחדת של ה'. כך גם בנידון דידן. יש להניח, שלשישק היו סיבות טובות לצאת למסע באזור, סיבות שהיו קשורות לענייני הממלכה המצרית וליחסיה עם שכנותיה. אך המקרא רוצה שנדע, שהמסע היה קשור גם למצב הרוחני של העם, ולולי החטאים של רחבעם ובני דורו, ייתכן, שמסע שישק לא היה מתקיים, ואם היה מתקיים, לא היה פוגע בירושלים באופן חמור כל כך. התיאור החלקי של המקרא מתייחס רק לאותם חלקים במסע שהיו קשורים בגורמים רוחניים עליהם מדובר בכתוב (ובמקרה שלנו - חטאי רחבעם). אין זה אומר, שלא היו במסע חלקים נוספים, שנבעו ממניעים שונים של שישק, שבעטיים יצא למסעו.

פרקים י"ב, י"ד כא-כב

מלכות אסא

אסא היה המלך השלישי של יהודה לאחר הפילוג, ועלה למלוכה 20 שנה אחרי מות אבי סבו, שלמה. הוא מלך 41 שנים, ומלכותו הייתה מן הארוכות שבספר מלכים. במהלך מלכותו התרחשו בישראל זעזועים ותהפוכות רבות: שנתיים לאחר עלייתו לשלטון חוסל בית ירבעם בידי בעשא, וכעבור עשרים ושש שנים חוסל גם בית בעשא בידי זמרי. מאבקי השלטון בממלכת ישראל נמשכו עוד מספר שנים, עד שעמרי התבסס בשלטון. מלכות אסא נמשכה גם בארבע השנים הראשונות של אחאב בן עמרי. על רקע אי היציבות בישראל בולטת הרציפות והיציבות של המלוכה ביהודה. התרשים מתאר את התהליכים שעברו על אסא ועל ממלכת יהודה, על פי המסופר בספר מלכים, ובעיקר בדברי הימים.

הרקע הלאומי והחוקי למלכות אסא

בשנים הראשונות לאחר הפילוג חשב רחבעם, סבו של אסא, שניתן יהיה לסובב את הגלגל לאחור ולחזור לימי הממלכה המאוחדת, אך לקראת סוף מלכותו היה ברור לו ולאנשיו, שהפילוג הוא עובדה מוגמרת.

לאחר מות רחבעם זכה אביה בנו להישג צבאי מול ירבעם, וגבולה הצפוני של ממלכת יהודה הורחב על חשבון ממלכת ישראל (דהיי"ב י"ג טו-כ). הניצחון הושג לאחר נאומו המרגש של אביה בהר צמרים (שם ד-יב), בו תקף את דרכו הרוחנית של ירבעם, שהתנתק מבית ה' ומירושלים ועזב את דרך עבודת ה' שהייתה נהוגה על פי מצוות התורה. הכתוב מדגיש, שעמדתו זו של אביה היא שהביאה לו את הישגו: **וַיֹּאמְרוּ בְנֵי יְהוּדָה, כִּי נִשְׁעַנּוּ עַל ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ**¹. זו הייתה האווירה ביהודה בעת עלייתו של אסא לשלטון.

אליהו אסא - שנים ראשונות

בשנות מלכותו הראשונות המשיך אסא את הקו של אביו. ספר מלכים אינו מתאר שנים אלה, כנראה בגלל סופו של אסא, שבייש את תחילתו, אך בספר דברי הימים מתוארות שנים אלה באריכות, כמפורט בתרשים. הניצחון על זרח הכושי וחילותיו הביא את אסא להתחזקות נוספת ולהתקרבות לה' ולתורה, כשנבואות עזריה בן עודד סייעו ועודדו את המלך והעם להתמיד בדרכם. בשלב זה העז אסא לחולל שינוי גם בבית המלוכה, כשסילק את מעכה ממעמדה הרם כגיבירה², בגלל מעשיה הרעים³. אסא נקט יד קשה כלפי אלה שלא אימצו את דרכו: **וְכָל אֲשֶׁר לֹא יִדְרֹשׁ לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל - יוֹמַת** (ט"ו יג). בתיאורים שבספר דברי הימים שזורים פסוקים רבים³, שעוסקים בקשר שבין הביטחון בה' והאמונה בו לבין ההצלחה בתחום המדיני והצבאי.

אליהו אסא - החלומה בלילה

על רקע פעילותו של אסא בחמש עשרה השנים הראשונות של מלכותו (בשנה החמש עשרה התקיים מעמד השבועה והברית בירושלים - דהיי"ב ט"ו י), מאכזבת מאוד הדרך בה הלך במלחמתו עם בעשא מלך ישראל, והצעדים שנקט כלפי העם והנביא בעקבותיה. מלך שקרא לביטחון מוחלט בה', ושה' נענה לו בכל עת, היה אמור לפעול באותו אופן גם מול צבאו של בעשא, שאיים לשוב ולהשתלט על אזור בית אל, לדחוק את ממלכת יהודה דרומה, ולמחוק בכך את הישגי אביה⁴. במקום להתפלל לה' ולסמוך על עזרתו, כפי שעשה לפני המלחמה בזרח הכושי, השליך אסא את יהבו על תכסיס פוליטי, ופנה לקבלת עזרה מבן הדד מלך ארם. את האכזבה הגדולה מדרכו של אסא מבטאים דברי חנני הרואה (דהיי"ב ט"ז ז-ט). מלבד עצם הפנייה אל בן הדד ולא אל ה', ניתן לציין עוד מספר גורמים שמאירים באור שלילי את דרכו של אסא:

- אסא גייס אל מול מלך ישראל את מלך ארם, שהיה יריב ואויב לישראל וליהודה במשך שנים, ועוד יוסיף להציק לישראל בעתיד.
- במקום להתפלל אל ה' דרך המקדש (עיין מל"א ח' לג-מ) שלח אסא את אוצרות בית ה' אל מלך ארם, וחילל בכך את הקודש.
- בתיאור פנייתו של אסא אל מלך ארם משתמש ספר מלכים במילה 'שוחד', והיא מביעה הסתייגות עקרונית מן המעשה ללא קשר לעברו של אסא ולהצלחותיו. המילה שוחד מופיעה גם אצל אחז (מל"ב ט"ז ח), ששלח כסף וזהב אל מלך אשור, כדי שיפעל נגד ארם וישראל שעלו עליו. נראה, שישנה חומרה יתרה בפנייה יזומה אל מלך זר, ובהזמנתו לבוא ולהתערב בארץ (ועיין ברמב"ן בתחילת פרשת וישלח).

3. ראה: דהיי"ב י"ד ג, ה, ו, י"ג, ט"ז ב, ד, ז, ט, יב, טו.
4. לאזור בו התנהלו הקרבות הייתה חשיבות מרובה, בשל השליטה שהוא מקנה, למי שאוחז בו על הדרך המובילה מהרי בית אל לשפלה.

1. העובדה שה' היה בעזרם בולטת במיוחד על רקע יתרונו של ירבעם עם פתיחת המלחמה, כשצבאו תקף את אביה מפנים ומאחור.
2. מסתבר, שאסא היה צעיר בעלותו לשלטון, שהרי חלפו רק 20 שנה ממותו של שלמה, שהיה אבי סבו, ושלוש שנים ממות סבו, רחבעם, בגיל 61. במצב זה, השפעתם של גורמי שלטון בעלי ותק ומעמד כמו מעכה יכולה להיות גדולה. אולי בשל כך היה צורך לחדש את מוזנח ה', כאמור בדהיי"ב ט"ו ח, ולכרות ברית מחודשת עם ה'.

במשלנו עם ארץ ארם ואלא ושלנו עם ארץ ארם

הברית עם ה' וברית עם בני עזריה בן עוזר

עליית בעשא על יהודה ועריכת מצור

ויעל בעשא מלך ישראל על יהודה, לבלתי תת יצא ונבא לאסא מלך יהודה:

הברית עם בן הדד

- בקשת אסא מבו הדד והצעת שוחד
- הכאת צפון ישראל בידי בן הדד
- הסרת מצור בעשא מיהודה
- בניית גבע ומצפה בידי אסא

נבואת חנני

- ובהשענו על ה' מנחם בידו.
- כי ה' עיניו משטטות להחזיק עמך לבבך שלום
- אליו נסבולת על זאת, כי מעתה יש עמך מלחמות.

תגובת אסא וסופו

- כליאת חנני
- רציצת בני העם
- מחלת רגלי אסא
- ודרישתו בדופאים

נבואת עזריה בן עוזר

- ה' עמכם בהיותכם עמו, ואם תדרשוהו ימצא לכם, ואם תעזבוהו יעזב אתכם.
- ואתם חזקו ואל ירפו ידיכם, כי יש שכל לפעלתכם.

בניית וניצמה מדינית וצבאית

- בניית ערי מבצר והקמת צבא
- הניצחון על גורו הרומעי
- הכאת הפלשתים וסביבתם
- לקיחת שכל רב לנידשלים

ט"ו ח-טז

ט"ז א

ט"ו יז

ט"ו יח-כב

ט"ו יג-ט

ט"ז יג-יד

ט"ז יא-יב

מלכים דהיי"ב

דהיי"ב מלכים

מִלְכּוּת אֲסָא

בספר דברי הימים (ט"ז א) נאמר, שהמלחמה בין אסא לבעשא הייתה בשנה השלושים ושש למלכות אסא. דבר זה איננו אפשרי, שהרי אחאב בן עמרי עלה למלוכה בשנה השלושים ושמונה לאסא (ט"ז כט), ואם כך, הרי שבשנה השלושים ושש לאסא כבר היה עמרי לקראת סיום מלכותו. חז"ל (סדר עולם רבה ט"ו) ענו על שאלה זו:

"כנגד שלושים ושש שנה שנתחתן שלמה את בת פרעה, שנשאה בשנה הרביעית למולכו, וכנגדן נגזרה גזירה על מלכות בית דוד ליחלק. וראויה הייתה המלוכה לחזור בימי אסא, בשנת שש עשרה למולכו, אלא שקלקל לשלוח שוחד למלך ארם, ולא סמך על הקב"ה, והוא שנאמר בדברי הימים: 'בשנת שלשים ושש למלכות אסא בנה בעשא את הרמה', ואי אפשר, שהרי אסא קבר את בעשא בשנת כ"ו למלכותו! אלא ט"ז שנה שלו (16 לאסא) הוא קורא שלשים ושש, שהן סוף שלושים ושש לחלוקת המלכות". (רש"י מל"א י"א לט) על פי המדרש, קלקלו של אסא חורג מעבר לאירוע עצמו, ובעקבותיו נמנע האיחוד המתוכנן של כל שבטי ישראל, והוא יתקיים רק לעתיד לבוא (עיין רד"ק מלכים שם). דברי חז"ל מאירים כמה נקודות נוספות:

■ כאמור לעיל, בתיאור ימי אסא בדברי הימים שזורים ביטויים רבים על האמונה של אסא בה' ועל הסיוע המיוחד לו זכו הוא והעם מאת ה'. ביטויים אלה מתאימים במיוחד למי שהכין את הקרקע לכינון מחודש של הממלכה המאוחדת ולריכוז כל העם סביב המקדש בירושלים.

■ נאמר בפסיקתא (פכ"ג): כל השביעין חביבין... בארצות השביעית חביבה... בדורות השביעי חביב... באבות השביעי חביב... במלכות השביעי חביב: שאול, איש בושתי, דוד, שלמה, רחבעם, אביה, אסא. על פי דברינו, קשורה חביבות זו של אסא ליעוד המיוחד של השבת המלכות כולה לבית דוד.

■ דברי חז"ל מבהירים לנו את גודל האכזבה ממעשיו של אסא, ואולי זו הסיבה ששמו איננו מכיל רכיב של שם ה', שנמצא בשם של רוב מלכי יהודה (למעט: רחבעם, אחז, מנשה ואמון!).

■ הרמב"ן בפירושו לתורה (בראשית ב' ג) אומר, שכל אחד מששת ימי הבריאה מקביל לאלף שנות היסטוריה. היום הרביעי, יום בריאת המאורות, מקביל לאלף הרביעי: "והיום הרביעי נבראו בו המאורות... ויומו באלף הרביעי החל, כאשר נבנה הבית הראשון, ע"ב שנה אחרי בניינו". השנה השבעים ושתיים אחרי תחילת בניין בית המקדש (בשנה הרביעית למלכות שלמה) היא השנה השש עשרה לאסא, והיא השנה השלושים ושש לפילוג המלוכה. ויש בדבר רמז לחשיבותה של שנה זו.

■ במקום לשנות את דרכו בעקבות תוכחת הנביא, כעס אסא על חנני, ונתן אותו בבית המהפכת (דהיי"ב ט"ז י).

כדי לעמוד על השינוי שחל באסא מדגיש ספר דברי הימים: **וְגַם בְּחַלְיוֹ לֹא דָרַשׁ אֶת ה', כִּי בְרַפְאִים (ט"ז יב).**

מה הביא את אסא לפעול כפי שפעל ולהקדיח את תבשילו? כיצד נפל מלך כמוהו, שהלך בדרך ישרה, ופעל כראוי במצבי מצוקה קודמים לפנות אל בן הדד ולא אל ה'? ניתן להעלות כמה כיוונים להסבר:

■ פילוג המלוכה, שנעשה ביוזמת ממלכת ישראל לפני 36 שנים, הותיר בידי מלכי יהודה נתח קטן מן העם ומן הארץ, והיווה פגיעה קשה ועלבון צורב ליהודה. הרצון ללמד את ממלכת ישראל לקח ולגרום לה לקבל מכה אנושה הוא שהניע את אסא לפעול כפי שפעל.

■ בימי אסא חוסל בית ירבעם, שהיה גורם מרכזי בפילוג המלוכה, והדבר עורר תקווה ביהודה, שזהו סופו של הפילוג, ובקרוב יהיה ניתן להחזיר עטרה למקומה.⁵ מעשיו ומדיניותו של בעשא העידו על כוונתו להמשיך בדרך קודמיו, ומכאן התסכול הגדול של אסא. יש לציין, שדווקא מעשהו הקיצוני של אסא קיבע את פילוג המלוכה, והפך אותו לעובדה מוצקה, כאשר מצפון לממלכת יהודה התייצבה ארם במקום ממלכת ישראל.

■ יש לזכור, שאסא לא היה המלך היחיד שינפלי מבחינה רוחנית, בעקבות ההצלחה שהאירה לו פנים (וכבר הערנו על כך בדיון על רחבעם). הסמכויות של המלך בעולם העתיק היו בלתי מוגבלות, והפיתוי לחרוג מן המותר ולסטות מן הדרך היו, כנראה, גדולות מאוד.

5. רמז לאיחוד מחודש נזכר בפירוט הבאים למעמד הברית והשבויה במקדש: ויקבץ את כל יהודה ובנימן, והגרים עמם מאפרים ומנשה ומשמעון, כי נפלו עליו מישראל לרב בראתם כי ה' אלהיו עמו (דהיי"ב ט"ו ט).

מלכות יהושפט

יהושפט בן אסא מלך על יהודה 25 שנים, וברוב שנות מלכותו מלך בישראל אחאב, שהפך לגורם משמעותי באזור (בעיקר, לאחר שגבר על מלך ארם).¹ יהושפט אימץ לעצמו את הדרך הטובה בה הלך אסא, בראשית מלכותו, אך סבר, שראוי לחבור אל אחאב, ובכך להשיב את הממלכה (הכמעט) מאוחדת למעמדה הראוי. על הכרעה זו ספג יהושפט תוכחה מן הנביא, אך הוא שמע ממנו גם דברי חיזוק על פעולותיו הנכונות בביעור העבודה הזרה ובעבודת ה' (דהיי"ב י"ט ב-ג). בניגוד לאביו, הוא קיבל את התוכחה ופעל לאורה. בדף זה נתאר את דמותו של יהושפט, כפי שמתקפת בעיקר בתיאור הנרחב בספר דברי הימים, ונסה להבין את הצמצום בתיאור שבספר מלכים.

- הוא חידש את מערכת המשפט, והכיר בתפקידה המרכזי בממלכה. הדבר מזכיר את דרכו של שלמה בראשית מלכותו, ואת בקשתו מה' בחלום בגבעון (גי' ט-יד, כח).
- הוא הקים צי אוניות בים סוף, כפי שעשה שלמה (ט' כו-כח), כדי שיוכל לסחור עם עמים רחוקים, ולהפוך לגורם משמעותי בסחר הבינלאומי.
- אל כל אלה מצטרף ניסיונו לשוב ולאחד את שני חלקי העם, אם לא לממלכה מאוחדת, אז לפחות לשתי ממלכות שפועלות תוך תיאום ושיתוף פעולה.² אך נדמה, שדווקא בנקודה זו טמון כישלוננו של יהושפט. עמדת הנבואה הייתה, שאין ראוי לשתף פעולה עם מלך ישראל, שהכניס באופן מוצהר עבודה זרה לממלכת ישראל, גם אם קשר זה יכול להניב פירות בתחומים אחרים; אין לצאת למלחמה יחד עם אחאב מבלי להיוועץ בנביא (וודאי אחרי שמיכיהו ניבא לאחאב על תוצאותיה של אותה מלחמה), ואין ראוי לבנות צי אוניות עם אחאב או עם אחזיה בנו (ראה דברי אלישע ליהורם, מל"ב ג' יג). בנקודה זו חייבת להתבטא הכפיפות המוחלטת של עולם המעשה אל מול ערכי הרוח.³

ייתכן, שהנקודה האחרונה שהזכרנו, היא אחת הסיבות בגללן קיצר ספר מלכים בתיאור מלכות יהושפט, והזכיר את מעלותיו בקיצור נמרץ וברמז. ספר מלכים דן את המלכים על פי מידת הצלחתם בהובלת מלכות יהודה בדרך הראויה. למרות התוכחה על השותפות עם אחאב לא נטש יהושפט את כוונתו להדק את קשריו עם ממלכת ישראל, ולאחר מות אחאב הוא פעל עם אחזיה בן אחאב בנושאים כלכליים (צי האוניות בים סוף), וגם על כך ספג תוכחה מן הנביא. מכיוון שתוכחת הנביא התייחסה לאחאב ולאחזיה ולא לעצם שיתוף

תיאור בספר מלכים ותיאור בספר דברי הימים

בתיאור מלכותם של רחבעם ואסא מצאנו, שהתמונה השלמה של מלכותם מוצגת בספר דברי הימים ולא בספר מלכים. דבר זה נמשך ביתר שאת בתיאור מלכות יהושפט, שמתוארת באריכות בספר דברי הימים (פרקים י"ז-כ"ו), ואילו בספר מלכים מסופר אודותיה בקיצור נמרץ (11 פסוקים בלבד!). התיאור בספר מלכים לא רק שהוא מקוצר, אלא חלקו אף מנוסח בלשון שאינה ברורה ובמשפטים קצרים ומקוטעים, שלולי ידענו מספר דברי הימים, לאו אירועים הם מרמזים, היה קשה לנו להבינם. מסתבר, שבכוונת מכוון צומצם תיאור מלכות יהושפט עד למינימום ההכרחי, ויש להבין את מגמת הכתובים. הטבלה מציגה את התיאור הנרחב בספר דברי הימים ואת ההתייחסות המצומצמת לחלק מן האירועים בספר מלכים (בכחול - פעולות שקשורות לתחום המדיני-צבאי, באדום - פעולות שקשורות לתחום הרוחני-דתי).

יהושפט בלקיבת אלמה

- עיון במעשיו של יהושפט מצביע על ניסיונו להידמות לשלמה ולשחזר את מלכותו:
- הוא חיזק את מעמדו בין עמי הסביבה, ורבים מהם העלו לו מנחה, כפי שהיה בימי שלמה (ה' א, ד, ה' כו).
 - הוא חיזק את הצבא, ובנה ברחבי הממלכה, כפי שעשה שלמה (ה' ו, ט' טו-יט, כב, י' כו).

1. ממקורות חיצוניים (כתובת שלמנאסר) ידוע לנו, שאחאב העמיד צבא גדול לרשות ברית הצבאות שיצאה להילחם באשור העולה.

2. נראה, שיהושפט היה מוכן לחסות בצילו של אחאב ולהיות כפוף לו, כעולה מדבריו: "כעמי כעמך..." ומהסכמתו למשוך אליו את "האש" במלחמה נגד ארם.

3. כישלון דומה נכשל גם שלמה, כשנשא את בת פרעה. שלמה ראה בנישואין לפרעה חשיבות בהקשר הבינלאומי, ויהושפט ראה בקשר עם אחאב ובני חשיבות בהקשר הפנימי. ודברים דומים נאמרו על ידי רז"ל על שני האירועים.

4. אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה, ירד גבריאל ונעץ קנה בים, ועלה בו שירטון, ועליו נבנה כרך גדול [של רומי]. (שבת נז.)
5. כיון שהשיא אסא מלך יהודה את בתו של עמרי מלך ישראל להושפט בנו לאשה, נגזרה על מלכות בית דוד, שתכלה עם בית אחאב. (תוספתא סוטה י"ב ג.)

23 כי' הימים

מלכים כ"א-כ"ב

י"ז א-ו	הקדמה [ההקדמה כוללת מספר נושאים, שמפורטים בחמש הפרקים: חיווק הממלכה, דרכו הרוחנית, עשירו]	מז	"ויתר הקדש, אשר נשאר בימי אסא אביו, בער מן הארץ".
ז-ט	לימוד תורה לעם על ידי השרים והלוויים		
י-יא	שליטת יהושפט על העמים השכנים	מח	"ומלך אין באדום, נצב מלך".
יב-יט	ארגון הצבא בערי המבצר והאוצרות		
י"ח א-ד	המלחמה (עם אחאב) נגד ארם ברמות גלעד	מה	"וישלם יהושפט עם מלך ישראל" [התיאור המפורט של המלחמה - בתוך מלכות אחאב, א-לה.]
י"ט א-ג	תוכחת יהוא בן חנני על ההתחברות לאחאב		
ד-יא	ארגון מחודש של מערכת המשפט וחיוקה		
כ' א-יג	התפילה לקראת המלחמה בעמון ומואב		
יד-יט	דברי יחזיאל על הניצחון הצפוי, תגובת המלך והעם		
כ-כה	נפילת עמון ומואב ולקיחת השלל		
כו-ל	ההודיה להי בעמק הברכה		
לא-לד	סיכום מלכות יהושפט: פרטים טכניים, הליכה בדרך אסא, הבמות לא סרו, יתר דבריו	מא-מד, מו	פתיחת התיאור במלכים דומה לסיכום בדברי הימים, ונוסף פסוק אחד על מלכות יהושפט בשנת 4 לאחאב.
לה-לו	הניסיון לבנות אוניות עם אחזיה בן אחאב וכישלונו, תוכחת אליעזר הנביא	מט-נ	הכישלון מתואר באריכות, אך תוכחת הנביא איננה נזכרת.
כ"א א	מות יהושפט ומלכות בנו	נא	

יהושפט	KOK
פעילות לשיפור המצב הרוחני	
פעילות לשיפור המצב המדיני	
	תפילה ובקשת סיוע מה' וניצחון על זרח הכושי
שיתוף פעולה עם ישראל נגד ארם	שיתוף פעולה עם ארם נגד ישראל
תוכחה מן הנביא	תוכחה מן הנביא
קבלת התוכחה, ובעקבותיה - שיפור מערכת המשפט	דחיית התוכחה וכליאת הנביא
תפילה ובקשת סיוע מה' וניצחון על עמון ומואב	
הודאה לה' במעמד מרשים בעמק הברכה ובמקדש	
ניסיון לבנות צי אוניות וכישלונו	מחלת אסא ודרישתו ברופאים ולא בה'
במל"ב ג' - המלחמה של יהושפט ויהורם עם מואב.	

הפעולה עם ממלכת ישראל, המשיך יהושפט בדרכו, ויצא למלחמה במואב יחד עם יהורם בן אחאב (מל"ב ג').⁴ שיתוף הפעולה החוזר ונשנה של יהושפט עם בית אחאב הביא את הנביא לתאר את הישגי יהושפט בקיצור ובקריחות. יש לציין, שהכישלון בבניית הצי ביים סוף מתואר באריכות יחסית.

ספר דברי הימים נוהג לתאר בהרחבה את מעשיהם הטובים של מלכי יהודה, ועל יהושפט הוא עושה זאת באמצעות סיפור שתי המלחמות של יהושפט. למלחמה נגד ארם יצא יהושפט יחד עם אחאב, ומשקיבל את תוכחת הנביא, הוא חיזק את מערכת המשפט, וקירב את ממלכת יהודה אל התורה. בעקבות מעשיו הטובים זכה יהושפט לניצחון ניסי על עמון ומואב, והמסר העולה מן הדברים הוא: את הניצחונות במלחמה יש להשיג באמצעות שיפור המצב הרוחני ולא על ידי שיתוף פעולה עם אחאב. כאשר ישוב העם אל ה', יושגו הניצחונות גם ללא סיוע חיצוני.

יהושפט מן KOK

מכמה בחינות מהווה מלכותו של יהושפט ניגוד לדרכו של אסא, אביו. במוקד פעילותם עומדים שני נושאים: פעילותם לשיפור המצב הרוחני והמדיני של העם ומדיניות בעייתית כלפי ממלכת ישראל. בצד אלה זכו שניהם לניצחון מרשים על אויב חיצוני, לאחר שהתפללו לה' וביקשו סיוע במלחמה. הטבלה מגלה, שיהושפט תיקן את מעשי אביו בכמה מישורים:

- שניהם שיתפו פעולה עם גורם שאיננו ראוי, אך קיים ביניהם הבדל משמעותי: אסא פנה לארם כנגד ישראל; יהושפט שיתף פעולה עם ישראל כנגד ארם.
- אסא זכה בניצחון על זרח הכושי בראשית מלכותו, ואף על פי כן פנה לארם בבקשת עזרה; יהושפט שיתף פעולה עם אחאב בראשית מלכותו (בחושבו שהדבר ראוי), ובהמשך, אולי כגמול על קבלת התוכחה, זכה לבדו לניצחון על עמון ומואב, והודה עליו במעמד מרשים בעמק הברכה ובמקדש.
- האקורד המסיים את מלכותם צורם, אך גם כאן קיים הבדל ביניהם: אסא הפנה עורף לה', ובאופן בוטה לא דרש בה' בעת מחלתו; יהושפט שיתף פעולה עם אחזיה בן אחאב בחושבו גם הפעם שהדבר ראוי ויקדם את ענייני הממלכה.

⁴ על המלחמה הזו ועל ההבדלים בין יהורם לאביו עיין בחוברת על מלכים ב' עמ' 20.

בית עמרי - פת"צ ציון מחלוקת ישראל

בחמישים השנים הראשונות שלאחר הפילוג הייתה ממלכת ישראל חלשה וחסרת יציבות. בהעדר מסורת שלטונית התרחשו בה הפיכות חוזרות ונשנות, ובתי מלוכה לא החזיקו מעמד מעבר לדור המייסד. המתח בין יהודה וישראל גלש מדי פעם למלחמות אחים עקובות מדם, והחולשה הכללית נוצלה על ידי אויבים מבחוץ, שפלטו לארץ והכו קשות בכל אזוריה. אחד משיאי ההידרדרות היה בסוף התקופה, כאשר שלושה שרי צבא (זמרי, תבני ועמרי) נלחמו ביניהם על תפיסת השלטון לאחר חיסול בית המלוכה הקודם. עמרי, שהיה, כנראה, החזק והמוכשר מכולם, הצליח למשוך אחריו את רוב העם וזכה בשלטון.

התאמתו של עמרי למלוכה התבררה והוכחה בהמשך דרכו. הוא הצליח, לראשונה בישראל שלאחר הפילוג, לייצב בית מלוכה ששלט ארבעה דורות (חמישים שנה), וזכה למעמד נכבד וחזק בין מדינות האזור. להתייצבות זו היה מחיר כבד בתחום הרוחני והדתי. המחיר הכבד ניכר גם ביחס הנבואה לבית עמרי לעומת בתי המלוכה שקדמו לו, כמודגש בהשוואה שבתחתית העמוד. הטבלה שממול מצביעה על הצדדים החיוביים והשליליים שאפיינו כל אחד ממלכי בית עמרי. הצדדים החיוביים (רקע כהה) מופיעים, בדרך כלל, בתחום המדיני-צבאי והכלכלי, והשליליים (רקע בהיר) בתחום הרוחני והדתי. חריגה מכלל זה סומנה בשינוי הרקע.

בית עמרי	בית בצלאל	בית ירבעם
הניתוק של בית עמרי מן הנבואה הוא מוחלט, וגם הנבואה על חורבן בית בעשא אינה מתקיימת על ידיו (אלא על ידי זמרי, שלא הצליח להקים בית).	למרות שהייתה נבואה על הקמת מלך חדש, לא הייתה הכרזה נבואית על מינוי בעשא למלך. בעשא פעל מכוח עצמו, כמורד במלוכה. (ט"ז כז-כט)	אחיה השילוני בישר לירבעם בשם ה' על מינויו למלך בישראל, שיקים בית נאמן במקביל לבית דוד. (י"א לז-לח)
לאור הניתוק, שהלך וגבר, מן הנבואה, בולט במיוחד הגיבוי הנבואי להמלכת יהוא שסימנה את סופו של בית עמרי: שמו נזכר בדברי ה' לאליהו בהר חורב, והוא נמשח על פי ציווי אלישע, כדי לקיים את נבואת הפורענות על בית עמרי ואחאב בנו.	יהוא בן חנני ניבא על סופו המר של בית בעשא, אך לא נזכר בדבריו מינוי של מלך אחר תחתיו. (ט"ז א-ד)	לאחר שחטא, ניבא אחיה השילוני לאשת ירבעם על חיסולו של הבית ועל הקמת מלך אחר תחתיו, אולם הוא לא נקב בשמו של המלך החדש. (י"ד י-יד)

היחס הנבואי לבית עמרי
לעומת בתי המחלוקה
לקצו"ו

עמרי הקים, לראשונה בישראל, בית מלוכה ללא גיבוי נבואי, ומלכותו שאבה את כוחה רק מהסכמת העם. ניתן להצביע (כמפורט בטבלה) על תהליך של התרחקות ועל ניכור הולך וגובר בין בתי המלוכה בישראל לבין הנבואה.

מאידך, דווקא בית עמרי זכה לליווי אינטנסיבי של נביאים גדולים, אליהו ואלישע. ללמדך, שהקב"ה אינו זונח את עמו, גם כשהוא חוטא ומתרחק ביותר, והוא שולח אליו שליחים כדי לסייע ולתמוך וכדי להחזירו בתשובה.

מליו"א ט"ז-מליו"ב ט"ו

מל"א ב"א	מל"א ב"ב	מל"א ב"ג	מל"א ב"ד
<p>מל"א ב"א</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ ייצב את הממלכה לאחר מלחמת אחים ממושכת (כא-כב). ■ פיתח קשרים עם צור, ששלטה במסחר הימי באזור. ■ הקים בירה חדשה, שומרון, שישבה על הדרך לצור ולים. ■ לפי מצבת מישע, הרחיב את שלטונו בעבר הירדן המזרחי, ומואב העלתה לו מס. 	<p>מל"א ב"ב</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ לראשונה מאז פילוג הממלכה נוצר שיתוף פעולה הדוק עם ממלכת יהודה, שכלל גם קשרי נישואים. ■ חיזק את הקשרים עם צור, כשלקח את איזבל בת מלך צידון לאישה ונתן לה מעמד של גבירה. ■ הקים (עם יהושפט) נמל וצי אוניות בעציון גבר (כ"ב מט). ■ יזם מפעלי בנייה רבים: יריחו, יזרעאל, ערי הרכב, חצור, מגידו, "וכל אשר עשה, ובית השן אשר בנה, וכל הערים אשר בנה" (כ"ב לט), המעידים על עוצמה כלכלית ויכולת פיתוח מרשימה. ■ שלט במואב (לפי מצבת מישע) ובאדום (עם יהודה). ■ בימיו הגיעה עוצמתה הצבאית של ישראל לשיא, והיא עמדה בראש ברית העמים מול אשור (לפי כתובת שלמנאסר). ■ המלחמות עם ארם נמשכו לכל אורך ימי מלכותו, ובחלקן אף ניצח, אך נפילתו ברמות גלעד ערערה את הממלכה. 	<p>מל"א ב"ג</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ מחלתו ומלכותו הקצרה מצביעות על חולשתו וחולשת ממלכתו לאחר נפילת אביו במלחמה מול ארם. ■ מלך מואב ניצל את חולשתו, ומרד בישראל. (מל"ב א) ■ המשיך בשיתוף הפעולה עם יהושפט, אך ללא הצלחה רבה. (דהי"ב כ"ה-לז) 	<p>מל"א ב"ד</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ מואב ואדום פרקו את עול ישראל (ויהודה) מעליהן. (מל"ב ג') ■ במלחמה נגד מואב לא הושג ניצחון ברור. (מל"ב ג' כו-כז) ■ נפצע במלחמה מול ארם, ושב להתרפא ביזרעאל (מל"ב ח' כח-כט), שם נרצח במרד יהוא. (שם ט' כא-כד) ■ ברית הידידות עם יהודה נמשכה, והתבטאה במסע המלחמה המשותף נגד אדום ובביקור אחזיה לאחר פציעתו.
<p>מל"א ב"ב</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ הקים מזבח לבעל, בנה לו מקדש בשומרון, ובהשפעת הברית עם צור ומעמדה של איזבל בחצר המלוכה הפכה עבודת הבעל לדת ממלכתית. ■ נביאי הבעל ונביאי האשרה הקיפו את חצר המלכות בהמוניהם, בעוד שנביאי ה' נרדפו ונהרגו על ידי איזבל. ■ העם פסח על שתי הסעיפים, ואפילו פעילותו הנמרצת של אליהו הנביא והמעמד ההמוני בהר הכרמל לא הועילו. ■ השפעתה של איזבל הובילה אותו גם למעשי שחיתות, שהגיעו עד לשפיכות דמים (נבות). 	<p>מל"א ב"ג</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ נהג כבוד בנביאי ה' וביראיו, עבדיהו ('אשר על הבית') היה מבכירי חצר המלכות; נתן חסות לאליהו במעמד הר הכרמל, וזכה לתמיכת הנביאים בחלק ממלחמותיו. 	<p>מל"א ב"ד</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ דבק בחטאי אביו ואמו. (כ"ב נג-נד) ■ בעת מחלתו שלח לדרוש בבעל זבוב אלהי עקרון, ואליהו הנביא יצא כנגדו. (מל"ב א') 	<p>מל"א ב"ה</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינָיו ה' רַק לֹא כָאָבִיו וְכֵאֲמוֹ, וַיִּסֵּר אֶת מִצְבַּת הַבַּעַל אֲשֶׁר עָשָׂה אָבִיו. (מל"ב ג' ב') ■ הכעס עליו ניכר מיחסו העוין של אלישע כלפיו במסע המלחמה למואב, שהסתיים בקצף גדול על ישראל. (שם יד, כז) ■ מלכי יהודה, יהורם ואחזיה, שמלכו בימיו, הושפעו מבית אחאב, ושיתוף הפעולה הפך לרועץ ולנגף.
<p>מל"א ב"ג</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ עמרי (ט"ז טו-כח) 28 שנים 	<p>מל"א ב"ד</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ אחאב (ט"ז כט-כ"ב מ) 22 שנים 	<p>מל"א ב"ה</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ אחזיה (כ"ב נב-מל"ב א') 2 שנים 	<p>מל"א ב"ו</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ יהורם (מל"ב ג', ט') 12 שנים
<p>אסא (41 שנה)</p>	<p>יהושפט (25 שנה)</p>	<p>יהורם (8 שנים)</p>	<p>אחזיה (שנה אחת)</p>

מל"א ט"ז-מל"ב ט"ו

מאבקו של אליו בליל 13/21

סיפור מלכות אחאב בישראל נפתח בתיאור עבודת הבעל שחזרה לישראל 'בגדולי' (ט"ז ל-לג), מאות שנים לאחר שהוכרחה בסוף תקופת השופטים (שמי"א ז'). הקלות והמהירות שבה התפשטה וכבשה את לב העם, מעידות על הפופולריות של עבודת הבעל בין עמי האזור, על הפעילות הנמרצת של איזבל להפצתה (פעילות שכללה מלחמת חרמה בנביאי ה'), על התמיכה המלכותית שקיבלה מאחאב וגם על חולשתו הרוחנית של עם ישראל. כל אלה חייבו לצאת למאבק חריף ותקיף בבעל, בנביאיו, בעובדיו ובתומכיו. 'פרקי אליהו' הראשונים מתארים את השלבים במאבק הארוך והקשה של אליהו. התרשים מצביע על מאפיינים כלליים של המאבק, ומאפשר לעמוד על השינויים שחלו בו במהלך הזמן, הן בדרכי הפעולה והן בקהל היעד. בדפים הבאים נתייחס לכל אחד מהסיפורים בנפרד; כאן נעמוד בעיקר על מה שקושר אותם למסכת אחת.

כרכי המאבק בליל 13/21

אליהו הנביא ניסה להשפיע על אמונת העם בדרכי לחץ ושכנוע והיה מוכן להיאבק חזיתית בנביאי הבעל, אך הוא לא רצה לעמוד חזיתית מול בית אחאב וממלכתו, שנתנו להם בסיס והגנה. ייתכן שהגבלה זו על יעדי המאבק לא אפשרה להגיע להכרעה.

שני השלבים הראשונים - הבצורת והמבחן בהר הכרמל - אחוזים זה בזה ומשלימים זה את זה. אלמלא הבצורת לא היה ניתן לכנס את כל המשתתפים אל המעמד בכרמל, שראשיתו וסיומו נעוצים בצורך לסיימה (י"ח א, מה), אבל הבצורת לבדה לא גרמה לעם להבין כי 'מאת ה' היתה זאת' ולשוב אל ה'.

השלב השלישי קשור בקשר הדוק לשני קודמיו, אך הוא שונה מהם באופן מהותי. אין בו מאבק מעשי בעבודת הבעל, אלא בירור הדרכים הראויות להמשך המערכה. התגלות ה' לאליהו רמזה לשינוי שנדרש בדרכו; ה' שלח אותו למנות נביא תחתיו, והודיע לו שהמשך המאבק יכוון ישירות אל בית אחאב ואל ממלכת ישראל כולה. החורבן הצפוי חמור בהרבה מנזרותיו של אליהו, אך יש בהודעה עליו גם חתימה של רחמים על שארית ישראל.

מלכות אחאב

לאחר השפל אליו ירדה ממלכת ישראל בעקבות פילוג המלוכה: הפיכות שלטון חוזרות ונשנות, מלחמות אחים, ופלישות אויבים מבחוץ, הצליח אחאב (בעקבות אביו) לייצב את הממלכה באופן מרשים ואף לעמוד מול האויב הארמי מצפון. הוא קיים שיתוף פעולה צבאי, מדיני וכלכלי עם עמי האזור, ולראשונה מאז הפילוג נוצרו קשרי ידידות ונישואים עם ממלכת יהודה.

אלא שהיציבות הכלכלית והמדינית נשענה במידה מרובה על הברית עם צידון, שממנה הגיעה איזבל ועימה נביא הבעל והאשרה, שהיו מאוכלי שולחנה.

היסודות הסותרים במלכות אחאב (עליהם נעמוד בדף נפרד) הצריכו דרכי מאבק מורכבות. מצד אחד מלחמה ללא פשרות בעבודת הבעל, ומצד שני שמירה על היסודות החיוביים שהחלו להתגלות בממלכה הישראלית לאחר חמישים שנות הדרדרות.

13/21 בליל

עבודת הבעל רווחה מאוד בעולם העתיק, ושמו שולב בשמות ערים ומקומות רבים בארץ - בעל מעון, בעל גד, בעל פרצים, קרית בעל וכד'. כבר בימי משה נכשלו ישראל בבעל פעור (במדבר כ"ה), ועבודתו הייתה נפוצה ומקובלת מאוד בישראל בימי השופטים (שופטים ב', ו', ח' ועוד).

הבעל נחשב על ידי עובדיו כאל הסערה, הגשם והפריזון (עד היום קוראים לשדה המתקיימת על מי גשמים - אדמת בעל, ולפירותיה - גידולי בעל). משום כך חוזרת התורה ומדגישה פעמים רבות, שמפתחות הגשמים נתונים בידי ה' בלבד. הבצורת שגזר אליהו הייתה תגובה ישירה והולמת לעבודת הבעל, בשני מובנים:

א. עונש לעם שחטא בעבודה זרה, ככתוב: "וסרתם

ועבדתם ... ועצרת את השמים" (דברים י"א טז-יז),

ב. הוכחה, שהבעל אינו מסוגל למה שנוטים לייחס לו, ושרק ה' הוא 'מוריד הגשם' ורק ממנו תבוא הישועה, כאשר העם יקבל עליו עול מלכותו ועבודתו.

למרות מאבקו הנמרץ של אליהו [שכלל בהמשך גם את מלחמתו בבעל זבוב אלהי עקרון (מל"ב א')], לא פסקה עבודת הבעל מישראל עד למהפכת יהוא.

גלגל הבצורת - מלך העם

הכקט	עבודת הבעל שהתפשטה בישראל גרמה להכרזה הפתאומית של אליהו: "אם יהיה השנים האלה על ומטר כי אם לפי דברי (י"ז א).
המשתתפים בעימות	הסתתר מפני אחאב, נדד בארץ, וראה בסבלו של העם.
העם	סבל מרעב עד מוות, כמודגם במצב האלמנה ובנה (י"ז ב), ומתיאור המצב בעיר המלוכה (י"ח ב,ה).
1321 הבצ	[הכתוב אינו מספר דבר על פעילות כלשהי של עובדי הבעל להפסקת הבצורת, או על פנייה של העם אליהם לשם כך.]
2אאא	התאמץ למצוא את אליהו כדי להפסיק את הבצורת (י"ח ז); הלך בעצמו עם עבדיהו לחפש חציר לבהמות (שם ה).
מלוצאא	לא נזכרת השפעה ישירה. העם סבל, אך לא קישר את הבצורת למצבו הרוחני הירוד.

בהר הכרמל - מלך נביאי הבעל

הכקט	צו ה' לאליהו: "לך הראה אל אחאב, ואתנה מטר על פני האדמה" (י"ח א).
המשתתפים בעימות	כינס את המעמד, הנחה את כל שלביו, שיתף את העם, זכה לירידת האש ושחט את 400 נביאי הבעל.
העם	היה שותף פעיל במבחן; הגיע להכרה ולהצהרה פומבית על עליונות ה'.
1321 הבצ	התאמצו מאוד לעמוד במבחן, אך התבזו ונחלו כישלון חרוץ.
2אאא	סייע לאליהו לכנס את כל המשתתפים אל הר הכרמל, המתין אתו לבוא הגשם.
מלוצאא	העם הכיר בנס, הכריז: "ה' הוא האלהים", וסייע לאליהו להרוג את נביאי הבעל. אליהו חלק כבוד לאחאב ורץ לפניו עד יזרעאל, אך איזבל לא התרשמה, איימה על אליהו להרגו, והבהירה בכך שהמאבק לא הוכרע.

בהר מורכ - מלך ה'

הכקט	כמו בתחילת המאבק, ברח אליהו מפני המלכות הרשעה, ותבע להעניש את העם: "כי עזבו בריתך בני ישראל".
העיוות	אליהו עמד לבדו לפני ה', וטען את טענותיו פעם ופעמיים, כדי להסביר את דרכו הקנאית ואת אכזבתו מן העם החוטא.
מלוצאא	ה' המחיש לאליהו את דרך המאבק הראויה: "לא ברוח ה' ... לא ברעש ... לא באש ... קול דממה דקה"; גילה לו מה העונש הצפוי לעם ולממלכה שחטאו, ושלה אותו למשוח את אלישע לנביא תחתיו.

פרקים י"ז-י"ט

1313 אליהו בשנת מבצות

הופעתו הפתאומית והמפתיעה של אליהו הנביא וגזרת הבצורת שבפיו, היו תגובה ישירה וחרפה לחטאי אחאב, שתוארו בסוף הפרק הקודם [על הקשר המפורש והברור בין עצירת גשמים לחטאי העבודה לאלהים אחרים, ובפרט לעבודת הבעל - ראו בדף הקודם. עם זאת, הפתאומיות והחדות של הגזרה, השבועה בשם ה', והניסוח האישי שבפי אליהו: **כי אם לפי דברי, כאילו נמסרו מפתחות השמים בידיו, כל אלה מפתיעים בעוצמתם וחורגים מן המוכר לנו בנבואה. הופעה זו מלמדת על קנאתו של אליהו לה', על תקיפותו ועל דרכו העצמאית כנביא. פרק י"ז מתאר את קורותיו של אליהו במהלך שתי שנות הבצורת. התרשים מצביע על ההקבלות בין שתי התחנות שבהן שהה - נחל כרית וצרפת אשר בצידון, מהן ניתן ללמוד על התהליכים וההתפתחויות שהתרחשו במהלך אותה תקופה. על משמעותם ביחס לאליהו וביחס להנהגת ה' בעולם נעמוד להלן.**

1313 אליהו - תגובה אלוהית ומלאך ה' יונכי

מכיוון שלא נזכר כל דיבור של ה' אל אליהו לפני הגזרה, רווחת בדברי חז"ל ורוב הפרשנים הדעה, שאליהו גזר על הבצורת מדעתו. על רקע העובדה שבהמשך הפרק מדבר ה' עם אליהו פעמים רבות מאוד, בולט העדר כל ציווי לפני גזרת הבצורת. מסתבר, שההנחיות המפורטות אותן קיבל אליהו מאת ה' בהמשך הפרק הן תגובה להופעתו העצמאית והחריגה בתחילתו. בצו ה' נדד אליהו משומרון מזרחה, לבקעת הירדן, ולאחר שנה נצטווה לעבור צפונה לצידון שבלבנון. תכלית הנדודים הייתה, לכאורה, הסתתרות מפני אחאב ואיזבל, אך נראה, שהם מבטאים גם את ההתנתקות של אליהו מהעם ומשמיים גם אמצעי להפגיש אותו עם פגעי הבצורת שגזר, כדי לעשות אותו מודע ומעורב יותר במצבו של העם שעליו נגזרה הבצורת. השינויים שחלו בין שתי התחנות (כפי שניכר מן ההקבלה שמוצגת בטבלה), מלמדים על תהליך משמעותי שעבר על אליהו בתחנות אלה:

נחל כרית צידון

- מהתבודדות במדבר — למקום יישוב,
- מתלות בחסדי ה' בלבד — לתלות (גם) בחסדם של אנשים (אף באספקת המים),
- מפסיביות מוחלטת — להשתתפות אקטיבית בדאגה לפרנסתו,
- משלמה עם המשבר — להתמודדות עקשנית עם תוצאותיו.

מכאן

השינויים שהזכרנו והדאגה החוזרת ונשנית של ה' למזונו מרמזים על תוכחה נסתרת לאליהו. הקב"ה 'נותן לחם לרעבים' וימשביע לכל חי רצון, ומסתבר, שאין דעתו נוחה ממי שמונע לחם ופרנסה מבני עמו. את הביקורת על גזרת הבצורת ניתן לראות גם בנקודות הבאות:

1. לשון הציווי **לך מזה** (פסי ג), היא לשון דחייה וגירוש.
2. השם **נחל כרית** (שאינו נזכר עוד במקרא) רומז לעניין שלילי ולעונש חמור ביותר.
3. העורבים שפרנסו את אליהו, מייצגים במקרא בעלי חיים אכזריים (תהלים קמ"ז ט, איוב ל"ח מא).
4. התייבשות הנחל באה להזכיר לאליהו את המצב החמור בכל הארץ.
5. דברי האלמנה מלמדים על אימת המוות שנבעה מן הרעב הקשה.
6. מות הילד המחיש שלא מדובר רק בחששות, ושהבצורת פגעה גם בחפים מפשע.

אמנם הגזרה נעשתה לשם שמים והיא תאמה דברים המפורשים בתורה, כראוי לחומרת החטאים של בית אחאב, אך נראה, שעונש כזה צריך להישאר בידי שמים, כדי שיהיו גם איזונים וגם מידה של רחמים בעוצמת הפגיעה ובהיקפה.

שינוי מקין

אליהו הנביא פגש מקרוב את הסבל והצער שגרמה הבצורת גם לאנשים תמימים וחפים מפשע, אך במישור הלאומי-רוחני הוא המשיך לדבוק בגזרה שגזר, עד שקיבל צו מפורש מה' להביא להפסקתה. עם זאת, במישור האישי ניכרים שינויים ביחסו של אליהו לפרטים שבתוך העם וכן בעמידתו מול ה'. המעורבות האקטיבית בפרנסתו הביאה בהמשך לדאגה לפרנסתם של אחרים, ולתפילה ותחנונים למען חייהם.

שינויים אלה מתוארים בהדרגה ובמספר שלבים:

בתחילת דיבורו בצידון הוא תבע מן האלמנה לחם, לעצמו בלבד: **לקחי נא לי פת לחם פיך** (יא). בעקבות תגובתה הנואשת, הוא פנה אליה בלשון רכה: **אל תיראי, באי עשי**

חי ה' ... אם יהיה השנים האלה על ומטר כי אם לפי דברי.

בצורת אשכנז 1313 (ה-ט)

בנת ככ"א (ב-ג)

כדברך, הסתפק בעגה קטנה ודאג גם לפרנסתה: והוצאת לי ולך ולבנך ... (ג).

מי שגזר בשם ה' על הבצורת, שמע מפי האלמנה, בלשון דומה, תלונה על פגיעתה: חי ה' אלהיך, אם יש לי מעוג, והבטיח לבסוף בשם ה' את הפרנסה: כה אמר ה' אלהי ישראל, כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר (יד). באותה הזדמנות הוא אף רמז בדבריו לסיימה הצפוי של הבצורת: עד יום תת ה' גשם על פני האדמה. (יד)

תפילת אליהו ומאמציו להחיות את הילד היו ההיפוך הגמור של הגזרה שגרמה למותו.

בפנייתו הראשונה של אליהו אל ה' לאחר מות הילד הוא התריס בחריפות על הפגיעה בקרובים אליו, אך בפנייה השנייה הופנו מאמציו ותחנוניו רק למען הצלת נפשו של הילד:

ה' אלהי,	ה' אלהי,
הגם על האלמנה, אשר אני מתגורר עמה	הרעות להמית את בנה?
תשב נא נפש הילד הזה על קרבנו!	

ואכן התפילה השנייה התקבלה, ופתחה פתח לשיבתו של אליהו אל עמו.

שינוי מבורך זה מתבטא בדבריה של האלמנה שהכירה עתה בגדולתו של הנביא:

עתה זה ידעתי, כי איש אלהים אתה, ודבר ה' בפיקך אמת.

פרק י"ז

מֵאַחַר הַיּוֹם הַזֶּה

לאחר שלוש שנות בצורת היה דבר ה' אל אליהו: "לך הָרְאֵה אֶל אַחֲבָב, וְאַתָּנָה קָטַר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה". רחמי ה' על העם הסובל מהרעב חייבו להפסיק את הבצורת, והדרך לכך נמסרה בידי של אליהו. הנביא ניצל את ההזדמנות שניתנה בידו, ואת העובדה שכולם ציפו למוצא פיו, ויום מעמד המוני, שיביא להכרעה אמונית ולתשובה של עם ישראל אל ה'. בדרך זו ביקש אליהו להשלים את המהלך בו החל בגזרת הבצורת ולהביא לכך שתהיה גם הצדקה עניינית להפסקתה.

המעמד נמשך לאורך כל היום, והכתוב מפרט את לוח הזמנים בשלושה שלבים עיקריים: בוקר, צוהריים ועלות המנחה. הטבלה, המחולקת לפי זמני היום, ממחישה, כיצד ניהל אליהו את המעמד, תוך שהוא קובע את תנאי המבחן ומדריך את נביאי הבעל ואת העם כיצד לפעול ולהשתתף בו. רוב שעות היום הוקדשו למאמצי האכזב של נביאי הבעל, שהתבזו בהראותם את כישלונם המוחלט ואת אפסותו של הבעל. לקראת סוף היום החל אליהו בהכנות לחלק שלו במבחן. הוא טרח לשתף את בני העם, שהוזמנו, לכאורה, כצופים בלבד, וכך העביר אותם לצדו, והביאם לבסוף להכרעה מעשית.

ההכרעה במבחן הכרמל הייתה חדה ומוחלטת; העם הסיק את המסקנות ופעל בהתאם, הבצורת פסקה וקול המון הגשם נשמע. אך עם כול זאת, ההכרעה במלחמה נגד עבודת הבעל לא הושלמה, כפי שמעיד המשך הסיפור.

אריכות התיאור וריבוי שלביו מבליטים שני קווים עיקריים של המעמד:

2. לַיּוֹם הַזֶּה יִשְׁלַח בְּמַלְאָכָיו הַמַּבְחֵן

- בתגובה לקריאתו הראשונה של אליהו: עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים? - העם שתק.
- לאחר הגדרת תנאי המבחן - ענה העם: טוב הדבר.
- בתחילת פעילותו הזמין אליהו את העם אליו - ויגשו כל העם אליו.
- בבניית המזבח הבליתי אליהו את זיקתו ואת מחויבותו של העם למסורת האבות: שְׁתִים עֶשְׂרֵה אֲבָנִים כְּמִסְפַּר שְׁבַע בְּנֵי יַעֲקֹב, אֲשֶׁר הָיָה דְבַר ה' אֵלָיו, לֵאמֹר: יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמִי.
- בסוף ההכנות השתתף העם באופן פעיל - מלאו אֲרְבָּעָה כְּדִים מִים... נִישְׁנו... וַיִּשְׁלַח [סה"כ: 12 כדים כמספר שבטי ישראל].
- המעורבות הפעילה שהלכה וגדלה הביאה את העם למסקנות מחייבות:
 - א. ההכרזה: ה' הוא הָאֱלֹהִים, ה' הוא הָאֱלֹהִים,
 - ב. תפיסת נביאי הבעל ושחיתתם בנחל קישון.

א. אֲנִי אֶשְׁלַח בְּנֵי אֱלֹהֵי הַבַּעַל וְכִי־שֹׁלְחֵי הַמַּוְחָלֵת

- צייתנותם המוחלטת להוראותיו של אליהו העמידה אותם מראש בעמדה נחותה.
- ביטחונם העצמי המופרז התבטא בכך שלא ערכו שום הכנות לקראת התפילה לאלילים (הדבר בולט במיוחד על רקע ההכנות המרובות שערך אליהו), והוא התגלה, כמובן, כביטחון שווא שגבל בשחצנות.
- תפילתם הקצרה, 'הבעל עננו', הייתה ביטוי לגסות ולגאווה, כמי שאלילו בידו [התברר, כמובן, שהתפילה הקצרה הפכה לארוכה (כל היום), היפך מאלהו, שתפילתו הארוכה יחסית (לו-לו) נענתה מיד].
- הם לא חשו שאלהו היתל בהם, ושמם עצמם ללעג בהיענותם להצעתו לקרוא "בקול גדול".
- גם בבוקר וגם בצוהריים, כשמאמצי התפילה נכשלו, הם עברו למעשים מאגיים ואלים, מתוך מחשבה שניתן להכריע את הבעל בכוח.
- חולשתם הגדולה ניכרה גם לאחר כישלונם במבחן, כאשר נתפסו בידי העם ונשחטו ללא התנגדות.

ויגש אליהו אל כל העם ויאמר: עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים?!
 אם ה' האלהים לכו אחריו, ואם הבעל לכו אחריו... והיה האלהים אשר יענה באש הוא האלהים.
 (כא-כד)

עם ישראל	אליהו	450 נביאי הבעל
	<p>בחרו לכם הפך האחד ונעשו ראשנה כי אתם הרבים, וקראו בשם אלהיכם, ואש לא תשימו. (כה)</p>	<p>ויקחו את הפך אשר נתן להם, ויעשו. ויקראו בשם הבעל מהבקר ועד הצהרים לאמר: הבעל עננו, ואין קול ואין ענה, ויפסחו על המזבח אשר עשה. (כו)</p>
<p>ויגשו כל העם אליו. (ויצקו...) וישנו... וישלשו.</p>	<p>ויהי בצהרים ויהתל בהם אליהו, ויאמר: קראו בקול גדול כי אלהים הוא, כי שיח וכי שיג לו, וכי דרך לו, אולי ישן הוא ויקץ. (כז)</p> <p>ויאמר אליהו לכל העם: גשו אלי, וירפא את מזבח ה' ההרוס. ויקח אליהו שתים עשרה אבנים... ויבנה את האבנים מזבח בשם ה'...</p> <p>וינתח את הפך, וישם על העצים, ויאמר: מלאו ארבעה כדים מים, ויצקו על העלה ועל העצים, ויאמר: שנו... ויאמר: שלשו... וגם את התעלה מלא מים. (ל-לה)</p>	<p>ויקראו בקול גדול ויתגדדו כמשפטם בחרבות וברמחים עד שפך דם עליהם. ויהי כעבר הצהרים ויתנבאו עד לעלות המנחה ואין קול ואין ענה ואין קשב. (כח-כט)</p>
<p>וירא כל העם ויפלו על פניהם ויאמרו: ה' הוא האלהים, ה' הוא האלהים. ויתפשו.</p>	<p>ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא, ויאמר: ענני ה' ענני, וידעו העם הזה, כי אתה ה' האלהים... ותפל אש ה', ותאכל את העלה... (לו-לח) ויאמר אליהו...: תפשו את נביאי הבעל... ויורדם אליהו אל נחל קישון, וישחטם שם. (מ)</p>	

פרק י"ח

אליהו ברח מוכר

לאחר שהתברר, שתוצאות המבחן בהר הכרמל לא הביאו לשינוי המיוחל, התייאש, כנראה, אליהו מהסיכוי לחולל שינוי משמעותי בעם ולהביא לשינוי בממלכת אחאב. הוא ברח מפני איזבל שאיימה להורגו אל ממלכת יהודה, הדרים לבאר שבע ומשם פנה אל המדבר, "וישאל את נפשו למות". כמו בימי הבצורת, שלח ה' שליח לפרנסו באוכל ובמים, אך הפעם היה לאכילה יעד נוסף: מלאך ה' זירזו להמשיך וללכת בכוח האכילה אל הר האלוהים בחורב. בהר חורב חזר אליהו פעמיים על טענותיו, וזכה מאת ה' לשתי תשובות, שונות זו מזו בצורה, בתוכן ובמהות. הטבלה מצביעה על ההתאמה בין טענותיו של אליהו לבין שתי התשובות של ה' (כולן ערוכות במבנה של 'שלושה וארבעה'), מבליטה את היקף החטאים בישראל ואת העונש שיבוא עליהם בעתיד, בהתאמה לכל אחד מהחטאים.

א. כלפי מי כוונת טענותיו של אליהו?

אליהו השמיע טענות חריפות, שנשמעות מוגזמות, אם אכן כווננו כולן כלפי העם. מסתבר יותר, שכל טענה כוונה לקהל שונה, וכך גם מתבהרת הנבואה בתשובת ה' השנייה: עֲזְבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל - כלפי העם - על עבודת הבעל שפשתה בכל ישראל; אֵת מִזְבְּחֵיךָ הָרְסוּ - כלפי נביאי הבעל - כמסופר על מה שעשו למזבח ה' בהר הכרמל (י"ח כו, ל); ואת נביאיך הרגו בחרב - כלפי איזבל - כמו שמעיד עבדיהו (י"ח ד).

לחטאים אלה מתאימים העונשים שהתגשמותם מתוארת בהמשך הספר: **חזאל** - יכה בעם בכל גבול ישראל, בבחוריו, בנשיו ובעולליו; **יהוא** - ישמיד את בית הבעל, את נביאיו, את עובדיו ואת כוהניו; **אלישע** - יטפח תנועת נביאים גדולה, יעשה ניסים ויפרסם את שם ה' בארץ ובקרב העמים השכנים. חלק משמעותי מפעולות אלישע היו לצד מלך ישראל וכנגדו (מל"ב ו' ח - ח' ו, י"ג יד-ט), עד שזה הודה בעליונותו של ה' ובעדיפות נביא ה' על פני כל נביא או כוח אחר.

2. תשובת ה' - תגלית ונבואה

תשובת ה' הראשונה (יא-יב) ניתנה באמצעות התגלות מורכבת, בה הוצגו לאליהו שלוש דרכים אפשריות להופעת ה', וכולן התבררו כבלתי ראויות (לפחות לשעה זו). לבסוף הופיע ה' בדרך שונה - "קול דממה דקה", דרך שנראית מנוגדת ביותר לדרכו של אליהו. בהתגלות מיוחדת זו היה רמז ברור על הצורך בשינוי דרכו הקנאית והתקיפה של אליהו לדרך של עבודה חינוכית סבלנית, שקטה ומתמשכת, אך הדבר לא התקבל על דעתו של הנביא. כך ניתן להבין מתשובתו לשאלה החוזרת של ה': "מה לך פה אליהו", בה חזר בדיוק נמרץ על טענותיו הראשונות.

תשובת ה' השנייה (טו-יח) נענתה, לכאורה, במידה רבה לטענותיו של אליהו ולדרכו התקיפה, שהרי מדובר בה על עונשים חמורים ביותר שיבואו על העם ועל הממלכה. עם זאת, היא גם רמזה לאליהו שעליו לסיים את תפקידו ולמנות לו יורש. העונשים הראויים לעם יבואו מיד ה' (באמצעות שליחי השונים), אך השינוי החינוכי והרוחני ייעשה בתהליך חינוכי איטי, ולא בפעולה חד פעמית, חריפה ומרשימה ככל שתהיה.

3. קווים נוספים לצמחון של אליהו

יש בפרק קווי דמיון מעניינים, ולעיתים מפתיעים, בין אליהו לנביאים אחרים, לפניו ואחריו. נראה, שהכתוב מבקש להאיר בכך צדדים נוספים בדמותו של אליהו הנביא, ואולי גם לקבוע עמדה כלפי מעשיו. **כמו אברהם אבינו** הוא השאיר את נערו מאחור, והלך לבדו לעמוד למבחן לפני אלוקיו.

אלא שאברהם הלך **מבאר שבע** צפונה, אל המקום אשר אמר לו האלהים, ואילו אליהו ירד **מבאר שבע** דרומה, וביקש מה' לסיים את שליחותו הנבואית. אברהם הלך לקיים את צו ה': "קח נא את בנך... והעלהו שם לעולה על אחד הקרים", ואליהו הלך כדי לבקש מה' "קח נפשי, כי לא טוב אני מאבתי". - ההשוואה הניגודית רומזת, אולי, לאליהו, שאינו הולך בדרך אבותיו.

כמו יונה הנביא הוא ביקש את נפשו למות, אחרי שנכזבה תוחלתו, ודרכו לא צלחה. חז"ל השוו בין שתי הבקשות:

"אליהו תבע כבוד האב (=הקבי"ה), ולא תבע כבוד הבן (=עם ישראל), יונה תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב." (אבות דרבי נתן נוסח ב פרק מו)

- בהצגת אליהו כקנאי, שלא חשש לשלומו ולטובתו של עם ישראל, יש ודאי נימה של ביקורת על דרכו.

הַתַּעֲלָמוֹת הַנְּבוֹאוֹת	וּשְׁבוּתָהּ בְּשָׁנֵי		שְׁנֵי אַלְפֵי	הַפֶּלֶא הַבְּרָאשׁוֹנִה (א-ב)
הַתַּעֲלָמוֹת לְפָנֵי הַהַטָּאִים (בספר מלכים ב')	הַצִּוּוֹי לְאַלְפֵי (טו-טז)	וּמְשַׁחַתָּהּ (טז-יז)	פֶּסֶט 3' ←	וְהַיָּהּ הַ' עֲבָר
פגיעתה הרעה של ארם "בכל גבול ישראל" הורגשה בעוצמה רבה, בימי חזאל (מל"ב ח' יב, י"ז לב-לג, י"ג ז).	וְהָיָה הַנְּמַלֵּט מִחֶרֶב חֲזָאֵל,	וּמְשַׁחַתָּהּ אֶת חֲזָאֵל לַמֶּלֶךְ עַל אֶרֶם.	כִּי עָזְבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל,	וְרוּחַ גְּדוּלָה וְחֵזֶק מִפְּרֶק הַרִים וּמִשְׁבַּר סְלַעִים... לֹא בָרוּחַ ה'!
יהוא (פרקים טו-יז) חיסל באופן מוחלט את בית אחאב החוטא, והשמיד את הבעל, את ביתו ואת נביאיו מישראל (י" כח).	יְמִית יְהוּא, וְהַנְּמַלֵּט מִחֶרֶב יְהוּא,	וְאֵת יְהוּא בֶן נִמְשִׁי תִמְשַׁח לַמֶּלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל,	אֶת מִזְבַּחַתֶּיךָ הַרְסוּ,	וְאַחַר הָרוּחַ רָעַשׁ לֹא בָרַעַשׁ ה'!
אלישע פעל בדרך מתונה יותר מאליהו רבו (ראו בחוברת מלכים ב' עמ' 30), ועם זאת, הוא זה שהמליך את חזאל ומשח את יהוא. העם והמלך האשימו אותו גם ברעב הקשה ששרר בשומרון בימיו (ו' כה-לג).	יְמִית אֱלִישֶׁע.	וְאֵת אֱלִישֶׁע בֶּן שָׁכֵט, תִּמְשַׁח לְנָבִיא תַּחֲתֶיךָ.	וְאֵת נְבִיאֶיךָ הָרְגוּ בְּחָרֵב,	וְאַחַר הָרַעַשׁ אֵשׁ לֹא בָאֵשׁ ה'!
תיאור המכה של חזאל בימי יהוא מזכיר בלשונו את הנבואה שנאמרה בחורב: כי לא השאיר ליהואקוז עם, כי אם חמשים פְּרָשִׁים וְעֶשְׂרֵה רֶכֶב וְעֶשְׂרֵת אֲלָפִים רְגְלֵי (י"ג ז).	וְהִשְׁאַרְתִּי בְּיִשְׂרָאֵל שִׁבְעַת אֲלָפִים, כָּל הַבְּרִכִּים אֲשֶׁר לֹא כָרְעוּ לְבַעַל, וְכָל הַפֶּה אֲשֶׁר לֹא נִשָּׁק לוֹ.		וְאַחֲרָי אֲנִי לְבָדִי, וַיִּבְקְשׂוּ אֶת נַפְשִׁי לְקַחְתָּהּ.	וְאַחַר הָאֵשׁ, קוֹל דְּמָמָה דָּקָה.

קווי הדמיון הרבים אינם מטשטשים את השוני העצום במעמדם של משה ואליהו ובמצאויות שבה עמדו מול העם ומול ה'. על משמעות קווי הדימיון חלוקות הדעות:¹ יש דורשים אותם לשבח, משום שעצם ההשוואה מעלה את אליהו לדרגת משה רבנו ולמעמד נשגב ביותר (רד"ק רואה בהליכה לחורב יגמול המעשה הטוב שעשה בהר הכרמלי). ויש דורשים אותם לגנאי, ורואים בהם קריאה לאליהו ללכת בדרכיו של משה, לשנות את דרכו הקנאית ולפנות לדרך של תפילה ותחנונים למען ישראל. קו זה ממשיך את הנימה עליה הצבענו לעיל בהשוואות לאברהם וליונה, וכך נראה מפשוטו של הוויכוח בין אליהו לקב"ה בהתגלות בחורב.²

1. ראה את דיוניו של הרב אלחנן סמט, בספר פרקי אליהו עמ' 275-278, 246-249 וההפניות שם.
2. חז"ל מסיימים כך את רשימת ההשוואות בפסיקתא רבתי: בדבר אחד מצינו משה גדול מאליהו, שלמשה אמר: "ואתה פה עמוד עמדי" (דברים ה' כ"ו), ולאליהו - "מה לך פה אליהו" (מלכים א' י"ט ט'). ונראה, שגם בדברים אלה יש רמז לניקרות שעליה הצבענו.

כמו משה רבנו הוא הלך ארבעים יום וארבעים לילה (ללא אכילה ושתייה), עד שזכה להתגלות בחורב. על ההשוואה בין אליהו למשה עמדו חז"ל בהרחבה (פסיקתא רבתי פרשה ד), והצביעו על יותר משלושים הקבלות בין שני הנביאים, חלקם מהפרק שלנו:

- משה נטמן במערה, "ושמתוך בנקרת הצור" (שמות ל"ג כ"ב),	- ואליהו נטמן במערה, "ויבא אל המערה" (י"ט ט).
- במשה - "ויבא אל הר האלהים" (שמות ג' א),	- ובאליהו - "ויבא אל הר האלהים" (י"ט ח).
- משה בא למדבר,	- ואליהו בא למדבר (שם ד).
- משה השיח עמו על ידי מלאך, "וירא אליו מלאך ה' " (שם ג' ב),	- ואליהו על ידי מלאך - "והנה זה מלאך" (י"ט ה).
- משה שהה ארבעים יום וארבעים לילה, שלא אכל ושלא שתה,	- וכן אליהו הלך בכח האכילה היא ארבעים יום.

חלומות אהב אהב

פרקים כ', כ"ב

המלחמות בין ישראל לארם נמשכו כשלוש מאות שנה, החל מימי דוד ועד סוף בית יהוא. עם פילוג הממלכה והחלשות ממלכות יהודה וישראל התעצמה ארם, והפכה לגורם המשמעותי באזור. כוחו הצבאי וחשיבותו המדינית של אחאב התבטאו, בין השאר, בכך שהצליח לעמוד מול האויב הארמי ברוב תקופת שלטונו, ואף להכריעו בחלק מהמלחמות שהיו ביניהם. שני פרקים ארוכים מתארים שלוש מלחמות של אחאב בארם. התיאור המפורט עוסק בהיערכות הצבאית ובמהלך הקרבות וגם במעורבות הנבואית הפעילה בכל אחת מהמלחמות. הקשר בין התחומים הללו, יתברר להלן. הטבלה מציגה את נקודות הדמיון בין שלוש המלחמות, ואת ההבדלים שעולים מעיון בתיאורן במקרא. באמצעות ההשוואה ניתן לעמוד על מסרים חשובים שעולים מסיפורי המלחמות.

מלחמה לא אווה - מלחמה לחמה

הפרטים שמספרים הפסוקים בשני הפרקים שלפנינו נותנים ביטוי לשינוי האישי, המוסרי והרוחני, שעבר אחאב במהלך שלוש המלחמות:
במישור הצבאי - אחאב, שבתחילה חשש מאוד מפני האויב הארמי, ועשה כל מאמץ להימנע ממלחמה, הפך ליוזם של המלחמה האחרונה, שבסופה הוכרע ונפל.
לקראת המלחמה הראשונה נזקק אחאב, בענווה, להנחיות מפורטות מהנביא, ולהכנות מרובות. בשנייה הוא כבר היה בטוח בעצמו, ונערך למלחמה מיד וללא הכנות. התהליך ההפוך שעבר צבא ארם, מבלית את התחושה, שהשאננות שאפיינה את בן הדד בתחילה עברה אל אחאב, ולקראת המלחמה האחרונה היא והפכה לשחצנות יהירה. כך הדרדר אחאב מניצחון סוחף ומכה גדולה בארם, אל ניצחון שלא נוצל ושאפשר לאויב להתאושש ולהביא על ישראל מפלה מוחצת בעימות השלישי ביניהם.
במישור הנבואי - במלחמה הראשונה נזקק אחאב לעידוד הנביא ושאל וביקש את הנחיותיו בכל פרט. בשנייה הוא לא הגיב לדברי הנביא שבא לעודדו לפני המלחמה (כח), ולא שאל בעצתו לפני שכרת ברית עם ארם. בשלישית הוא התבטא כמי ששונא את נביא ה', זלזל בו ואפשר למשרתיו לפגוע בו. גם בקבלת התוכחה הנבואית באה לידי ביטוי הידרדרותו האישית של אחאב. את התוכחה הראשונה הוא קיבל כבעל תשובה, ואילו את זו של מיכיהו הוא דחה, כאילו נבעה מאיבה אישית. הוא הגיע לשיא של שפלות כאשר כלא את הנביא על נבואתו.
כך הביא אחאב את יחסיו עם הנבואה לשפל, שהיה גורם משמעותי במפלתו האחרונה.

בין אחאב ליהושע

פרטים רבים בתיאור המלחמה השנייה רומזים (בלשונם ובתוכנם) למלחמת יהושע ביריחו ולבריתו עם הגבעונים. נראה, שזו דרך נוספת של הכתובים לבטא הערכה שלילית על מעשי אחאב, במלחמה זו ובכלל:
א. נפילת החומה באפק על חיל ארם הנותרים מזכירה את נפילת חומת יריחו בימי יהושע. לשון הכתובים אף מחזקת את הדמיון: **וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי ... וַתִּפֹּל הַחוֹמָה** (כט-ל, והשווה יהושע ו' טו-כ). יהושע הכיר תודה לה' על ניצחונו, והקדיש את השלל לה' (ו' טז-יז), ואילו אחאב כפר בטובה, זקף את הניצחון לזכותו והפיק ממנו רווח כלכלי ופוליטי.
ב. התחבאות בן הדד **בְּדָדָר** (כ) מזכירה את הסתתרות רחב ובני ביתה, שלא יצאו מפתח ביתם, וכך יצאו חיים מתוך ההפיכה. יהושע עשה חסד עם הראויים לכך, ואילו אחאב עשה חסד עם אויבו ודורש רעתו.
ג. עבדי ארם שהתחפשו בבואם לכרות ברית עם אחאב המנצח (לא-לב), מזכירים את התחפשות הגבעונים, שבאו לכרות ברית עם יהושע (פרק ט'). בשני המקרים התבררה הברית כמוטעית, אך יהושע כיבד את הברית שכרת, ואילו אחאב לא כיבדה, ויום מלחמה שלישית בארם.
ד. בתחילת פרקי אחאב מסופר על בניית יריחו בידי חיאל בית האלי (ט"ז לד), בניגוד מפורש לקללת יהושע על מי שיעשה זאת. הגיבויו של אחאב למעשה ("בימינו בנה") מבטא עמדה מהופכת למגמת מלחמות יהושע, שנועדו, בין השאר, להכרית את תועבות הכנענים, האליליות והמוסריות, מן הארץ.

כרם נצח (פיק כ"א) בין החלומות

כאמור, נפילת אחאב לא הייתה רק מפלה צבאית; היא נבעה מירידה אישית ומוסרית. ירידה זו באה לידי ביטוי חריף בפרק כ"א (שמפריד בין תיאור שתי המלחמות הראשונות לשלישית), שמתאר את הריגת נבות היזרעאלי ואת ירידת אחאב לרשת את כרמו. מעשיו והתבטאותו העוינת כלפי אליהו הנביא שבא להוכיחו, משלימים את הרקע לעמידתו היהירה והזחוחה של אחאב מול יהושפט ומול מיכיהו לפני מלחמתו האחרונה.

מלחמה לזוּלָה (פירק כ"ב)	מלחמה לזוּלָה (כ"ג-כ"ד)	מלחמה ראשונה (כ"א-כ"ב)	
<p>לראשונה, היוזמה למלחמה באה מצד אחאב: כי לנו רמת גלעד.</p>	<p>עבדי בן הדד שכנעו אותו לחזור ולהילחם בישראל, והפעם במישור (אלהי הרים אלהיהם).</p> <p>אחאב התארגן במהירות, והתייצב למערכה, למרות מספרו המועט ביחס לחיל ארם.</p>	<p>בן הדד התגאה בכוחו והתגרה באחאב.</p> <p>אחאב ניסה בתחילה לפייס את בן הדד ולהיענות לתביעותיו, אך כשהבין, לאחר התייעצות עם זקני העם, שפני ארם למלחמה, התייצב כנגדו.</p>	<p>זוּלָה והתגאו</p>
<p>אחאב צירף אליו את יהושפט מלך יהודה, וכינס את נביאי חצרו לקבל גיבוי ותמיכה.</p>	<p>בן הדד, שזקק לעידוד מעבדיו, פקד מחדש את צבאו והחליף את מערך הפיקוד.</p> <p>למרות היתרון העצום של ארם, הם חנו אלה נכח אלה שבעת ימים, מה שמעיד על חששם.</p>	<p>בן הדד היה היה בטוח בניצחונו, ולכן לא עסק בהכנות אלא רק בשתייה לשוכרה עם עוזריו.</p>	<p>היערכות והכנות</p>
<p>בן הדד הורה לשרי המלחמה להתמקד בפגיעה במלך. אחאב, שכנראה ידע על כוונה זו, ביקש מיהושפט להתחפש כמלך ישראל (מעשה בלתי הוגן בעליל).</p>	<p>אחאב עדיין חשש מהיתרון המספרי של ארם. הלוחמים נערכו כשני חשפי עזים (פירוש: ביחידות קטנות ומוסתרות משני אגפי ארם).</p>	<p>אחאב חשש מאוד מהמלחמה. הוא נזקק לעידודו של הנביא ולהנחיות מפורטות על ארגון הכוח הלוחם והנהגתו.</p>	
<p>למרות התחפושת, ואיש משך בקשת לתמו, ניצב את מלך ישראל. אחאב ניסה להישאר ניצב במרכבה, אך השמועה עברה בקרב הלוחמים, והם החלו לנוס איש אל עירו ואיש אל ארצו.</p>	<p>המכה הישראלית גברה גם על המספר העצום של חיל ארם, שנס בהשאירו אחריו מאה אלף חללים. אחאב לא ניצל הפעם את ההצלחה להמשך הלחימה באויב, והעדיף לכרות איתו ברית מדינית וכלכלית.</p>	<p>המכה הישראלית הפתיעה ביותר את ארם, שהחלו לנוס מן המערכה.</p> <p>אחאב ניצל את ההצלחה והכה בארם מכה גדולה.</p>	<p>מהלך המלחמה</p>
<p>לפני המלחמה - בעקבות דרישת יהושפט נקרא מיכיהו לבוא, והתבקש לנבא טוב על יוזמת המלך. למרות הבקשה, ניבא הנביא מפלה קשה לאחאב ולעם, והזהיר מפני היציאה למלחמה. נבואת מיכיהו התקיימה במלואה.</p>	<p>לפני המלחמה - איש האלוהים הודיע לאחאב, שגם הפעם ינחלו חיל ארם מפלה קשה. (כח)</p> <p>לאחר המלחמה - הנביא כעס על אחאב, ששילח את בן הדד בשלום, וניבא לו נבואת פורענות.</p>	<p>לפני המלחמה - הנביא ניבא לאחאב בשם ה' שינצח, והנחה אותו כיצד לפעול. (יג-יד)</p> <p>לאחר המלחמה - הנביא הכין את אחאב לקראת הסיבוב הבא, שעתיד להגיע בתשובת השנה. (כד)</p>	<p>ההתעוררות הנבואות לפני המלחמה ואחריה</p>

כרם נבות - פרק כ"א

כרם נבוא

מיוחדת היא פרשת כרם נבות בין פרקי אחאב: אין היא שייכת למאבק בעבודה הזרה (י"ז-י"ט) ולא למלחמות בארם (כ', כ"ב), אך דווקא בה, בסיפור על מפגש של המלך עם אחד מן העם נחתם דינו של אחאב, ונאמרה הנבואה החריפה ביותר על הכרתת ביתו. העיון בפרטי הסיפור מלמד, שלא מדובר כאן רק בסיפור פרטי אודות נבות היזרעאלי, אלא במעשה שמשקף את דמותו של אחאב כמלך ישראל. מצד אחד ניכרת מודעותו של אחאב להגבלות שהיו מוטלות עליו על פי התורה והמסורת בישראל (שלא כמלכי שאר האומות), ומצד שני הוא אינו מצליח לעמוד בלחצים ובפיתויים הנקרים בדרכו. התרשים בעמוד זה מצביע על ארבעה שלבים שמעצבים את מהלך העלילה שלפנינו. ההרחבה בעמוד ממול, מלמדת כיצד משקפים שלבים אלה ארבעה מרכיבים מרכזיים בהתנהלותו הכללית של אחאב כמלך. לאורם ניתן להתבונן בפרשת נבות גם כסיכום של תקופת אחאב, לקראת סיומה. מגמות סותרות ליוו את אחאב לכל אורך דרכו: מצד אחד שאפתנות אישית ורצון להרחיב עוד ועוד את ממלכתו, ומצד שני התחשבות בבני עמו ורגישות לצורכיהם. מצד אחד תלות בתמיכתה הכלכלית של צור, ובשל כך גם מחויבות לאיזבל אשתו ולשינויותיה, ומצד שני הכרה בכוחם ובסמכותם של נביאי ישראל. הניסיון ללכת בין הטיפות ולפסוח על שתי הסעיפים, מוביל אותו אל גורלו הטרגי. כמלך ישראל היה עליו להכריע בעד הנורמות של התורה והנביאים, ונגד הנורמות השליליות וההרסניות של איזבל, למרות המחיר הכבד של אובדן התמיכה של צור.

פרק כ"א

אחאב איזבל

אתה עתה תעשה מלוכה על ישראל? ... אני אתן לך את כרם נבות היזרעאלי. (ה-טו)
איזבל תמהה על התנהגותו של אחאב ולעגה לחולשתו. היא הבטיחה לו, שבדרך שלה הכול יסתדר בקלות, ולאחר שקבלה לכך אישור בשתיקה, אירגנה משפט דיבה מסודר ומהיר, והפכה את נבות למורד במלכות, שנידון למוות, ונכסיו עוברים למלך.

אחאב

חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבתי לך. נבוא
אחאב אל ביתו סר וזעף ... וישכב על מטתו.
ויסב את פניו, ולא אכל לחם (ג-ד).
סירובו של נבות מתבסס על הנורמות המיוחדות בישראל, שאינן מקנות אפילו למלך זכות להפקיע נחלת אבות מיד בעליה. אחאב שהיה מודע לכך, לא יכול אלא להתאבל על דחיית בקשתו. כעסו על נבות נרמז רק מהניסוח הבוטה של תשובת נבות, שנתר בזיכרונו: לא אתן לך את נחלת אבתי.

אחאב

תנה לי את כרמך ... כי הוא קרוב אצל ביתי, ואתנה לך תחתיו כרם טוב ממנו, אם טוב בעיניך, אתנה לך כסף מחיר זה. (א-ב)
בקשת אחאב, לספח לעצמו את הכרם הגובל בארמונו, נשמעת הגיונית והצעתו לנבות נראית הוגנת למדי.

הנביא ירמיהו

הרצחת וגם ירשת ... הנני מביא אליך רעה ובערתי אחריו. (טז-כד)
אליהו הטיל בשם ה' את מלוא האחריות והעונש על אחאב. לא עמדה לזכותו תגובתו הראשונה לבקשת נבות, וגם לא העובדה שאיזבל היא שביצעה למעשה את הרצח. מבחינת הנבואה, אחאב הבין היטב למה מכוונים דבריה, והיה עליו למנוע ממנה לבצע את זממה. ירידתו לרשת את הכרם הפכה אותו לשותף מלא בפשע, והסתרתו מאחורי גבה של אשתו רק הגדילה את חומרת המעשה.

מפלאי הבנייה של אחאב ובקשת הכרם

בנייה והתרחבות אפיינו את בית אחאב מראשית דרכו:

1. עמרי, אביו, קנה את הר שומרון מאדם פרטי, ובנה עליו את בירת ממלכת ישראל (ט"ז כד).
2. בניית ערים וארמונות מפוארים היו הסימנים המובהקים של תקופת אחאב, ובהם בחר הכתוב לסכם אותה (כ"ב לט).
3. ההסכם (הפסול) בין אחאב ובן הדד לאחר המלחמה נעשה על מנת להחזיר לישראל ערים שנכבשו ולהקים שווקים בדמשק (כי לד).
4. היציאה למלחמה האחרונה בארם נועדה להשיב שטח, שהיה שייך בעבר לשבטי ישראל - "כי לנו רמות גלעד" (כ"ב ג).

בקשת כרמו של נבות הייתה אפוא פרט קטן וצנוע, יחסית, שמשקף את דרכו ואת נטיותיו של אחאב, שחלקן הביאו כבוד והדר לממלכת ישראל, וחלקן נסחפו מעבר למותר ולראוי.

תיאם אלם ולנבו בפרט

אחאב גילה פעמים רבות קרבה, רגישות ואחריות יוצאים דופן ביחס לבני עמו:

1. הוא חיפש את אליהו הנביא בכל הממלכות כדי להביא לסיום הבצורת (פרק י"ח);
2. הוא יצא עם עובדיהו לחפש חציר כדי להחיות את הבהמות הרעבות, מבלי לחוש לכבודו;
3. הוא שיתף את הזקנים והעם בהתייעצות לקראת מתן תשובה הולמת להתגרות של מלך ארם (כי ז-ח);
4. הוא נשאר עומד פצוע במרכבה כדי לעודד את רוח הלוחמים ולמנוע מנוסה (כ"ב לב).

דרכו זו של אחאב מאפשרת להבין, שפנייתו הראשונה אל נבות נעשתה בכנות ובנדיבות אמיתית, וכך גם קבלת סירובו של נבות. על אף שדחיית בקשתו פגעה בו מאוד, היא לא גרמה לו, בשלב הראשון, לחרוג מכללי ההגינות והמוסר, ולא הביאה אותו לנצל את 'משפט המלך' כדי לכפות את רצונו על נבות.

השלם איננו במחץ צ'צ'ונים

איזבל, הביאה מארצה לא רק את עבודת הבעל, אלא גם תרבות קלוקלת של שלטון מתנשא וכוחני, שהיה זר למסורת ישראל. למרבה הצער, השפעתה על אחאב כללה לא רק את הכנסת העבודה הזרה לממלכתו, אלא גם את סיאוב דרכי השלטון.

1. בחצר המלכות היו מאות נביאי חצר 'אוכלי שלחן איזבל' (י"ח יט), והם הפכו להיות יועצים ומשפיעים בכל תחום ועניין (כ"ב ו).
2. היא הכריתה את נביאי ה', והמעטים ששרדו נאלצו להתחבא מפניה (י"ח ד).
3. היא לא התרשמה ממעמד הר הכרמל (נראה שמאבקים מסוג זה היו מקובלים במקומה), וכשהכריזה שגורלו של אליהו יהיה כדין נביאיה שנשחטו, לא עמד אחאב בפניה, ואליהו נאלץ לברוח (י"ט ב-ג).

הזלזול של איזבל בהתנהלותו המלכותית של אחאב מתבטא גם ביחסה לתגובתו כלפי נבות. כהרגלה, היא לקחה את העניינים לידיה, והוא, כהרגלו, קיבל בשתיקה את מעשיה החמורים, ולא היו לו האומץ והתוקף כדי לעמוד כנגדה.

תיאם אליו ולנביאים אחרים

אחאב הכיר בכוחם ובמעמדם של הנביאים, ופעמים רבות נהג בהם כבוד, וזכה ליחס דומה מצידם. עם זאת, ההתנגשות בין הכוחות הסותרים שבתוכם פעל וחוסר יכולתו להכריע גרמו, פעמים רבות, להתנגשויות ולהתבטאויות חריפות משני הצדדים:

1. ההכרה בכוחו של אליהו הביאה את אחאב לחיפושים קדחתניים אחריו בתקופת הבצורת. כשנפגשו, כינה אותו 'עוכר ישראל', אך גם קיבל את תנאיו ושיתף עמו פעולה בהכנת המעמד בהר הכרמל.
2. הוא קיבל את הדרכת הנביא, במלחמה הראשונה בארם ופעל על פיה (כי יג-טו).
3. הוא קיבל בהכנעה (גם אם בזעף) את תוכחת הנביא על שילוח בן הדד (כי מב-מג), בניגוד למלכים רבים מישראל ומיהודה, שפגעו בנביא שהוכיח אותם.
4. הוא חשש מנבואת מיכיהו בן ימלה (כ"ב ח) מפני שהכיר באמיתותה. וכלא את הנביא עד שובר.

במפגש עם אליהו בחלקת נבות נמשכת הדרך שהכרנו ביחסו לנביאים. הוא כינה את אליהו 'אויבי', וניסה להפוך את המאבק ביניהם לעניין אישי, אבל לבסוף, קיבל בהכנעה את התוכחה ונהג כבעל תשובה. הכנות של מעשיו קיבלה אישור מגבוה, בדחיית העונש שנגזר עליו: 'ען כי נבנע מפני, לא אביא הרעה בימיו (כט).

קווים אתיקיים בצמותו של אחאב

היחס השלילי לאחאב נקבע עם תחילת תיאור מלכותו: **ויעש אחאב בן עמרי הרע בעיני ה' מכל אשר לפניו** (ט"ז ל). הפסוקים הבאים לאחר מכן (לא-לד) מפרטים את הרעות שעשה, ומעריכים אותן כחמורות אף יותר מאלה של ירבעם בן נבט¹. עם זאת, בתיאור המפורט של מעשיו מתגלים לא מעט יסודות חיוביים באישיותו. בדף על 'מלחמתו של אליהו בעבודת הבעלי עמדנו על הסיבות, שהובילו להידרדרות הדתית בימי אחאב, ומצד שני על המורכבות ביחס הנבואי כלפיו בעקבות הדברים הטובים שנמצאו בו. הטבלה מפרטת את הגוונים השונים בדמותו לאורך 'פרקי אחאב' ומצביעה על הנקודות החיוביות בהתנהגותו, בצד אלו ששוללות את מעשיו.

הטאים והתנאים שליליים	קווים טובים ומעשים חיוביים
אפשר לאיזבל להכרית את נביאי ה'. (ד) כינה את אליהו הנביא 'עוכר ישראל'. (יז)	עבדיהו, שהיה ירא ה', כיהן בתפקיד רם בחצרו (על הבית). (ג) חיפש את אליהו הנביא בכל הממלכות כדי להביא לסיום הבצורת. (י)
לא מנע מאיזבל לרדוף את אליהו לאחר המעמד. (י"ט ב)	לבקשת אליהו, כינס את כל העם אל הר הכרמל. (כ) אפשר את עריכת 'המבחן' וגם את הריגת נביאי הבעל. אחרי המעמד המתין עם אליהו לבוא הגשם. (מד) אליהו הנביא רץ לפני מרכבתו כדי לכבדו. (מו)
	שיתף את הזקנים בהחלטה להתנגד לדרישותיו של בן הדד. (ז-ח) קיבל את הדרכת הנביא על ניהול המלחמה בארם. (יד)
אחרי שזכה בניצחון, בעזרת ה', כרת ברית עם בן הדד, ושילחו בשלום ללא התייעצות עם הנביא. (לד)	זכה לתמיכה נבואית לפני המלחמה. (כח) היה ידוע כמלך חסד אצל אנשי ארם. (לא) קיבל את תוכחת הנביא, והלך לביתו 'סר וזעף'. (מג)
חמד את כרם נבות. אפשר לאיזבל לנהל משפט שקר נגד נבות. ירד לרשת את הכרם, למרות שידע שהושג במרמה וברצח. (כב)	הציע לנבות כרם אחר או תשלום תמורת כרמו. (ב) קיבל (בצער) את סירובו של נבות, ושב לביתו 'סר וזעף'. (ד) קיבל את התוכחה מאליהו, ונכנע לפני ה': 'ויקרע בגדיו ... ויצום... וישכב בשקו'. (כז-כט)
התחזק בחברת הנביאים השכירים. (ו, י-יב) כלא את מיכיהו הנביא עד שובו מן המלחמה. (כה-כו) יצא למלחמה למרות אזהרותיו של מיכיהו בשם ה'. (כח)	נענה לבקשת יהושפט לקרוא לנביא ה' לפני המלחמה. (ז-ט) ידע להבחין בדברי מיכיהו בן ימלה בין לעג לאמת. (טז) נשאר עומד במרכבה למרות פציעתו, כדי לא לפגוע במורל הלוחמים. (לה)

1. חז"ל הוסיפו בתיאור חומרת מעשיו: 'כתב על דלתות שמרון: אחאב כפר באלקי ישראל', וקבעו: 'קלות שעשה אחאב, כחמורות שעשה ירבעם, ומפני מה תלה הכתוב בירבעם? מפני שהוא היה תחלה לקלקלה'. (סנהדרין קב ע"ב)

אזיהו מול אחיה

הפרק עוסק במשלחות ששלח המלך החולה, אחזיה, לדרוש בבעל זבוב, אלהי עקרון, כדי להינצל ממחלתו, ובחסימת דרכן על ידי אליהו הנביא בדבר ה'. עמידתו של אליהו מול שליחי המלך והתגובות השונות של המשלחות כלפיו, מהוות חוליה נוספת במאבקו של אליהו בעבודת הבעל, והן מלמדות על דרכי המאבק של הנבואה כנגד המאיימים עליה והמנסים לבטלה. נעמוד על המאפיין הבולט של תקופת אחזיה ובעיקר על המאפיינים של העימות בין שליחי המלך לאלהיו הנביא, שהוא עיקרו של הסיפור. התרשים מסייע להבנת המהלכים המעצבים עימות זה והדמויות השונות הפועלות בתוכו.

■ **ירדתו של אליהו יחד עם שר החמישים השלישי בצו ה'**, היא **ירידה של ניצחון**, שבה השלים את שליחותו, והביא את דבר ה' ישירות אל המלך. כך נסגר המעגל שהתחיל עם מלאכי אחזיה הראשונים, שידעו גם הם להעדיף את דברי הנביא על דברי מלכם, ושוו על עקבותיהם כדי להודיע למלך את דבר ה'.

כפי שראינו לעיל, בדף על פרק י"ג דבר ה' גובר על המנסים להפר אותו, וכל ניסיון להיאבק כנגדו גורר לא רק תגובת נגד חריפה, שמענישה את הקמים עליו, אלא גם התעצמות וחיזוק של הנבואה על ידי מופתים גדולים מאלה שהיו בראשונה.

למה לרי מוליהם

1. את שר החמישים הראשון ניתן לשפוט כשוגג, אמנם היה לו ללמוד ממשלחת המלאכים הראשונה, אבל כחייל הוא היה נאמן לצו מלכו, ומשום כך, שרפתו ושרפת אנשיו הן עונש שמפתיע בחומרתו.
2. שר החמישים השני הוא כבר מזיד וחצוף. לא רק שלא למד את הלקח מגורל קודמו, הוא אף העז פניו להוסיף לשליחותו יתר תוקף (פה **אמר המלך**), ויתר זירוז לאלהיו (מהרה **רדה**). אולי בשל כך נוסף הכינוי 'אש א-הים' בתיאור עונשו.
3. השר השלישי, הבין שאין לעמוד כנגד דבר הנביא. הוא עלה אליו רק על מנת להכפיף את עצמו ולהתחנן על נפשו ונפש פקודיו. בכך הוא התייצב לצד אליהו ולצד שליחותו הנבואית, והראה שלא בחיל ולא בכוח כי אם ברוח ה' יקום דבר.

2. משחק מילים נוסף הוא הכינוי 'מלאכים' שניתן לשליחי אחזיה הראשונים, על מנת להעמיד אותם מול מלאך ה' ששלח את אליהו לקראתם. המלאך שנבר על 'המלאכים' מעיד על מלכו שהוא מלך המלכים.

מלכות קצרים

מלכותו הקצרה (שנתיים)¹ של אחזיה בן אחאב רצופה בחטאים, חולשות ונפילות. חטאי אחאב ואיזבל נזכרים במפורש (כ"ב נג) כמאפיינים את דרכו של אחזיה, והופעתו של אליהו משלימה את קווי הדמיון למלכות הקודמת. התיאור הקצר, שגולש מסוף ספר מלכים א' לתחילת מלכים ב', חותם למעשה את תקופת אחאב. לאחר נפילת אחאב ברמות גלעד, נמשכה ההידרדרות המדינית במרידת מישע מלך מואב, שניצל את החולשה בממלכת ישראל, ונפילת אחזיה בעד השבכה השלימה את רצף הנפילות כשהפכה אותו לשכיב מרע. העונש שנגזר על האב נדחה לימי בנו (מל"א כ"א כט), ואין במלכות אחזיה אלא השלמת העונש החמור שנגזר על אביו (שם כא-כד).

מי יצלה ומי יצור?

פה **אמר ה'**: **המטה אשר עליית שם, לא תרד ממנה, פי מות תמות.** הפעלים 'עלה' ו'**ירד**' הן צמד מילים מנחות, שחוזרות לכל אורך הפרק, וממחישות את מאבקי הכוח שבין אליהו לאחזיה בדרך של משחק מילים.²

- **עליית** אחזיה על המיטה (פס' ד, ו, טז) היא **עלייה של נפילה**, וממנה **לא ירד** אלא ימות.
- **עליית** אליהו אל ראש ההר (פס' ג, ז, ט, יג), מבטאת את **עלינות** הנבואה על המלך ושליחיו.
- שרי החמישים הראשונים '**עלו**' אל אליהו ודרשו ממנו '**לרדת**' (פס' ט, יא), וגורלם הפך להיות כגורל אחזיה מלכם. הם **לא זכו לרדת** מן ההר, כי אש ירדה מן השמים ואכלה אותם (י, יב). רק שר החמישים השלישי, שידע **מי למעלה ומי למטה**, והעדיף את דבר ה' על פני צו מלכו, **זכה לרדת** בשלום מן ההר (טו).

1. מלכות בת שנתיים מלמדת, בדרך כלל, על מלכות שאינה עומדת בזכות עצמה, והיא באה רק כדי להשלים, לצורך כלשהו, את זו של האב שמלך לפניה. כך ראינו אצל נדב בן ירבעם ואצל אלה בן בעשא, שלא מלכו אלא על מנת לקיים את הבטחת הנבואה שניתנה לאבותיהם, שיקימו 'בית מלוכה'. ייתכן, שמלכות זו לא נמשכה אלא שבועות או חודשים ספורים בלבד, והשנתיים כוללות רק את סוף השנה האחרונה של מלכות האב ואת תחילת שנת מלכות הבן. כך עולה מן החישוב הכרונולוגי שעליו הצבענו לעיל (בדפי המבוא לספר), כאשר הפער של 3 שנים בין מלכי ישראל למלכי יהודה כולל את נדב, אלה ואחזיה, ומסתבר ששלושת המלכים הללו הם הגורמים לו.

מסופה ומסלרה ברכו

כמו שאחזיה היה המשך ישיר ורצוף לדרכם של אחאב ואיזבל, כך ביטאה הופעתו של אליהו הנביא למולו את המשך דרכו, כפי שהכרנוהו בפרקים הקודמים, כאז כן עתה:

- הוא נאבק במלכות בגלל עבודת הבעל (השון: י"ז א, י"ח כא-כד, י"ט י"ד).
- הוא הופיע בפתאומיות (השון: י"ח ז, יב).
- הוא נרדף על ידי המלכות וניצל בעזרת ה' (השון: י"ח א-טז, י"ט א-ג).
- הוא היכה בעוצמה ברודפיו ובמתנגדיו (השון: י"ז א, י"ח מ).
- הוא הוריד אש מן השמים בדברו (השון: י"ח כד-לח).
- הוא לא חשש לעמוד בתקיפות מול המלך (השון: י"ח ח, כ"א כז-כט).
- המלך הכירו והיה מודע לכוחו (השון: י"ח י, כ, מא, כ"א כז-כט).

לקראת סוף ברכו

למרות קווי הדמיון הרבים, המלמדים לכאורה על המשך דרכו של אליהו כמקדם, ניכרים בפרק זה כמה שינויים מהותיים, שמצביעים על כך שדרכו נדחתה למעשה (לא באש ה'), ואין הוא יכול לפעול שוב כפי שנהג בתחילה:

- בתחילת הופעתו של אליהו, בלטה יוזמתו ועצמאותו הנבואית, כאילו נמסרו בידי מפתחות השמים. בפרק שלנו הוא פעל, מתחילה ועד סוף, על פי הוראותיו של מלאך ה' (פס' ג, טו), להוציא את שרפת שרי החמישים וחיליהם, שאותה נבאר להלן. גם נבואתו החוזרת בפרק שלוש פעמים, היא ציטוט מדויק של דברי המלאך אליו.
- שריפת שתי המשלחות של שרי החמישים ממחישה את הקיצוניות של דרכו (שכבר נדחתה), וההשוואה למעמד הר הכרמל מחריפה עוד יותר את החומרה שבמעשיו. שם הוא הוריד אש כדי לשרוף קורבן לה', ואילו כאן הוא הוריד אש כדי לשרוף חיילים, שביקשו למלא (שלא בצדק ושלא כראוי) את פקודת מלכם.
- ייתכן, שגם שינוי שמו בארבעה מקומות בפרק (פס' ג, ד, ה, יב) מאלהיה לאלהיה, רומז להסתייגות מדרכו 'בסופה' שהגיע אל סופה.

תיאור סיום פעילותו של אליהו, בפרק זה, כמי שעומד מול מלך ישראל ונאבק בעבודת הבעל, מכין את סוף דרכו בפרק הבא, כמי שעומד מול בני הנביאים ומול אלישע תלמידו.

אליהו שהוריד אש מן השמים, כדי לשרוף את שליחי אחזיה,
עתיד בקרב לעלות מן הארץ השמימה ברכב אש וסוס אש.

סילוק אליהו

בין אליהו ואלישע התקיימה מערכת יחסים ייחודית, שלא הייתה דוגמתה בין נביאים אחרים.¹ בהר חורב נצטווה אליהו למשוח את אלישע לנביא תחתיו (י"ט), ומאז הפך אלישע למשרתו. גם היום האחרון של אליהו ועלייתו השמימה שזורה בקשר המיוחד שלו עם אלישע. הסיפור מתקדם בעקבות המקומות בהם היו אליהו ואלישע, והתרשים מציג את ההתרחשויות שהיו בכל מקום. כפי שנראה בתרשים, חלק מן האירועים חזרו על עצמם יותר מפעם אחת, ובחלק מן האירועים חזר אלישע על מה שעשה אליהו. בדף זה נעמוד על כמה מן המשמעויות של האירועים שאירעו באותו יום.

משה - אליהו, יהושע - אלישע

כבר קבעו חז"ל: "ואת(ה) מוצא, שמשעה ואליהו שווין זה לזה בכל דבר" (פסיקתא רבתי פ"ד). אל נקודות הדמיון בין אליהו למשה ניתן לצרף את סילוקם הדומה מן העולם. שניהם סיימו את תפקידם בעבר הירדן המזרחי, מול יריחו, ושניהם נסתלקו באופן בלתי רגיל, ואין איש יודע את מקומם. אליהו הלך דרך ארוכה, מהרי **בית אל** כדי להגיע אל המקום בו מת משה בעבר הירדן, וכנראה, שהדבר איננו מקרי. לאחר מות משה רבנו, חצו יהושע והעם את הירדן, לאחר שזריתם **מי הירדן** נעצרה - **וְכָל יִשְׂרָאֵל עֲבָרִים בְּחַרְבָּהּ** (יהושע ג' יג-יז). לאחר החצייה נכבשה **יריחו**, והעם חנה **בגלגל**. אליהו עשה את המסלול ההפוך, **ומיריחו** (לאחר שהיה **בגלגל**) הוא הלך יחד עם אלישע אל הירדן - **וַיַּעֲבְדוּ שְׁנַיִם בְּחַרְבָּהּ**. חציית הירדן והמעבר 'בחרבה' מרמזים, כנראה, שכאילו התבטלה הכניסה הראשונה לארץ ישראל.³ מות משה סיים תקופה בנבואה ובהנהגת ה' את ישראל, ונראה שהוא הדין בסילוק אליהו. משרתיהם, יהושע ואלישע⁴ (נשים לב לדמיון השמות יהושע - אלישע), התחילו תקופה חדשה, בדרגה אחרת ובהנהגה שונה.⁵ החלוקה בין 'נביאים ראשונים' ו'נביאים אחרונים', נמצאת בעליית אליהו ותחילת פועלו העצמאי של אלישע. מעתה, לא יתגלה דבר ה' במציאות באופן מיידי (כדרכו של אליהו), אלא לאחר זמן, ולא תמיד ייראה הקשר הישיר והברור בין המצב הרוחני של המלך והעם למצב הכלכלי, המדיני והצבאי.

אלישע ואליהו

אליהו - בודד היה בחייו. אף שהיו בימיו נביאים ו'בני נביאים' (ראה דברי עבדיהו, מל"א י"ח יג, והימצאותם של בני נביאים בפרקנו), לא מסופר על קשר בינם לבין אליהו, אלא רק בינם לבין אלישע. אליהו פעל לבדו, וגם קיומו של אלישע איננו מופיע בסיפוריו, וכה העיד על עצמו: **וְאֶתֶר אֲנִי לְבָדִי** (מל"א י"ט י). גם בעלייתו לשמים רצה אליהו להיות בבדידותו, אך אלישע דבק בו ולא ויתר. שלוש פעמים (בגלגל, בבית אל וביריחו) ניסה אליהו להניא את אלישע מלכת עימו, ולא עלתה בידו. אלישע הבין, שעליו להיות המשך לאליהו, ולכן

רצה להיות נוכח בעת עלייתו של אליהו, ולקבל נתח מיוחד מרוחו.⁶ ואכן, לאחר שהבינו בני הנביאים שאלישע נכח באותו מעמד, וחצה את הירדן בעזרת אדרת אליהו, הכריזו: "נחה רוח אליהו על אלישע" (פס' טו).

אבי אביו, רכב ישראל ופרשו

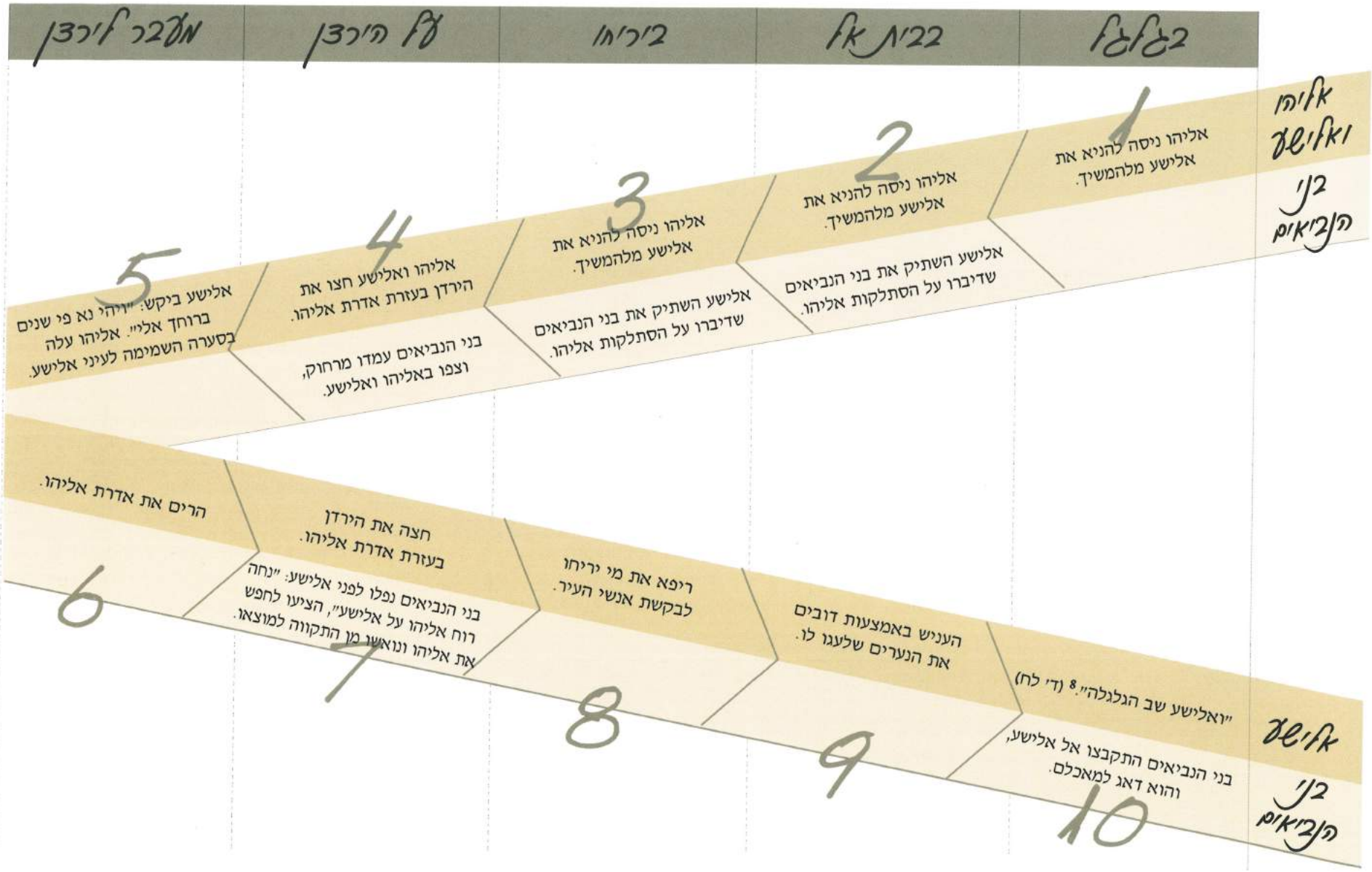
בעת עליית אליהו קרא אלישע בצעקה: "אבי אבי, רכב ישראל ופרשו!" מילים קצרות אלה מכילות משמעות עמוקה, המבטאת את פועלו של אליהו בתקופת אחאב. נעמוד כאן על מקצתה. דרכו של אחאב הייתה ריאליסטית: הוא פעל בכל כוחו ובכל האמצעים שעמדו לרשותו לחיזוקה של הממלכה ולהעצמתה, מתוך מחשבה שפועלו הוא שיקבע את עתידה. משום כך כרת אחאב בריתות מדיניות רבות והקים צבא גדול, שכלל סוסים ומרכבות רבים, ועליהם הוא ביסס את ביטחונו.

אליהו, שהתעמת עם אחאב, ייצג תפיסה מנוגדת, שנאמרה בהזדמנויות שונות במקרא: קיום הממלכה, עוצמתה וכוחה תלויים במידת ההליכה בדרך ה' יותר מאשר בפעילות האנושית.⁷ תפיסה נבואית זו איננה גלויה לעין המתבונן במציאות, וניתן לטעות ולחשוב, שהעולם מתנהל על פי חוקיות טבעית בלבד. לכן סבר אחאב, שאליהו מזיק לחוסנה של הממלכה ומחליש אותה, ואף כינה אותו בתואר: 'עוכר ישראל' (י"ח יז).

רק לעיתים רחוקות (בדרך כלל בעיתות משבר) נחשפה הימצאותן של השכינה וההשגחה שמאחורי המציאות. עלייתו של אליהו היה עת כזאת, ובה הגיחה לרגע קט המציאות הרוחנית אל 'קדמת הבמה', והופיעה בתוך המציאות הרגילה. ברגע זה צעק אלישע את דבריו: לא רק שאליהו לא הזיק לקיום הממלכה, לא רק שלא החליש אותה, אלא הוא הוא הסוסים והרכב שהגנו עליה, הוא זה שבזכותו ובזכות פועלו ממשיכה הממלכה להתקיים - אבי אבי, רכב ישראל ופרשו! כך נסתלק אליהו מן העולם הזה, והותיר בידי אלישע את התפקיד לחבר שמים וארץ, לגלות מלכות ה' בעולם, שעל פניו נראה חומרי לגמרי. עם כל גדולתו וייחודו של אליהו - בזה הוא לא הצליח, וממשיכו ניצב שוב על שפת הירדן, ונכנס פעם נוספת לארץ, כדי לפעול בדרך שונה למען אותה מטרה, ולהביא את העם והעולם למדרגה יותר גבוהה.

6. כמה הסברים נאמרו לבקשת אלישע: 'יהיה נא פי שנים ברוחך אלי' (פס' טו), אך לפי כולם מדובר על רצונו של אלישע להיות ממשיכו של אליהו, מי שרוחו של אליהו נחה עליו.
7. כמוכן, אין התורה מטיבה לביטול פעולת האדם, ונחזק איוון ראוי בין ביטחון והשתדלות, ואין זה מענייננו כאן.

1. התייחסות מפורטת לקשר המיוחד שהיה בין אליהו לאלישע מופיעה בחוברת מלכים ב' עמ' 18-19.
2. קשה להניח, שגלגל ממנה יצא אליהו למסעו האחרון היא גלגל שבצמק הירדן, שהרי מן הגלגל הלך אליהו לבית אל, אך דמיון השמות בא לחוק את קווי הדמיון בין שני המהלכים.
3. אם לצורך מעבר כל העם היה צורך לעצור את זרימת הירדן, הרי שאליהו ואלישע היו יכולים לעבור במעברות הירדן (כפי שעשו מרגלי יהושע).
4. על יהושע נאמר שהיה 'משרת משה' (שמות כ"ד יג, ל"ג יא, במדבר י"א כח), ועל אלישע נאמר ששירת את אליהו (מל"א י"ט כא).
5. על השוני בין הנהגת אלישע להנהגת אליהו - עיינו בחוברת מלכים ב' עמ' 18-19.

מלכים ב' ב'

8. פסוק זה, אף שנכתב מאוחר, סווגר את סיפור סילוק אליהו, ומציב את אלישע במקום בו החל אליהו את המסע אל מקום הסתלקותו. ושמא יש לראות את המסופר עד כאן כחלק מכניסתו של אלישע (בדרכו הייחודית ששונה מזו של אליהו) לתפקידו.

